

Sunjata
Roem duurt langer dan een leven

Sunjata

Roem duurt langer dan een leven

Het verhaal over koning Sunjata,
zoals verteld door de familie Diabate
uit Kela (Mali)

Sunjata - Roem duurt langer dan een leven

Het verhaal over koning Sunjata, zoals verteld door de familie Diabate uit Kela (Mali)

De auteurs hebben alle mogelijk inspanningen gedaan om degenen op te sporen die copyrights hebben op het materiaal in deze publicatie. In gevallen waarin deze inspanningen niet succesvol zijn geweest, verzoekt de uitgever te communiceren met de houders van copyrights, zodat gepaste verantwoording kan worden vermeld in toekomstige drukken, alsmede om andere zaken rondom toestemming te regelen.

ASCL Occasional Publication 29

Gepubliceerd door:

Afrika-Studiecentrum Leiden

Postbus 9555

2300 RB Leiden

asc@ascleiden.nl

www.ascleiden.nl

Foto omslag: Gezicht op de karakteristieke baobab van Kela, gefotografeerd vanaf het erf van de gitarist Sirakoro Chiyaka Diabate. Foto genomen door Boubakar Diabate, juli 2005 (regentijd).

Ontwerp omslag: Heike Slingerland

Ontwerp vormgeving: Sjoukje Rienks, Amsterdam

Vormgeving: Via Bertha, Utrecht

Gedrukt door Ipskamp Printing, Enschede

ISBN: 978-90-5448-164-5

© Jan Jansen namens de familie Diabaté uit Kela, 2017

Inhoudsopgave

Voorwoord	7
Opname, vertaling en eigendomsrechten	8
Twaalf vragen over Sunjata	11
<i>Jan Jansen</i>	
1	Waarom is Sunjata's tegenstander een smid? 11
2	Waarom is Sunjata's moeder zo lelijk? 16
3	Waarom kan Sunjata niet lopen? 17
4	Waarom gaat Sunjata in ballingschap na de dood van zijn vader? 18
5	Waarom zweert Sunjata op zijn moeders dood? 19
6	Zijn de verhalen over het leven in Mekka vreemd? 20
7	Hoe moeten de cursieve dichtregels worden gelezen? 21
8	Wat is Mande? 22
9	Waarom zijn de verhalen over Sunjata zo beroemd? 23
10	Heeft Sunjata historisch bestaan als stichter van het Mali-rijk? 26
11	Is het verhaal over Sunjata een epos? (Ja en nee!) 29
12	Is één bepaalde versie van het verhaal over Sunjata de juiste of de beste? 30
Lijst van belangrijkste personen in het verhaal	33
Het verhaal over koning Sunjata, zoals verteld door de familie Diabate uit Kela (Mali)	
<i>Vertaald door Esger Duintjer en Jan Jansen, geannoteerd door Jan Jansen</i>	
I De voorouders van de vorsten van Mande in Mekka	41
De slag om Kaibara waardoor de Profeet de krijgsgevangene Asse Bilali als dienaar krijgt	41
De Profeet bekeert Asse Bilali	44
Asse Bilali vergaart grote rijkdom door handel te drijven voor anderen	45
Asse Bilali, de eerlijke koopman	49
De troonopvolging van Mamadi Kanu, de eerste vorst van Mande	52

II De strijd tegen de buffel van Do, de herkomst van Sunjata's moeder	57
De oorzaak van de woede van de buffel van Do	57
De dood van de buffel van Do	62
De keuze voor de lelijke Sogolon	66
Sunjata's geboorte als tweede zoon	70
Sunjata overwint zijn verlamdheid	73
III Sunjata in ballingschap	77
Sogolon besluit met haar gezin in ballingschap te gaan	77
Sunjata in ballingschap bij Soma Jobi	79
Sunjata in ballingschap bij Kolo Mansa Deturume	81
Sunjata in ballingschap bij Tali Mansa Konkon	83
Sunjata in ballingschap bij de twaalf tovenaressen van Nankanuru	84
Sunjata in ballingschap bij Nema Faran Tunkara	89
IV Sunjata verslaat Sumaoro en vestigt zijn heerschappij	93
Sumaoro verdrijft Mansa Dankaran Tuman uit Mandé	93
Een delegatie uit Mandé op zoek naar Sunjata	96
Sunjata legt een zwaarwegende eed af	98
Mandé Bori beledigt zijn jongere zus Sogolon Kolonkan	100
De begrafenis van Sunjata's moeder	102
Sunjata steekt de rivier over	104
Sunjata strijdt met Sumaoro	107
Sunjata breidt zijn militaire macht uit	110
Tiramagan wreekt de belediging door Jolofin Mansa	113
V Het nageslacht van Sunjata	119
Het verraad van Nyagalen Damba Mugu Traore	119
Fakoli schakelt Nyagalen Damba Mugu Traore uit	122
Kon Mamadi verdrijft Jonni Sekura	125
Literatuurlijst	128

Voorwoord

In 1992 vertelde Lansine Diabate, mijn gastheer in Kela, het verhaal dat mijn leven zou veranderen. In 2017, vijfentwintig jaar later, realiseer ik me wat ik allemaal heb moeten leren om dit verhaal enigszins te doorgronden. Maar ook realiseer ik mij hoe bijzonder het is wat ik allemaal heb mogen leren bij de familie van Lansine, de beroemde griots uit Kela. Ik heb mogen schrijven over deze griots, hun verhalen, hun diplomatieke vaardigheden, en hun politieke vernuft. Hierdoor kon ik niet alleen de literaire schoonheid van hun verhalen, maar ook de geschiedenis van onbekende periodes van het Mali-rijk ontsluiten. Het is dan ook ter ere van Lansine Diabate (1926-2007) dat ik de nieuwe uitgave van dit verhaal als ondertitel een prachtige uitspraak van Lansine meegeef: *Roem duurt langer dan een leven* (zie de laatste woorden van III).

Het is voor mij een indrukwekkende ervaring dat ik al decennia lang welkom ben bij de familie Diabate in Kela; ik prijs mij gelukkig dat 'la nouvelle génération' even gastvrij is als hun ouders voor hun Nederlandse 'Sidiki' zijn geweest. Ik ben hun veel schatplichtig, waar ter wereld zij ook zijn gaan wonen, van Kela, via Bamako en Parijs, tot Soest!

Voor de nieuwe Nederlandse vertaling heb ik intensief gebruik gemaakt van eerdere vertalingen en bewerkingen van dit verhaal. Esger Duintjer heeft mij wederom erg geholpen bij deze vertaling. Al vijfentwintig jaar is hij niet alleen een geweldige collega, maar ook een inspirerende leermeester.

Ik ben blij dat deze nieuwe uitgave een breed publiek kan bereiken door de inspanningen van de bibliotheek en de uitgeverij van het Afrika-Studiecentrum in Leiden. Ik bedank in het bijzonder Jos Damen, Ton Dietz, Machteld Oosterkamp, Harry Wels en Marieke van Winden.

Willie van Peer bedank ik voor zijn commentaar bij de nieuwe vertaling, maar vooral bedank ik hem voor zijn enthousiasme om een nieuwe vertaling te maken en zijn inzet om deze zo breed mogelijk te distribueren.

Eric Vocking bedank ik voor zijn geduld om (weer) een boek van mij vorm te geven. Stephen Bulman, Boubakar Diabate en Reni Muller bedank ik voor het gebruik van hun foto's.

Jan Jansen

Utrecht, september 2017

Opname, vertaling en eigendomsrechten

De tekst van dit boek is gebaseerd op twee opnames uit 1992. De eerste duurde drie uur en vertelt het verhaal tot de terugkeer van Sunjata naar Nema. De tweede opname duurde vijf kwartier.

Lansine Diabate (1926-2007) reciteert in zeer korte zinnen. Elke zin wordt steeds bevestigd door een zogeheten ‘naamu’-zegger. Deze zegt na bijna elke zin ‘*naamu*’, ‘inderdaad’. Soms zegt hij woorden als ‘de waarheid’ of ‘ja, zelfs’. Zo is een verhaal over Sunjata een dialoog tussen een verteller en een ‘naamu’-zegger, die de taak heeft het ritme van het optreden te bewaken

Daarnaast wordt de verteller begeleid door één of meer muzikanten. Tijdens de hier gepubliceerde opname werd Lansine Diabate op de *ngoni*¹ begeleid door Sidiki Diabate en diens zoon Breman. Sidiki Diabate vervulde tevens de rol van ‘naamu’-zegger.

Lansine gebruikt Sidiki regelmatig als aanspreekpunt voor zijn verhaal. Hoewel Sidiki een jongere neef van Lansine is, spreekt Lansine hem aan met ‘Mbemba’, hetgeen ‘grootvader’ betekent. Dit is een teken van respect waarmee Lansine verwijst naar een gemeenschappelijke voorouder die ook Sidiki heette.

Sidiki en zijn zoon Breman speelden gedurende beide opnames de melodie van het loflied op Sunjata, *Sunjata fasa*. Lansine verwijst hier regelmatig naar, bijvoorbeeld wanneer hij een lofprijzing afsluit met de opmerking ‘Dit is de melodie van Simbon’ (Simbon is een eretitel voor een volleerd meester-jager en verwijst hier naar Sunjata).

Omwille van de leesbaarheid is bij deze Nederlandse vertaling de keuze gemaakt om korte zinnen samen te voegen, en om alle bevestigingen door de ‘naamu’-zegger weg te laten. Zou dit niet gedaan zijn, dan zou de tekst (van de eerste regels) er als volgt hebben uitgezien:²

1 De *ngoni* is een snaarinstrument met vier tot acht snaren, enigszins vergelijkbaar met een luit.

2 Jansen, Duintjer en Tamboura 1995, de Maninkakan-Franse teksteditie van dit verhaal, volgt deze structuur wel.

Mbemba Sidiki,	<i>Inderdaad</i>
Spreken is rekenschap afleggen	<i>Inderdaad</i>
Onze Weldoener	<i>Inderdaad</i>
Toen de oorlog van Kaibara begon	<i>Inderdaad</i>
Zond hij strijders op weg	<i>Inderdaad</i>
Etc. etc.	

De nieuwe Nederlandse vertaling leunt zwaar op een eerdere door Esger Duintjer en mijzelf gemaakte Nederlandse vertaling van Jansen, Duintjer en Tamboura 1995. De oorspronkelijke tekst is uitgesproken in het Maninkakan (de Maninka-taal, ook wel Malinké genoemd in Franstalige publicaties). Bij persoons- en plaatsnamen is de spelling van het Maninkakan aangehouden. Hierbij gelden ondermeer de volgende regels:

e (aan het einde van een woord) spreek uit als in **zee**

u spreek uit als in **boek**

j spreek uit als in **jazz**

y spreek uit als in **jaar**

c spreek uit als in **tjalk**

ò spreek uit als in **os**

è spreek uit als in **echt**

De ‘**r**’ is soms dentaal, een klank die in het Nederlands onbekend is. Sunjata klinkt uit de mond van verteller Lansine Diabate als een woord ergens tussen ‘Soendjara’ en ‘Soendjada’. Omdat Sunjata als woord ingeburgerd is in de wereldliteratuur, is er in deze vertaling voor gekozen zijn naam te schrijven als Sunjata.

Sunjata wordt in het verhaal altijd ‘Makan Sunjata’ genoemd. ‘Makan’ is een archaische titel voor een vorst. Een mogelijke vertaling zou zijn geweest ‘Koning Sunjata’ of ‘Vorst Sunjata’. Omwille van de leesbaarheid van de vertaling is echter voor ‘Sunjata’ gekozen in alle verhalende gedeeltes van het verhaal (maar niet in de lofprijzingen).

Bij deze nieuwe Nederlandse vertaling is gekozen voor een indeling in vijf delen met elk een aantal hoofdstukken. Deze redactionele keuze is ingegeven door het verloop van het verhaal. Het verhaal bestaat uit met elkaar verbonden vertellingen die ook los van elkaar zijn te lezen. De climax van het verhaal wordt ruim voor het einde bereikt. De vertellingen over Sunjata’s nageslacht

lijken als mosterd na de maaltijd te komen, maar het is juist typerend voor een lang mondeling verhaal dat het als een nachtkaars uitgaat.³

De Maninkakan-Franse publicatie van dit verhaal leidde in Kela indertijd tot grote onenigheid. De familie van de verteller beschuldigde hem ervan dat hij zich het verhaal had toegeëigend door zijn foto op de achterkant van het boek te laten zetten. Hoewel dit (natuurlijk) mijn idee was en ik dit niet had overlegd met verteller Lansine Diabate, werd ik door alle betrokkenen, inclusief Lansine zelf, expliciet niet erkend als verantwoordelijke of mede-verantwoordelijke in deze discussie.⁴

Naar aanleiding van deze kwestie heb ik in die periode beloofd dat ik bij eventuele heruitgaves van het verhaal met nadruk zal stellen dat het hier een collectief eigendom betreft. Met deze uitgave in 2017 wordt dit onderstreept doordat van elk verkocht exemplaar 2 euro wordt afgedragen aan de familie Diabate uit Kela.

3 Johnson 1986 gaat uitvoerig in op de opbouw van een dergelijk lang verhaal over Sunjata, die hij, zoals gangbaar was in de tijd waarin hij werkte, classificeert als een *oral epic*.

4 Deze kwestie is uitvoerig beschreven in Jansen 2012 en ook het onderwerp van het video project *Verba Africana 3: Soundjata* (www.hum2.leidenuniv.nl/verba-africana/malinke-fr/).

Twaalf vragen over Sunjata

Jan Jansen

Het verhaal over Sunjata is al eeuwenlang geliefd in grote delen van West-Afrika. Veel mensen in grote delen van Mali, Guinée, Senegal en Gambia groeien op met het verhaal; zij herkennen allerlei details over omgangsvormen tussen de personages in het verhaal en zij vinden de beslissingen van die personages inspirerend en vanzelfsprekend. Voor een buitenstaander is het verhaal op het eerste gezicht soms vreemd, door de figuren die er in voorkomen en door het verloop van het verhaal. Voor deze buitenstaanders is deze inleiding geschreven.

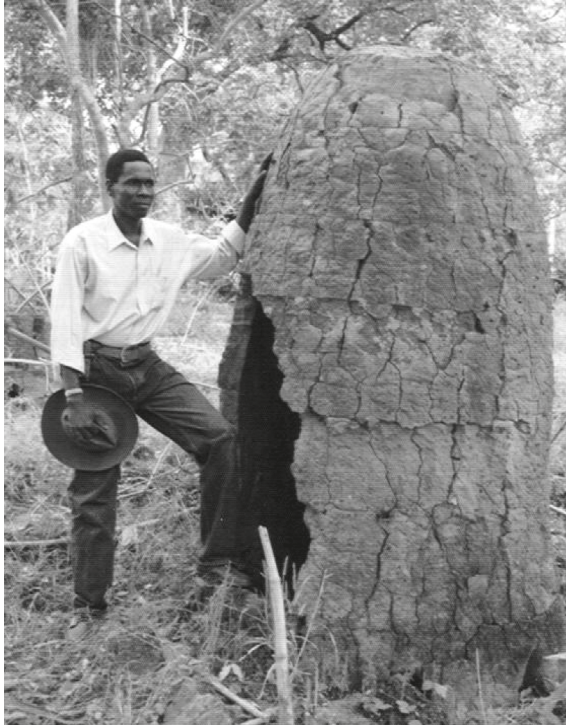
Deze inleiding bestaat uit een aantal vragen die logischerwijs opkomen bij het lezen van het verhaal. In de eerste acht vragen komt de inhoud van het verhaal aan bod. Het betreft onderwerpen die voorkomen in (bijna) alle versies van het verhaal die de afgelopen eeuw zijn vastgelegd. Daarna volgen vier vragen die ingaan op het grote culturele en wetenschappelijke belang van de verhalen over Sunjata. Zo geeft deze inleiding een breed spectrum aan redenen waarom dit verhaal nog steeds zo veel mensen aanspreekt, binnen en buiten Afrika.

1 Waarom is Sunjata's tegenstander een smid?

De verre voorouders van de volkeren die over Sunjata vertellen leefden van landbouw. Ongeveer zeventuizend jaar geleden zijn de eerste groepen jagers/verzamelaars in sub-Sahara Afrika overgegaan op landbouw. Deze overgang had in Afrika grote gevolgen voor samenlevingen en vormt de inspiratie van veel mythes.⁵ In het verhaal over Sunjata klinkt een verre echo van deze overgang.

De eerste landbouwers in Afrika bepaalden onder andere op basis van de aanwezigheid van termietenheuvels welk land geschikt was voor landbouw. Het ondergrondse tunnelsysteem van een termietenheuvel verbetert namelijk

5 Deze overgang heeft op vele plekken ter wereld plaatsgevonden en is ook buiten Afrika als een belangrijke culturele verschuiving ervaren. Ter vergelijking: het verhaal van de Zondeval uit het Oude Testament (Boek Genesis), de geschiedenis van Adam en Eva's verdrijving uit het paradijs, is antropologische gezien een vergelijkbaar verhaal van een overgang van jagen/verzamelen naar landbouw. Terwijl Adam en Eva eerst in het paradijs leefden van het voedsel dat zij vonden, moesten zij na de Zondeval 'werken in het zweet huns aanschijns'.

Overblijfselen van een hoogoven nabij Narena, waarschijnlijk 19e-eeuws (foto Jan Jansen, 1997)

lucht- en watercirculatie in de aarde zodat gewassen beter groeien. Daarom staan termietenheuvels (of planten en dieren die in nauwe relatie leven met termieten en termietenheuvels) vaak centraal in Afrikaanse scheppingsmythes, de verhalen die de oorsprong van een samenleving uitleggen.⁶

Duizenden jaren nadat in Afrika met landbouw was begonnen, vanaf ongeveer de vijfde eeuw voor onze jaartelling, ontwikkelde men in sub-Sahara Afrika kennis over ijzerproductie.⁷ Dit had een grote invloed op de economie, omdat met ijzeren gereedschap de opbrengsten uit de landbouw aanzienlijk groeiden.

6 Voor een gedetailleerde bespreking van de kennis die landbouwers in Afrika ontleen aan termietenheuvels, zie Fairhead en Leach 2003.

7 Het is niet duidelijk of ijzer-technologie een import-product is in sub-Sahara Afrika of dat het in Afrika zelf is uitgevonden. Zie voor deze discussie Alpern 2005. Voor een juiste inschatting van het belang van smeden voor Afrikaanse samenlevingen doet het er niet toe of de technologie wel of niet in Afrika is uitgevonden. Wat er wél toe doet is dat ijzer-technologie een groot thema is in veel culturen. Zo was in de Griekse Oudheid de smid-god Hephaistos getrouwd met Aphrodite, de godin van de vruchtbaarheid; hij was het kind van Zeus en Hera. Zie ook noot 14. Het is mij niet bekend of de mythes over Hephaistos teruggaan op de introductie van ijzertechnologie bij landbouwvolken in Europa.

De productie van ijzer uit erts werd gezien als het scheppen van leven; dit was logisch voor landbouwers omdat ijzer uit de aarde kwam en de aarde hun leverancier van voedsel was. Deze visie op ijzerproductie uitte zich in de hoogovens. Deze werden verbeeld als vrouwenlichamen waaruit ijzer geboren werd en daarom is ijzerproductie omgeven met seksuele taboes.⁸ Ook wordt vaak bij de bouw van een hoogoven klei van een termietenheuvel in de hoogoven verwerkt. De termietenheuvel is voor landbouwers immers de bron van kennis over het leven.

Omdat ijzer smeden werd ervaren als een leven scheppende activiteit, kregen smeden een bijzondere positie in Afrikaanse samenlevingen. Smeden (M/V)⁹ vormen zodoende vaak een endogame groep binnen de samenleving; zij mogen slechts met elkaar trouwen. In de samenlevingen waarin verhalen over Sunjata worden verteld vormen de smeden een onderdeel van een endogame groep: zij mogen huwen met andere smeden en met andere ambachtslieden.¹⁰

Om de verhalen over Afrikaanse smeden te begrijpen, moet men bij 'smid' niet uitsluitend denken aan een man die werkt bij een aambeeld. In sub-Sahara Afrika word je als smid geboren en dus zijn zowel mannen als vrouwen 'smid' ongeacht hun feitelijke activiteiten. Mannelijke smeden maakten van oudsher hoogovens uit aarde en, daarna, ijzer uit aarde. Deze activiteit is zo goed als verdwenen door de import van industrieel ijzer van buiten Afrika. Vrouwelijke smeden maken voorwerpen van gebakken klei: zij zijn pottenbaksters. Zij verwerken, evenals hun mannelijke counterparts, grond van termietenheuvels in hun producten.¹¹

8 Menstruerende vrouwen mogen bijvoorbeeld niet in de buurt komen van een hoogoven waarin ijzer wordt geproduceerd, omdat menstruatie wordt gezien als het mislukken van zwangerschap. Ook mag een smid, bij sommige volken, geen gemeenschap hebben met een andere (!) vrouw in de periode dat hij ijzer produceert met behulp van een hoogoven; gedurende het proces van ijzerproductie is de smid namelijk getrouwd met de hoogoven. Zie Herbert 1993, O'Neill, Muhly Jr. en Schmidt 1988.

9 Veel Afrikaanse talen kennen gender-neutrale termen voor allerlei beroepen en maatschappelijke posities. Deze worden gender-specifiek door het achtervoegsel '-man' of '-vrouw'. Zo is in het Maninka, de taal van het hier gepubliceerde verhaal, *numu* 'smid' in het algemeen, *numukè* een mannelijke smid/ijzerexpert en *numumuso* een pottenbakster.

10 In totaal vormen deze zogeheten *nyamakalaw* (smeden, griots [barden], leerlooiers en [soms] wevers) minder dan 10% van de bevolking. De *nyamakalaw* zou men kunnen vergelijken met een kaste in Indiase samenlevingen. Voor detailstudies over deze ambachtslieden, zie Conrad en Frank 1995. Jansen 2000b geeft een hypothese waarom smeden, griots, wevers en leerlooiers kosmologisch gezien tot één groep behoren.

11 Zie ook Florusbosch 2002.

De smid-god Hephaistos betraapt Aphrodite in de armen van Ares. Zie noot 7 en noot 14 (schilderij van Hendrik de Clerck, c. 1570-1630, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mars_and_Venus_surprised_by_Vulcan,_Cupid_and_Apollo_-_Hendrik_de_Clerck.jpg)

De betrokkenheid van smeden bij het scheppen van leven blijkt in samenlevingen in sub-Sahara Afrika uit de rol van smeden bij besnijdenis. Besnijdenis wordt gezien als het rein maken van het lichaam, zoals een smid het vuile ijzer van het harde ijzer scheidt, nadat hij het afgekoelde ijzer uit de hoogoven heeft gehaald.¹² Smeden in sub-Sahara Afrika zijn dus geen ijzerbewerkers, maar aarde-experts die leven kunnen scheppen en bewaken. Smeden hebben reeds vele millennia deze cruciale positie in Afrikaanse samenlevingen. Daarom worden zij ook geraadpleegd als experts in kwesties rondom vruchtbaarheid, seksualiteit en impotentie.

De tegenstander van Sunjata is een koning-smid en dat is dus een zeer krachtig personage. De kern van het verhaal over Sunjata is een verslag van een krijgshoofd die deze koning-smid verslaat. Deze geschiedenis verwijst naar een politiek proces dat in de eeuwen rond het jaar 1000 heeft plaatsgevonden. In sub-Sahara Afrika ontstonden toen politieke organisaties – door sommige onderzoekers (vroeg) staten genoemd – die hun macht ontleenden aan oorlogvoering met paarden. Het gebruik van paarden was in die tijd een militaire innovatie met grote gevolgen. In vlak landschap, zoals de West-Afrikaanse savanne, bleken paarden militair superieur, al was hun onderhoud kostbaar en tijdrovend.¹³ Dit maakte het heersen door middel van cavalerie een prestigieuze aangelegenheid die tot de verbeelding sprak. Sunjata staat voor een stichter van een rijk dat zijn militaire macht ontleent aan de inzet van paarden.

De smeden verloren aan prestige door de opkomst van deze nieuwe politieke elite van krijgers met paarden: politiek aanzien door oorlogvoering verdrong zodoende politiek aanzien door kennis over vruchtbaarheid en landbouw.¹⁴ Terwijl het verhaal letterlijk gaat over de wonderbaarlijke jeugd van de held Sunjata en zijn strijd tegen de smid-koning Sumaoro, vertelt het in feite de geschiedenis van een politieke overgang in een landbouwerssamenleving.

12 Zie O'Neill, Muhly Jr. en Schmidt 1988.

13 Het invloedrijkste werk over paarden in West-Afrika is Law (1980), waarbij Harris (1982) terecht opmerkt dat Law over het hoofd ziet hoeveel onderhoud paarden vragen. Paarden zijn echter weerloos in grote delen van West-Afrika waarin de tsetseevlieg slaapziekte verspreidt en, zoals Thornton (1999) aangeeft, op niet-vlak en dichtbegroeid terrein. Zie ook Jansen 2015 en hieronder, noot 211.

14 Qua boodschap zie ik in het verhaal van Sunjata's overwinning op een smid een parallel met de lotgevallen van Hephaistos die uiteindelijk zijn vrouw Aphrodite (een deel van het jaar) moet afstaan aan Ares, de god van de oorlog.

2 Waarom is Sunjata's moeder zo lelijk?

De lelijkheid van Sunjata's moeder is een gegeven feit; ze loopt mank, ze heeft een bochel en haar huid is bedekt met puisten. Deze lichamelijke misvorming gaat samen met haar toverkracht om zich te veranderen in een stekelvarken, een vaardigheid die zij gebruikt om opdringerige mannen uit haar buurt te houden. Op basis hiervan lijkt Sogolon Kèjugu, Sogolon de Lelijke, bepaald niet een ideale vrouw voor een koning noch een moeder om trots op te zijn.

Toch is het juist logisch dat een vrouw met zulke kenmerken de moeder wordt van de grote held Sunjata. De beschrijving van Sogolon gaat terug op een personage dat bekend is uit West-Afrikaanse stichtingsverhalen: de verwilderde prinses die verborgen in de wildernis leeft. Deze prinses wordt gevangen genomen, tot beschaving (terug)gebracht, en zij baart vervolgens een heldhaftige stichter van een nieuw rijk.¹⁵

Het leven van zo'n verwilderde prinses in de wildernis lijkt op het leven van een aardvarken. Dit is evolutionair een bijzonder dier¹⁶ dat leeft van termieten waarvan het er per dag zo'n driehonderdduizend verorbert. Het aardvarken is een zeer schuw dier dat overdag in zijn hol leeft, in geval van nood zich extreem snel kan ingraven, en dat termieten op grote afstand kan horen. 's Nachts trekt het aardvarken er op uit om met zijn sterke klauwen termietenheuvels open te breken en met zijn 30 cm lange tong termieten te eten. Als een aardvarken gevangen wordt genomen, is dit schuwe dier echter zeer makkelijk te domesticeren; het past zelfs zijn eetgedrag aan.¹⁷

Zijn eetgedrag en makkelijke domesticatie zijn eigenschappen die het aardvarken maken tot een logische metafoor voor een moeder van een stichter van een dynastie die heerst over landbouwers. De landbouwers-samenlevingen in Afrika dichtten immers van oudsher een grote scheppende kracht toe aan termieten en termietenheuvels. Doordat de moeder van een stichter van

15 Giesing and Vydrine 2007, 176-179. Zie ook Jansen 2016a.

16 Biologisch vormt het aardvarken de aparte familie van de *Tubulidentata* ('buisstandigen'). De diersoort is ongeveer honderd miljoen jaar geleden ontstaan, toen het Afrikaanse continent niet verbonden was aan andere continenten. Alle andere dieren die in die periode zijn ontstaan, zijn inmiddels uitgestorven. Het aardvarken is de afgelopen vijftig miljoen jaar evolutionair niet veranderd, hetgeen aangeeft hoe optimaal het is aangepast aan zijn leefomgeving. Zie ook www.burgerszoo.nl/aardvarken

17 De reden dat men in Afrika nooit is overgegaan op het hoeden van aardvarkens is dat zij langzaam reproduceren: één jong per worp. Vergelijk dit met het varken, een dier dat per exemplaar evenveel vlees opbrengt; een zeug werpt vaak meer dan tien biggen per worp.

Aardvarken met jong (<https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Aardvarks.jpg>)

de nieuwe orde leeft als een aardvarken, een termietenheuvels-vernietiger bij uitstek, krijgt de stichter van moeders kant de kracht mee om de oude orde te vernietigen. De kracht van het aardvarken ondermijnt zo de macht van de smid! Daarnaast is het politiek gezien verstandig om een stichter geboren te laten worden uit een vrouw die ergens gevonden is of, zoals in de geschiedenis over Sunjata, als een prijs weggegeven wordt. Een dergelijke vrouw brengt geen schoonfamilie met zich mee en dus ondervindt haar zoon geen belemmering van verplichtingen en loyaliteit aan de familie van moeders kant. Doordat hij een ‘wilde’ moeder heeft, zonder banden met de maatschappij, kan de stichter zich helemaal richten op zijn rijk, zijn erfgoed van vaders kant.¹⁸

Nu lijkt Sunjata's moeder niet op een aardvarken, maar op een stekelvarken. Verhaaltechnisch zijn deze twee dieren echter vergelijkbaar, omdat beide solitaire jagers zijn en stekelvarkens leven in verlaten holen van aardvarkens.

3 Waarom kan Sunjata niet lopen?

Sunjata is verlamd en verplaatst zich door over de grond te schuiven. Hij besluit echter te gaan lopen nadat zijn moeder uitgelachen wordt omdat zij een zoon heeft die niet eens in staat is baobabbladeren voor haar dagelijkse

¹⁸ Jansen 2016a.

saus te gaan plukken.¹⁹ Wanneer Sunjata gaat lopen, blijkt hij meteen ontzettend sterk: eerst bezwijkt een ijzeren paal onder zijn kracht en kort daarna rukt hij een baobabboom uit de grond en plant deze bij de keuken van zijn moeder.

Het moment dat Sunjata gaat lopen is verhaaltechnisch een hoogtepunt, maar ook is het een handeling van grote politieke betekenis. Het markeert namelijk het moment waarop Sunjata besluit voor zijn rechten op te komen en zich bereid toont om oorlog te gaan voeren. Wie kan lopen, kan met een leger op pad gaan. De bereidheid om voor zijn rechten op te komen en zijn vaardigheid om te lopen heeft Sunjata uiteindelijk nodig om, later, zijn tegenstander de smid-koning Sumaoro te verslaan en zo het land te bevrijden.²⁰

4 Waarom gaat Sunjata in ballingschap na de dood van zijn vader?

Sunjata's keuze om in ballingschap te gaan verwijst naar een zeer groot en belangrijk maatschappelijk probleem in veel Afrikaanse samenlevingen: de rivaliteit tussen halfbroers.²¹ Sunjata en zijn moeder hebben een mindere positie aan het hof; moeder is tweede vrouw en Sunjata wordt in het verhaal officieel niet tot eerstgeboren zoon verklaard (zie 'Sunjata's geboorte als tweede zoon'). Moeder en zoon laten zich hun positie welgevalen totdat Sunjata's vader sterft. Nog diezelfde nacht vertrekt Sunjata's moeder met haar twee zonen en haar ene dochter. Dit lijkt op een oververhaast vertrek zonder een concrete aanleiding, maar die aanleiding is er wel degelijk.

De meeste samenlevingen van Afrikaanse landbouwvolken zijn polygaam [polygyn]: een man mag meer dan één vrouw huwen. Dit is een logisch systeem voor landbouwers, want het garandeert de continuïteit van de bewoning van een woonerf alsmede van de exploitatie van de daar omheen liggende akkers. Politiek en sociaal leidt dit systeem echter vaak tot grote spanningen, niet alleen bij grote kwesties zoals erfopvolging maar ook bij allerlei zaken in het leven van alledag, zoals werkverdeling en verdeling van de oogst.

19 Een baobab of apenbroodboom is een boom met een karakteristieke vorm die smakelijke vruchten en voedzame bladeren voortbrengt.

20 In veel vertellingen over Sunjata laat men dit verhaal daarom volgen door het lied *I bara kala ta*. Zie noot 194.

21 Zie de indertijd baanbrekende studie van Bird en Kendall 1980.

In de taal waarin het verhaal over Sunjata wordt verteld is het woord voor halfbroer/halfzuster identiek aan het woord voor rivaal, namelijk *faden*, hetgeen letterlijk 'kind van [dezelfde] vader' betekent. Het woord voor volle broer/volle zus is *baden*, hetgeen letterlijk 'kind van [dezelfde] moeder' betekent, maar in de praktijk staat het voor elke harmonieuze relatie. De verwantschapstermen zijn dus overeenkomstig de aard van de relatie: er is per definitie rivaliteit tussen halfbroers en -zusters en evenzo is er automatisch harmonie tussen volle broers en zusters.

Zolang Sunjata's vader nog leeft is de rivaliteit tussen de halfbroers nog beperkt, maar de pesterijen van de eerste vrouw van de koning tegenover de tweede vrouw kondigen al aan wat er nog komen gaat. Met de dood van de vader wordt de situatie onhoudbaar, omdat de oudste zoon (en zijn moeder) nu vrij spel krijgt als erfgenaam van de koninklijke macht. Dus besluit de tweede echtgenote dat vrijwillige ballingschap van haar gezin de betere optie is.

5 Waarom zwerft Sunjata op zijn moeders dood?

Als Sunjata tijdens zijn ballingschap wordt gevraagd om terug te keren om zijn vaderland te bevrijden, vraagt hij om een teken. Hij zegt dat hij pas zal terugkeren, indien zijn moeder nog diezelfde nacht sterft. Dit lijkt een wrede eed, maar het is juist het tegenovergestelde. Deze eed ligt namelijk in het verlengde van Sunjata's beslissing om te gaan lopen waarmee hij zijn bereidheid toont om oorlog te voeren. De logica van de eed ligt in de opvatting dat een kind altijd voor zijn moeder moet zorgen: 'alles wat je hebt is je moeder' luidt een bekend spreekwoord. Een zoon die op pad gaat om oorlog te voeren, moet noodzakelijkerwijs de zorg voor zijn moeder opgeven. Dat wil Sunjata nooit doen en door te zweren op het leven van zijn moeder legt hij verantwoording af van zijn plichten als zoon ten opzichte van zijn moeder. Zijn moeder sterft diezelfde nacht en zo verkrijgt Sunjata vrij baan om zijn vaderland te bevrijden.

Elke moeder geniet weliswaar veel respect van haar kinderen, maar zo'n respect geldt niet voor vrouwen in het algemeen. Als echtgenoten worden de vrouwen met veel wantrouwen beschreven; zij zijn dan gevaarlijke vreemdelingen. Dit is een logisch gevolg van het verwantschapssysteem en de manier van leven van landbouwers in grote delen van West-Afrika. Mannen zijn hierbij eigenaars en erfgenamen van het land en zij trouwen met vrouwen van elders. Deze vrouwen komen dus door de wildernis naar hun toekomstige echtgenoten toe en zijn vreemdelingen in het dorp van die

toekomstige echtgenoten. De wildernis geldt als het domein van gevaarlijke krachten en vrouwen gelden als experts in het beheren en beheersen van die krachten. Een echtgenote is dus in eerste instantie een vreemdeling, een aanverwant met gevaarlijke krachten. Dat verandert pas nadat zij kinderen heeft gekregen. Voor die kinderen is zij een verwant en hoort zij in de familie – en is zij dus helemaal niet gevaarlijk. Dit verklaart waarom in het verhaal moeders met zo veel respect worden omgeven, terwijl (toekomstige) echtgenotes bedreigende en onbetrouwbare personages zijn. Een goed voorbeeld van zo'n bedreigende vrouw is natuurlijk Sunjata's moeder Sogolon de Lelijke die zich, als ongehuwde prinses, gedraagt als een onbenaderbare vrouw met toverkracht. Die dimensie verdwijnt als vanzelfsprekend uit het verhaal wanneer zij als moeder wordt beschreven.

6 Zijn de verhalen over het leven in Mekka vreemd?

Terwijl de lotgevallen over Sunjata complex en meeslepend zijn, begint het verhaal met enkele sprookjesachtige vertellingen waarin de Profeet Mohammed en zijn schoonzoon Ali²² een belangrijke rol spelen. De Profeet krijgt door de inspanningen van zijn schoonzoon een dienaar die de verre voorouder van Sunjata zal blijken te zijn.

Verhalen over gebeurtenissen in Mekka zijn zeer gangbaar in vertellingen over Sunjata. Veel van deze verhalen gaan terug op de *hadith*, de overleveringen over Mohammed die in de eerste generaties na zijn dood zijn opgetekend. De relatie met Mekka drukt vooral inspiratie uit, vergelijkbaar met het koningschap van David voor de Europese middeleeuwse koningen of, tegenwoordig, het rijk van Karel de Grote voor de Europese Unie (met als bestuurlijke hoofdstad Straatsburg).

De politieke elite in de West-Afrikaanse savanne is al eeuwenlang grotendeels moslim en dus is het logisch dat dit soort verhalen over Mekka al lang bestaan.²³ De verhalen over gebeurtenissen in Mekka bekrachtigen de band tussen de Islam en Sunjata's koningsschap. Het is historisch vanzelfsprekend dat in deze verhalen de handel een belangrijke rol speelt; in West-Afrika zijn

22 Ali ibn Tabu Alib (598-661) is in de sji'ietische traditie de eerste kalief, terwijl de soennieten hem als de vierde kalief beschouwen. Een kalief is een leider van gelovigen die theologische kwesties overliet aan schriftgeleerden. Over deze schoonzoon van de Profeet zijn vele verhalen opgetekend, reeds vanaf de eerste eeuwen na de dood van de Profeet.

23 Zie bijvoorbeeld Conrad 1985.

handelaars van oudsher moslim en de Islam heeft zich in dit deel van de wereld verspreid via handelsnetwerken.

De Islam speelt over het algemeen een kleine rol in de verhalen over Sunjata's politieke carrière. De hier gepubliceerde versie toont wel een relatief sterke islamitische dimensie in het verhaal waarin Sunjata's tegenstander Sumaoro uitgedaagd wordt om oorlog te gaan voeren. Dit gebeurt door de provocaties van een vogel die is bewerkt door Korangeleerden. Dit verhaal is alleen bekend uit Kela; in veel andere versies wordt Sumaoro verleid door Sunjata's zus.²⁴

7 Hoe moeten de cursieve dichtregels worden gelezen?

De verteller onderbreekt zijn verhaal regelmatig met een lange rij strofes vol met vreemde, soms zelfs onvertaalbare uitdrukkingen. Deze passages zijn cursief weergegeven in de tekst. Het zijn lofprijzingen voor een held en diens afstammelingen. In tegenstelling tot bijvoorbeeld West-Europa, waar het aantal achternamen groot is, gaan de verhalen over Sunjata uit van een samenleving met slechts enkele tientallen achternamen. Elk van deze achternamen, ook wel patroniem (*jamu*) genoemd, gaat terug op Sunjata zelf of op een mannelijke held die Sunjata geholpen heeft bij de stichting van de samenleving zoals men die nu kent.

Iedereen in de samenleving, en dus iedereen die over Sunjata hoort vertellen, voelt zich daarom persoonlijk aangesproken door het verhaal. Zijn/haar voorouder is immers een van de helden van het verhaal. Een patroniem is de bron van grote persoonlijke trots en dit duurt een leven lang; bij een huwelijk is het daarom ondenkbaar de achternaam van de echtgenoot aan te nemen.²⁵

Van jongsaf aan leert men zich te gedragen volgens de sociale codes en de omgangsvormen die bij het patroniem horen. Deze gedragsvoorschriften zijn gedeeltelijk afhankelijk van relaties: iedere patroniem kent namelijk patroniem-gebonden omgangsvormen ten aanzien van de andere patroniemen.

24 Belcher 1999, hoofdstuk 5, voor een overzicht. Voor een analyse, zie Jansen 2000a, alsmede hieronder noot 206.

25 Delafosse 1912 gaat in op de beperkte mogelijkheden om van patroniem te veranderen, bijvoorbeeld bij een verhuizing naar een andere regio of na de feitelijke afschaffing van slavernij in West-Afrika. Franse bestuursambtenaren waren op zoek naar vaste regels bij de verandering van patroniem, omdat zij om bestuurlijke redenen de onderdanen in de koloniën van een vaste identiteit wilden voorzien. In de praktijk waren die regels vooral lokaal van aard. Zie bijvoorbeeld Mann 2002.

De omgangsregels bij de verschillende patroniem schrijven voor hoe de dragers ervan in het openbare leven met dragers van andere patroniemen moeten omgaan. Een bijzondere rol is hierbij weggelegd voor de zogeheten *senankunya*-relaties ('schertsrelaties', 'joking relationships'). Hierbij moeten dragers van twee verschillende patroniemen elkaar systematisch plagen en beledigen, maar dan wel via voorgeschreven patronen. Zo'n schertsrelatie bevestigt juist de vanzelfsprekende steun die men elkaar geeft op basis van wat de voorouders hebben afgesproken of meegemaakt. Een voorbeeld van een schertsrelatie die heel uitvoerig ter sprake komt in de geschiedenis over Sunjata, is de *senankunya* tussen de Traore en de Kone. Deze gaat terug op de belediging door de Kone aan het adres van de Traore ('Jullie ogen deugen niet'), toen de Traore de lelijkste dochter van de Kone-vorst kozen. (De Kone wisten natuurlijk niet dat de Traore haar bewust kozen, zie het verhaal 'De keuze voor de lelijke Sogolon').

De regels tussen dragers van verschillende patroniemen zijn geen ouderwetse omgangsvormen die op het punt staan te verdwijnen. Zij spelen nog steeds in grote delen van West-Afrika een belangrijke rol in de dagelijkse omgang, zelfs in grote steden, in professionele organisaties en bij overheidsinstanties.²⁶

Als er dus versregels worden gereciteerd voor een held uit het Sunjata-verhaal, dan zullen diens afstammelingen zich aangesproken voelen. Zij zullen op basis van hun patroniem vervuld zijn van trots, en de woorden als een persoonlijk loflied ervaren. Dit maakt mensen emotioneel zo betrokken bij de figuur Sunjata; luisteren naar verhalen over Sunjata is, eigenlijk, luisteren naar je eigen persoonlijke geschiedenis.²⁷

8 Wat is Mande?

Het verhaal speelt zich af in en rond 'Mande'. Dit is een breed begrip dat verwijst naar de samenleving die Sunjata heeft georganiseerd. Er is weliswaar een streek rond Kangaba die Mande/Manding heet, maar het 'Mande' uit de verhalen over Sunjata is veel groter. Niemand weet waar de grenzen liggen. De term is even vaag en tegelijkertijd duidelijk en positief als bijvoorbeeld

26 Prachtige voorbeelden staan in Smith 2010. Zie ook Jansen en Zobel 2002.

27 Ziehier het mechanisme waarmee West-Afrikaanse griots [barden] soms grote spontane giften vanuit het publiek krijgen. Hierbij speelt ook nog dat bepaalde melodieën speciaal voor bepaalde patroniemen worden gespeeld. De combinatie van muziek en woorden maakt mensen in het publiek ontvankelijk voor het geven van grote geschenken aan de griots. (En dit is tegelijkertijd natuurlijk de reden dat veel mensen in West-Afrika griots van geldklopperij beschuldigen. Zie voor deze discussie, bijvoorbeeld Diawara 1996, Schulz 2001, Roth 2008).

de term 'de Westerse wereld'. Stephen Belcher beschrijft Mande treffend als de verbeelding van ruimte, min of meer een verwijzing naar een tijdperk en vooral een idee. De ruimte is het gebied rond de bovenloop van de Niger en zijn zijrivieren, het tijdperk de hoogtijdagen van Sunjata en het idee een voorstelling van de ideale samenleving waarin iedereen een eigen, respectabele positie heeft.²⁸

9 Waarom zijn de verhalen over Sunjata zo beroemd?

De Europese grootmachten beperkten eeuwenlang hun contacten met West- en Oost-Afrika tot de kust; van bezetting van de binnenlanden zagen zij af om allerlei redenen. Na 1880 besloten de Europese grootmachten echter de binnenlanden van Afrika te koloniseren. Frankrijk kreeg hierbij van de andere Europese grootmachten vrij spel om West-Afrika in te nemen.

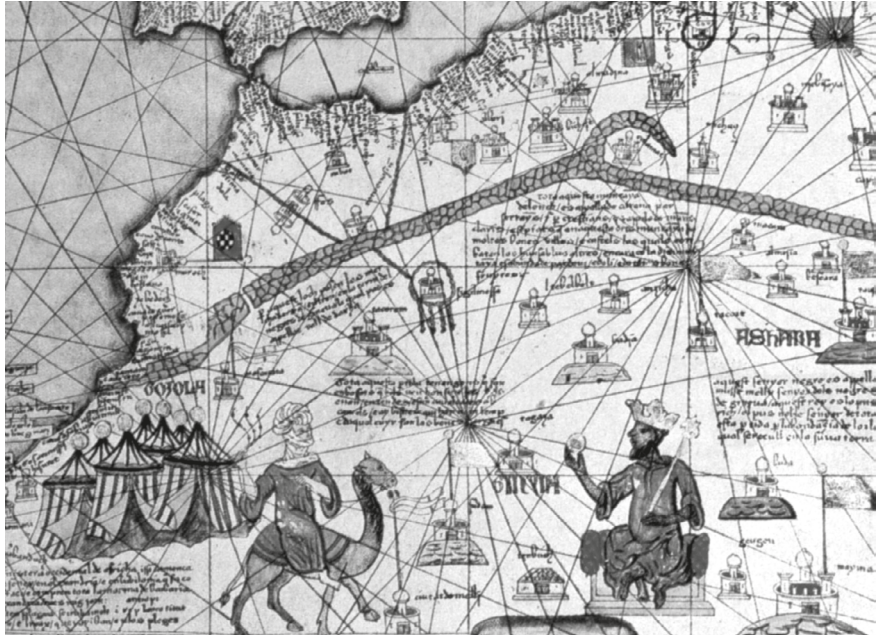
Bij het invoeren van een bestuursapparaat in grote delen van het huidige Mali, Guinée, Senegal, Burkina Faso, Gambia en Ivoorkust stuitte de koloniale bezetters op een politieke elite die claimde af te stammen van een legendarische stichter genaamd Sunjata. In eerste instantie besteedden de koloniale bestuurders niet veel aandacht aan de vaak wonderlijke verhalen over Sunjata; dit soort verhalen beschouwden zij als legendes. Hoogstens achtten zij het mogelijk dat deze Sunjata enkele eeuwen eerder had geleefd.²⁹ Bovendien waren de Franse bestuurders niet onder de indruk van de politieke erfenis van deze Sunjata; de politieke organisatie ter plaatse vonden zij chaotisch en versnipperd door interne strijd.³⁰

In de waardering voor Sunjata kwam echter verandering toen werd ontdekt dat de Arabische wereldreiziger Ibn Battuta in het midden van de veertiende eeuw al een koning had bezocht die claimde van Sunjata af te stammen. Nog groter werd de fascinatie toen men ontdekte dat Ibn Khaldun, een van de grootste geleerden die de middeleeuwse wereld heeft gekend, rond 1400 een uitvoerige studie had gemaakt van de koningen die van Sunjata afstamden. Deze koningen spraken tot de verbeelding van de Arabische intelligentsia

28 Belcher 1999.

29 Person 1981, 613.

30 De Fransen zagen niet dat het hier een complexe militaire organisatie betrof, aldus Jansen 2015.

Afbeelding van de koning van Mali, met een bol goud in zijn hand (landkaart, Catalonië, 14e eeuw, https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Mansa_Musa.jpg)

vanwege hun onmetelijke rijkdom door hun grote goudvoorraden.³¹ Ibn Battuta en Ibn Khaldun noemden het rijk van deze koningen 'Melli', 'Mali' of 'Malli'.

De Franse bestuursambtenaren vonden de politieke organisatie ter plaatse weliswaar chaotisch, maar zij zagen wel hoe trots de politieke elite was op zijn verleden. In hun geschiedschrijving over Afrika gaven de Fransen een bijzondere plek aan de verhalen over het Mali-rijk: het kreeg in de geschiedenisboeken de status van een lang vervlogen beschaving.³² De eerste generatie West-Afrikaanse onderwijzers werd daarom gestimuleerd om in hun geschiedenisonderwijs veel aandacht aan Sunjata te besteden.³³ Er was een algemene overtuiging gebaseerd op een bij nader inzien aanvechtbare lezing

31 De directe aanleiding was het bezoek van de schatrijke koning Mansa Musa aan Caïro in 1324, tijdens zijn bedevaart naar Mekka. Voordat Amerika werd ontdekt en bezet door de Europeanen kwam veel van het goud in de Europese economie uit West-Afrika, via Noord-Afrika en het Arabisch schiereiland.

32 Delafosse 1912 is de invloedrijke studie die dit idee uitdraagt.

33 Bulman 2004.

van de teksten van Ibn Khaldun en Ibn Battuta, dat Sunjata een koning was uit de eerste helft van de dertiende eeuw.

De ontdekking van het Mali-rijk had ook een belangrijk gevolg voor de vertellers van de verhalen over Sunjata. Deze barden heten *jeli* of *jali*, maar zij zijn vooral bekend geworden onder de Franse term ‘griot’.³⁴ De griots behoren tot de ambachtslieden.³⁵ Zij stonden in eerste instantie in laag aanzien bij het Franse bestuur, dat hen beschouwde als praatjesmakers. De ontdekking dat hun verhalen gedeeltelijk eeuwenoud waren leidde tot een fascinatie voor griots die tot aan vandaag de dag veel pennen in beweging zet³⁶ en een geliefd onderwerp is van discussie in de media.³⁷

Zo werd kennis over het legendarische Mali bij de eerste generaties hoog opgeleide Afrikaanse onderdanen in de Franse koloniën in West-Afrika met de paplepel ingegoten. Toen die koloniën na de Tweede Wereldoorlog hun onafhankelijkheid van Frankrijk verwierven, was kennis over het Mali-rijk inmiddels gemeengoed onder de West-Afrikaanse politieke elites.

Terugkijkend op de twintigste eeuw is het dan bijna logisch dat in het proces van dekolonisatie van West-Afrika één van de voormalige koloniën de keuze maakte om voortaan als de republiek ‘Mali’ door het leven te gaan. Het verhaal over Sunjata werd hierdoor, als vanzelfsprekend, het hoogtepunt van de middeleeuwse geschiedenis van enkele nieuwe staten die rond 1960 ontstonden, zoals Mali, Guinée en Gambia. Die staten zagen het Mali-rijk als hun voorganger en inspiratiebron. Zo kreeg de geschiedenis van Sunjata de status van een beroemd historisch verhaal over de dertiende eeuw in de geschiedenis van natiestaten; een erg groot verschil met mijn eigen analyse van een verhaal over de politieke overgang in een landbouwsamenleving.³⁸

34 Voor de mogelijke etymologieën van het woord ‘griot’, zie Bird 1971. Een overzichtswerk over griots is Hale 1998.

35 Voor de ambachtslieden, zie noot 10.

36 Voor beschrijvingen van de griot als alleswetende, encyclopedische, informant, zie bijvoorbeeld Cissé en Kamissoko 1975, Cissé en Kamissoko 1991, Cissé en Kamissoko 2000. Voor een kritische bespreking hiervan, zie Moraes Farias 1993, Moraes Farias 2005, Wright 1981, Simonis 2015, Jansen 2018a. Over de recente waardering van jagers als de ware kenners van het verleden, zie Hellweg 2011, Jansen 2008.

37 Zie noot 27.

38 Ter illustratie: de Malinese geleerde Mamby Sidibé publiceerde in 1959-1960 en in 1963 een feuilleton over het Mali-rijk in de staatskrant *l'Essor*. Dit weekblad publiceerde van juli tot oktober 1959 ook een stripverhaal over Sunjata.

10 Heeft Sunjata historisch bestaan als stichter van het Mali-rijk?

Vraag 1 beschreef de strijd tussen Sunjata en de smid Sumaoro als de geschiedenis van een politiek overgangsproces. Dit idee is de vrucht van mijn eigen onderzoek waarin ik de mondelinge overleveringen over Sunjata wil begrijpen vanuit *Afrikaanse* vertelvormen en maatschappelijke ideeën.

De algemene opinie volgt echter nog steeds het idee dat Sunjata een koning was die een rijk heeft gesticht. Dit beeld is gebaseerd op Europese ideeën over de ontwikkeling van rijken en staten, alsmede op het idee dat de politieke stichtingsgeschiedenis van een staat de belangrijkste geschiedenis voor een volk is. Ondanks zijn Europese oorsprong leeft dit beeld van Sunjata zowel bij de mensen die het verhaal vertellen als bij de meeste onderzoekers.

Een vergelijking tussen de Franstalige en de Engelstalige Wikipedia-website over het Mali-rijk toont dat er variatie bestaat binnen dit beeld van Sunjata. Aan de ene kant staan de auteurs van de Franstalige website. Hun opvattingen zijn kenmerkend voor de wijze waarop men in West-Afrika op school over Sunjata leert. Deze auteurs hebben een groot geloof in de kracht van Afrikaanse vertellers om feiten uit het verleden generatie na generatie correct over te dragen. Zij zijn ervan overtuigd dat de verhalen over Sunjata verwijzen naar de eerste decennia van de dertiende eeuw. Zij beschouwen de orale tradities als in principe feitelijk historisch correct en de Arabische bronnen zien zij als ooggetuigenverslagen.³⁹

Komo-masker (https://commons.wikimedia.org/wiki/File:Brooklyn_Museum_69.39.3_Komo_Society_Mask.jpg)

³⁹ Voor een kritische analyse van de Arabische bronnen over het Mali-rijk, zie Austen en Jansen 1996.

De auteurs op de Engelstalige Wikipedia-site twijfelen ook niet aan het bestaan van het Mali-rijk in de veertiende eeuw zoals dat beschreven is door Ibn Battuta en Ibn Khaldun. Deze auteurs zijn echter terughoudender ten aanzien van de orale tradities over de persoon Sunjata en de datering van zijn leven in precies de eerste decennia van de dertiende eeuw. Maar ook zij twijfelen er niet aan dat Sunjata ooit heeft bestaan als een vorst van het Mali-rijk.

Er zijn echter verschillende redenen om te denken dat Sunjata geen historische persoon is, maar een personificatie van een idee. Er is namelijk méér aan de hand dan de opvallende rol van de smid als tegenstander (behandeld bij vraag 1). Zo verwijzen de lofprijzingen voor de helden en de namen van de helden naar maskers. Het uiterlijk van Sunjata's moeder Sogolon de Lelijke vertoont overeenkomsten met het masker van de Komo,⁴⁰ een geheim genootschap waarin kennis over seksualiteit centraal staat.⁴¹ Sun-Jata staat voor 'Jata-zoon-van-Sogolon'; 'Jata' betekent 'leeuw', het dier dat centraal staat in eeuwenoude Afrikaanse dierencultussen.⁴² Daarbij komt ook nog dat Sunjata's verhaal systematisch (maar altijd impliciet) ingaat op zaken als wie het leger mag aanvoeren⁴³ en welke goede en slechte politieke keuzes een vorst kan maken bij de keuze van een huwelijkspartner.⁴⁴ De auteurs van, bijvoorbeeld, de Wikipedia-websites zijn niet op de hoogte van het bestaan van deze sociale en politieke lagen in de verhalen en genealogieën over Sunjata.

Daarnaast laten de verhalen over Sunjata zich lezen als een concrete reis door het landschap, omdat zij bijzondere geografische kenmerken beschrijven. Sumaoro Kante transformeerde zichzelf bijvoorbeeld tot een rotsformatie om te verhinderen dat Sunjata hem kon verjagen. Deze rotsformatie bevindt zich bij Koulikoro, ten oosten van Bamako, en zij is een oude cultusplaats.⁴⁵ De wonderlijke rotsboog bij Siby herinnert aan de held Kamajan ('Kama de Lange') die met één sabelhouw dit gat geslagen zou hebben. De genealogie van Sunjata's nageslacht is in feite een voorstelling van de politieke machtsverhoudingen tussen de vorsten langs de Niger en in de Mande-heuvels in de

40 Zie Brett-Smith 1997. Veel Komo-maskers hebben stekels van een stekelvarken.

41 Brett-Smith 1996, McNaughton 1988.

42 Zie voor een uitgebreide bespreking van de relaties tussen helden en maskers Jansen 2000a, Jansen 2018b, in voorbereiding.

43 Jansen 1996.

44 Jansen 2016a.

45 Zie de inleiding in Bulman en Vydrine 2017.

De poort van Kamajan nabij Siby, Mali (foto Reni Muller, 2009)

periode van vóór de Franse bezetting.⁴⁶ Zo is het landschap een theater voor het geheugen van de verteller die zich het verhaal kan herinneren door in gedachten door het landschap te reizen.

Dit alles doet mij geloven dat de verhalen over Sunjata reeds eeuwenoud waren toen de Arabische auteurs deze in de veertiende eeuw optekenden. Sunjata is voor mij dus geen historische persoon, maar een personificatie van principes die de politieke en sociale organisatie van de samenleving uitleggen. Het verhaal over Sunjata vertelt verschillende zaken *gelijktijdig*. Het integreert een overgang die millennia geleden plaatsvond met maatschappelijke discussies van latere tijden (onder andere aanvoering van het leger, erfopvolging en huwelijk, en, recentelijk, burgerschap) en het ontleent zijn betrouwbaarheid door een relatie met de Islam en zijn authenticiteit doordat mensen het als een persoonlijk verhaal beleven op basis van hun patroniemen.

Voor veel grote mondeling overgeleverde verhaalcycli is in de afgelopen eeuwen vastgesteld dat zij gegevens en beelden uit verschillende tijdlagen integreren. Men denke bijvoorbeeld aan het werk van Homeros of de Europese middeleeuwse heldendichten. De verhalen over Sunjata zijn altijd buiten

⁴⁶ Zie Jansen 1996.

schot gebleven voor zo'n benadering. De redenen hiervoor waren misschien hun belang voor de geschiedenis van de jonge West-Afrikaanse staten en het feit dat mensen zich er persoonlijk verbonden mee voelen op basis van hun patroniem. Ik zie echter overtuigende aanwijzingen dat de overleveringen over Sunjata ook informatie uit verschillende tijdlagen bevatten en samenvoegen.

11 Is het verhaal over Sunjata een epos? (Ja en nee!)

Een epos is een heldendicht, het is een literair genre. Een Europees publiek leert epiek via, bijvoorbeeld, Homeros' werk (de Ilias en de Odyssee) uit het Oude Griekenland, Gilgamesh uit Mesopotamië, de Mahabharata en de Ramayana uit India, Karel ende Elegast, het Nibelungenlied en de Beowulf uit Europa. Literatuurwetenschappers discussieerden in het midden van de twintigste eeuw over de vraag of epiek een typisch Indo-Europees genre was. Men dacht aanvankelijk dat in sub-Sahara Afrika geen epiek voorkwam.⁴⁷ Tegen 1970 begonnen wetenschappers echter hieraan te twijfelen. Zij noemden als bewijsmateriaal voor het bestaan van het genre epiek in Afrika de Sunjata-vertellingen. Hiervan was er in die tijd pas één versie gepubliceerd, door Djibril Tamsir Niane in 1960, in de vorm van een roman met als titel 'epos': *Soundiata ou l'épopée mandingue*.⁴⁸ Maar er kwam snel overtuigender bewijsmateriaal. Dankzij de nieuwe technologie van de bandrecorder werden vanaf eind jaren zestig van de twintigste eeuw integrale vertalingen van lange Afrikaanse verhalen uitgegeven. Een aantal hiervan diende als bewijsmateriaal voor het bestaan van het genre 'epos' in Afrika. Tekstedities van Sunjata-verhalen waren hierbij ruim vertegenwoordigd.⁴⁹ Tegelijkertijd werden criteria voor het genre epos opgerekt op basis van zulke levende epen uit Afrika.

Het resultaat van deze ontwikkeling is dat het nu algemeen aanvaard is in de literatuurwetenschappen dat het epos een inheems genre is in Afrika en

47 Een standpunt dat Ruth Finnegan in 1968 innam, maar waarop zij later terugkwam. Zie de uitvoerige beschrijving van dit debat in Finnegan 2007.

48 Dit is wereldwijd nog steeds de meest gelezen versie van het verhaal over Sunjata. Naast de Franstalige versie uit 1960 bestaat er ook een Engelstalige vertaling uit 1965. Deze tekst wordt gebruikt in het geschiedenis-onderwijs op middelbare scholen in Afrika en als lesstof (Afrikaanse) geschiedenis, of (Afrikaanse) literatuur, of orale literatuur op universiteiten over de gehele wereld.

49 Het Sunjata-verhaal wordt tegenwoordig als vanzelfsprekend een epos genoemd. Zie de twee bloemlezingen over epiek in Afrika: Kesteloot en Dieng 1997, Johnson, Hale en Belcher 1997. Zie ook Austen 1999.

dat de verhalencyclus over Sunjata hiervoor het beangrijkste bewijs is. Alle beschikbare tekstedities zijn echter het product van opnames die tot stand zijn gekomen op verzoek van onderzoekers en door die externe bemoeienis krijgen zij de structuur van een epos. Er is weinig empirisch bewijs voor ‘spontane’ uitvoeringen van Sunjata-verhalen die onderschrijven dat Sunjata een epos is volgens de criteria van de literatuurwetenschappen. Maar dat weinig bewijs is juist wél nauw verbonden met de tekst in dit boek: één maal in de zeven jaar vindt in Kangaba een ceremonie plaats waarin de familie Diabate uit Kela de Geschiedenis van de Koningen (*Mansa Jigin*) vertelt aan een uitgelezen kring van toehoorders. De vertellingen over Sunjata staan centraal in deze Geschiedenis van de Koningen.⁵⁰

Hoewel de hier bezorgde versie te gebruiken is als bewijs voor de stelling dat het literaire genre ‘epiek’ in sub-Sahara Afrika bestaat, vind ik het toch onjuist om te spreken over het Sunjata-epos. De term ‘epos’ vind ik te beperkend, omdat het verhaal van Sunjata veel meer is dan een gestandaardiseerd verhaal van literaire en historische waarde. Zoals ik de afgelopen decennia in mijn onderzoek heb mogen ontdekken en ervaren is Sunjata een hybride verschijnsel dat zich kan presenteren in de vorm van bijvoorbeeld (historische) vertellingen, een ceremonie of een persoonlijk loflied, waarin *gelijktijdig* verschillende boodschappen zitten waarvan de inhoud ten dele wordt bepaald door het niveau van kennis en begrip van de toehoorder.⁵¹

12 Is één bepaalde versie van het verhaal over Sunjata de juiste of de beste?

Een verhaal van de avonturen van Sunjata bevat altijd thema’s die het publiek van jongsaf aan kent, bijvoorbeeld op basis van hun patroniemen. Het talent van de individuele verteller bepaalt dan grotendeels hoe goed het verhaal is. Daarnaast speelt het een rol uit welke regio of dorp de verteller komt. Sommige plaatsen zijn beroemd om de Sunjata-vertellers die er wonen en dat geeft het verhaal een extra betekenis voor de lokale toehoorders. In

50 Deze opvoering vindt plaats in een heiligdom, de Kamabolon, en onderzoekers of andere vreemdelingen mogen hierbij niet aanwezig zijn. Deze opvoering komt tekstueel echter grotendeels overeen met de hier bezorgde tekst. Dit weet ik omdat ik repetities voor de ‘geheime’ opvoering heb mogen bijwonen. Zie Jansen 1998, Jansen 2001. Recent onderzoek doet vermoeden dat de opvoering in de Kamabolon per zeven jaar verschillende accenten krijgt. Zie Jansen en Muurling 2013, Jansen en Fairhead, in voorbereiding.

51 Zie Jansen 2017.

Het Kamabolon-
heiligdom in
Kangaba (foto
Jan Jansen, 1992)

Guinée zijn bijvoorbeeld Fadama en Nyagassola, beide in Noordwest Guinée, plaatsen die beroemd zijn om hun vertellers. In Mali zijn dit Kita en Kela.⁵²

Daarnaast is er een trend dat men in een bepaalde periode de nadruk legt op een vertelperspectief dat tegemoet komt aan de eisen van de tijd.⁵³ In de decennia van de onafhankelijkheid en natievorming, de jaren zestig en zeventig van de twintigste eeuw, lag bijvoorbeeld veel nadruk op de overwinning van Sunjata op Sumaoro en de stichting van het Mali-rijk. Het Sunjata-verhaal was toen de blauwdruk voor een ideale, open samenleving waarin verschillende groepen elkaar met respect behandelen en onderdrukking (lees: koloniale overheersing) verleden tijd was.

De afgelopen decennia is die politieke boodschap in de Sunjata-verhalen veranderd, omdat bepaalde families en bepaalde sociale groepen in Mali en Guinée, gesteund door de overheid en de massamedia, zich de verhalen over Sunjata hebben toegeëigend als hun erfgoed. Daardoor wordt het verhaal over het reilen en zeilen van Sunjata steeds minder ervaren als de blauwdruk voor een open samenleving; het ontwikkelt zich richting een politiek idee om zichzelf op te hemelen als autochtone inwoners van Mande. Dit gaat ten

52 Voor Fadama, zie Conrad 2004; voor Nyagassola, zie Simonis 2015; voor Kita, zie Johnson 1986, Hoffman 2000; voor Kela, zie Vidal 1924, Ly-Tall *et al.* 1987, Camara 1996 en mijn eigen publicaties.

53 Jansen 2018a. Jansen 2000a laat zien dat de in dit boek gepubliceerde versie uit Kela relatief vrouwonvriendelijk is en relatief veel ruimte geeft aan de Islam. Zie ook noot 206.

coste van sommige etnische groepen en, met name, van immigranten die op deze manier worden uitgesloten als niet-autochtoon.⁵⁴

Omdat Sunjata zo veel tegelijkertijd kan betekenen en zijn personage kan inspelen op nieuwe maatschappelijke ontwikkelingen, blijft men over Sunjata vertellen. Oorspronkelijk lag de nadruk waarschijnlijk op de macht van krijgers, de nieuwe politieke elite, die hun macht legitimeerden ten nadele van smeden. Het was toen geïntegreerd in hofceremonie en maskerdansen. In de pre-koloniale tijd werd het (ook) een verhaal over de politieke verhoudingen tussen vorsten; kleine verschillen tussen versies wijzen op belangrijke diplomatieke en politieke kwesties in de periode 1600-1800. In de twintigste eeuw werden de verhalen over Sunjata eerst een instrument waarmee de Franse koloniale overheid haar eigen ideeën over 'civilisation' uitlegde aan haar West-Afrikaanse onderdanen. De West-Afrikaanse staten gebruikten deze verhalen, als epos, in de tweede helft van de twintigste eeuw om een positief beeld van hun samenlevingen uit te dragen. De laatste decennia staat die boodschap echter onder druk.

Er is kortom niet te zeggen welke opvoering van Sunjata de beste, de juiste of de meest complete is. Wel is duidelijk dat de geschiedenis over Sunjata al eeuwenlang een geschikt raamwerk vormt om complexe politieke boodschappen door te laten dringen tot in alle lagen van de bevolking. Dat is de reden waarom men dit verhaal kan onthouden. Het verhaal dankt zijn continuïteit niet zozeer aan goede geheugens, maar vooral aan briljante vertellers die midden in de samenleving staan. De versie uit Kela die hier wordt gepubliceerd heeft een hoge status doordat hij verbonden is aan de Kamabolon-ceremonie. Maar het verhaal uit Kela spreekt de mensen (ook) aan doordat zij uitvoerig stilstaat bij maatschappelijke en religieuze normen alsmede bij de diplomatieke vaardigheden die nodig zijn voor politiek succes. Deze lessen zijn voor de geofende toehoeder duidelijk; voor de lezer van dit boek worden ze in de voetnoten toegelicht. Het verhaal over Sunjata is dus niet (alleen) een geschiedenis van een idee binnen een ruimte, zoals Belcher hierboven aangaf, maar ook een diepzinnige, subtiële en alomtewaardeerde manier om actuele problemen in de samenleving te benoemen. Het is, op vele manieren, een machtig verhaal!

54 Zie bijvoorbeeld Simonis 2015, Jansen 2016b.

Lijst van belangrijkste personen in het verhaal

Asse Bilali

een door de Profeet Mohammed bekeerde krijgsgevangene die gebedsvorganger wordt; hij huwt een dochter van Mohammed en uit dit huwelijk wordt Mamadi Kanu geboren.

Batara Ali

De voorouder van de Sise, de man die de slag om Kaibara wint.

Danmansa Wulani en Wulantamba

Beroemde jagers, voorouders van de Traore; zij doden de buffel van Do en kiezen Sogolon Kèjugu als beloning.

Dano

Een patroniem dat bij griots voorkomt.

Do Kamisa

De tante van Domògò Nyèmògò Jata; zij voedt hem op en transformeert zich tot een mensendodende buffel nadat hij haar heeft beledigd.

Domògò Nyèmògò Jata

De koning van Do, die door zijn tante Do Kamisa wordt opgevoed, de vader van Sogolon Kèjugu.

Fakoli

Helper van Sunjata, voorouder van de geslachten Bila en doder van Niani Mansa Kara.

Farako Makan Kunkènyi

De vader van Sunjata en de echtgenoot van Tasuma Berete en Sogolon Kèjugu.

Fatumata Bintu

De echtgenote van Batara Ali.

Ibun Dauda Sulemani

De boodschapper van Sunjata van wie Jolofin Mansa de voor Sunjata gekochte paarden afpakt.

Ibun Munu Lamini

De koning die zijn schoonvader doodt en op zijn beurt door Niani Mansa Kara wordt gedood.

Jakoma Doka

De voorouder van de griots met het patroniem Kuyate; hij blijft als balafonspeler achter bij Sumaoro nadat deze zijn achilleshiel heeft doorgesneden.

Jata Konate

Een erenaam voor Sunjata.

Jeli Dora

Een (mannelijke) griot.

Jelimusonin Tuma Mininyan

Een vrouwelijke griot, zij vindt Sunjata in Nema.

Jolofin Mansa

Een koning die Sunjata beledigt door hem de aanschaf van paarden niet toe te staan.

Jonni Sekura

Een slaaf die op de troon van Mande plaatsneemt.

Kabala Simbon

De voorouder van de Dano en de tweede zoon van Mamadi Kanu.

Kalabi Dogomani

De oorspronkelijke naam van Asse Bilali.

Kalajula Sangoy

De voorouder van de Diabate; hij bevrijdt Sunjata's nichtje Tasuma Gwandilafè uit handen van Sumaoro.

Kani Simbon

De voorouder van de Sumano en de oudste zoon van Mamadi Kanu.

Kankira Warini

Een smid en tevens boodschapper van de koningen van Mande.

Kendakalala Nyuma Damba

De leidster van de twaalf tovenaressen bij wie Sunjata woont tijdens zijn ballingschap.

Kolo Mansa Deturume

De voorouder van de Magasuba en een koning bij wie Sunjata woont tijdens zijn ballingschap.

Kon Mamadi

De enige kleinzoon van Sunjata; hij doodt Jonni Sekura.

Madogoto

Een arme oude vrouw die grote rijkdom verkrijgt door Asse Bilali's eerlijke koopmanschap.

Makan Sunjata (= Sunjata)

De stichter van de Mande samenleving.

Mamadi Kanu

De zoon van Asse Bilali en de eerste heerser van Mande.

Mande Bori

Een zoon van Sogolon Kèjugu en Farako Makan Kunkènyi en de jongere broer van Sunjata.

Mansa Dankaran Tuman

De zoon uit het huwelijk van Farako Makan Kunkènyi en Tasuma Berete en de oudere halfbroer en rivaal van Sunjata.

Mbemba Sidiki

Sidiki Diabate, de speler op de *ngoni* tot wie verteller Lansine spreekt en die elke zin bevestigt.

Nagana Tiriba

De dochter van Farako Makan Kunkènyi; zij wordt uitgehuwd aan Danmansa Wulani en Wulantamba.

Niani Mansa Kara

De voorouder van de Kamara; hij wordt gedood door Fakoli.

Nema Faran Tunkara

Een koning bij wie Sunjata woont tijdens zijn ballingschap.

Nyagalen Damba Mugu Traore

De echtgenote van Ibun Munu Lamini en later van Niani Mansa Kara.

Oude Man Bofinba

De man die niet wil dat Sunjata slecht gedrag toont tijdens zijn verblijf in Nema.

Oude Man Kobèlòn

De man die het handelen van Sunjata begrijpt tijdens zijn verblijf in Nema.

Oude Man Monèkasa

De man die niet wil dat Sunjata mensen beledigt tijdens zijn verblijf in Nema.

Samanuna

De voorouder van de Kone en de vader van Domògò Nyèmògò Jata.

Sansan Sakalon

De voorouder van de Somono, een vissersvolk. Sogolon Kèjugu geeft hem armbanden om hiermee, vele jaren later, de overtocht van haar zoon Sunjata te betalen.

Sidiki

Zie Mbemba Sidiki.

Simbonba Tanyakati

De jongste zoon van Mamadi Kanu en zijn opvolger als heerser van Mande.

Sirifiya Makan Konate

Een erenaam voor Sunjata.

Siriman Farisi

De voorouder van de Berete.

Sirimankanda Ture

De voorouder van de Ture.

Sitafata

De voorouder van de griots met het patroniem Jawara en de griot van Tiramakan.

Sogolon Kèjugu

De lelijke en misvormde dochter van Domògò Nyèmògò Jata en de moeder van Sunjata.

Sogolon Kolonkan

De dochter van Sogolon Kèjugu en Farako Makan Kunkènyi en de jongere zus van Sunjata.

Sogolon Nyuman

De dochter van Jonni Sekura die haar eigen vader verraadt.

Soma Jobi

De voorouder van de Konate en een koning bij wie Sunjata woont tijdens zijn ballingschap.

Sumano

Een patroniem dat bij griots voorkomt.

Sumaoro

De voorouder van de Kante, koning van Soso, de tegenstander van Sunjata.

Sunjata (= Makan Sunjata)

De stichter van de Mande samenleving.

Surakata

De voorouder van alle griots en de griot van de Profeet Mohammed.

Tali Mansa Konkon

De voorouder van de Kamisoko en een koning bij wie Sunjata woont tijdens zijn ballingschap.

Tasuma Berete

De eerste vrouw van Farako Makan Kunkènyi en de moeder van Mansa Dankaran Tuman.

Tasuma Gwandilafè

Dochter van Mansa Dankaran Tuman, door hem uitgehuwd aan Sumaoro.

Tiramakan

De voorouder van de Traore, een strijdmakker van Sunjata en de doder van Jolofin Mansa.

Het verhaal over koning Sunjata, zoals verteld door de familie Diabate uit Kela (Mali)

De voorouders van de vorsten van Mande in Mekka

De slag om Kaibara waardoor de Profeet de krijgsgevangene Asse Bilali als dienaar krijgt

Mbemba Sidiki, spreken is rekenschap afleggen.

Toen de strijd om Kaibara begon,⁵⁵ stuurde onze Weldoener Zijn strijders om de slag om Kaibara te voeren. Deze vertrokken; de strijders trokken op tegen Kaibara, maar zij konden Kaibara niet innemen.

Op het moment dat de strijders naar Kaibara vertrokken, zei de Profeet tegen hen: ‘Wanneer jullie Kaibara hebben veroverd, vinden jullie daar, in Kaibara, iemand die mij na aan het hart ligt. Ik zal hem jullie beschrijven; wanneer jullie hem zien, neem hem dan voor mij mee.’

Zij trokken op tegen Kaibara; de slag om Kaibara barstte in alle hevigheid los. Men stuurde iemand om de Profeet te vertellen dat de strijd om Kaibara in alle hevigheid was losgebarsten.

Ook Batara Ali werd hiervan op de hoogte gebracht. Hij lag die dag met pijn aan zijn ogen in zijn kamer. Hij stond op om aan zijn vrouw Fatuma Bintu te zeggen dat zij voor hem peper tot poeder moest stampen. Hij zei haar dat hij naar Kaibara wilde gaan om te vechten. Zij stampte peper tot poeder en wreef het in de ogen van Batara Ali.⁵⁶

Batara Ali zei tegen Fatuma Bintu het volgende: ‘Morgen, bij het krieken van de dag, moet jij hier plaatsnemen om de strijd tussen mij en de inwoners van Kaibara te aanschouwen.’

Bij het krieken van de dag zou hij, met zijn zwaard Jurukafa, de kruin hakken uit de baobab die bij het dorp stond. Hij zei: ‘Fatuma Bintu, neem plaats hoog op de stam om de strijd tussen mij en de inwoners van Kaibara te aanschouwen.’ Daarna, Mbemba, ging iedereen slapen.

55 In 629 hebben moslims onder leiding van de Profeet Mohammed een slag geleverd om de oase van Khaybar, gelegen op honderd kilometer van Medina. Verhalen hierover zijn bekend uit de *hadith*, de verhalen over de eerste generaties moslims.

56 Rood aangelopen ogen zijn een teken van grote bereidheid om het gevecht aan te gaan.

Bij het kriecken van de dag bereidde hij zich voor door zijn gevechtsuitrusting aan te trekken en zijn paard op te tuigen. Toen hij dat wilde bestijgen, was hij zo gespannen dat hij de rug van het paard brak. Hij zei dat men het paard moest oppakken en wegbrengen.

Daarna liet hij Fatuma Bintu plaatsnemen bovenop de stam van de baobab om haar de strijd tussen hem en de inwoners van Kaibara te laten bekijken.

Hij tuigde een tweede paard op. Toen hij dat wilde bestijgen, was hij weer zo gespannen dat hij weer de rug van het paard brak. Hij zei dat men dit paard ook moest oppakken en wegbrengen.

Daarna, Mbemba Sidiki, werd hem een derde paard gebracht. Toen hij dat had opgetuigd en het wilde bestijgen, kwam er een oud vrouwtje naar hem toe en zij greep hem bij zijn gewaad. Zij zei: 'Batara Ali, jij vertrekt niet voordat jij jouw schulden hebt afgelost.' Toen pas werd hij kalm.⁵⁷

Het oude vrouwtje zei tegen Batara Ali: 'Ik zal jou jouw schulden kwijtschelden. Wanneer jij van elk paard de rug breekt, op welk paard moet jij dan de strijd tegen Kaibara voeren?'

Moge God ons behoeden voor schulden.

Daarna, Sidiki, besteed hij het paard en ging hij op weg naar Kaibara. Toen hij aankwam bij een van de poorten van de stad Kaibara, rukte hij de ijzeren deuren uit hun hengsels en wierp ze in de lucht. Hij ging naar een andere poort, rukte de ijzeren deuren uit hun hengsels en wierp die ook in de lucht. Hij ging naar de derde poort, rukte de ijzeren deuren uit hun hengsels en wierp die ook in de lucht. Daarna, Mbemba, ging hij de stad Kaibara binnen.

De eerste koning van Kaibara heette Bintumafili; hij is de voorouder van de Kulibali. Deze Bintumafili had drie zonen: Kalabi Bonba, Latali Kalabi en Kalabi Dogomani.⁵⁸

Toen Batara Ali naar Kaibara vertrok, had hij gezworen dat hij de stad niet zou verlaten, voordat zijn paard zou zwemmen in het bloed van [de inwoners van] Kaibara. Zolang zijn hoeven niet zouden waden door het bloed van Kaibara, zou hij Kaibara niet met rust laten. Batara Ali trok Kaibara binnen en verwoestte de stad, ja, hij verwoestte de stad helemaal. Door Gods toedoen, Mbemba, waren de mensen van vroeger erg machtig; hun woorden waren geen loze kreten. Zodoende kwam er een regenbui die overal het water deed stromen [door het bloed van Kaibara].

57 Iemand kan na zijn dood het paradijs betreden, alleen indien zijn schulden zijn afgelost. Uit het verhaal is dus af te leiden dat Batara Ali zich voorbereidt op een strijd op leven en dood.

58 Deze vier namen komen voor in veel verhalen over verre voorouders van Sunjata – voor een overzicht, zie Belcher 1999. Soms zijn het, zoals hier, een vader met drie zonen, soms vier broers. De jongste is altijd de persoon om wie het verhaal draait.

Batara Ali veroverde Kaibara en na zijn overwinning op Kaibara joeg hij de gehele bevolking weg. Het was een overwinning alsof men een pot van klei stukslaat, alsof men een kalebas stukslaat.

Welnu, men vond [in Kaibara] de man over wie de Profeet had gesproken en men nam hem gevangen; zijn naam was Kalabi Dogomani. Hij werd meegenomen om hem [als dienaar] aan de Profeet te geven. Toen zij hem aan de Profeet gaven, zei deze: 'Zijn naam is niet meer Kalabi Dogomani, voortaan heet hij Asse Bilali.'⁵⁹

*Jugu kuru ni jugu nyèmè, juru dò subaga manga si!*⁶⁰

De Profeet zei: 'Zijn naam is niet meer Kalabi Dogomani, voortaan heet hij Asse Bilali. Hij is degene die ik bedoelde.' Deze Asse Bilali werd aan de Profeet gegeven; de Profeet gaf hem de naam Asse Bilali, maar zijn oorspronkelijke naam is Kalabi Dogomani.

Batara Ali keerde terug en ging zijn kamer binnen; hij had pijn aan zijn ogen. In zijn kamer ging hij slapen.

Toen, Mbemba, ging men de buit verdelen. Terwijl de strijders de buit verdeelden, vielen de in de lucht geworpen ijzeren deuren neer op de grond: 'boem' en 'plof'.

De mensen zeiden: 'Wat is dat voor een lawaai?' Welnu, dat waren de ijzeren deuren die Batara Ali in de lucht had geworpen. 'Hé, bijna waren wij Batara Ali vergeten, de vernietiger van de stad, de overwinnaar van Kaibara. Zo iemand vergeten! Men mag zelfs een nietsnut niet vergeten, laat staan zo'n dapper man.' Daarom gingen zij Batara Ali zoeken, hem thuis opzoeken. Op dat moment lag hij daar op bed met pijn aan zijn ogen.

Zij gingen hem thuis opzoeken. Batara Ali kwam tevoorschijn. Hij kwam, omdat onze voorouders niets voor elkaar verborgen hielden. Toen Batara Ali was gekomen, zeiden zij: 'Batara Ali, wij verontschuldigen ons; jij hebt de stad vernietigd, de strijd gevoerd, de bevolking verjaagd, jouw macht laten gelden, maar bij het verdelen van de buit vergaten wij jou bijna. Men mag zelfs een nietsnut niet vergeten, laat staan een dapper man. Ziehier, wat er is overgebleven; wij kunnen het niet verborgen houden.'

Onze voorouders hielden niets voor elkaar verborgen.

Toen, Mbemba, zei Batara Ali dat hij ervan afzag, ja, hij zei dat hij ervan afzag. Het kind dat Batara Ali later kreeg, dat kind, juist dat kind kreeg de

59 Asse Bilali is ook bekend in de mondelinge overlevering als Jòn Bilali; 'jòn' = dienaar, slaaf.

60 Een (voor de vertalers onvertaalbare) lofprijzing voor Asse Bilali.

naam Mande Sise Mori, omdat hij ‘ervan afzag,’⁶¹ en zijn nakomelingen werden Korangeleerden in Mande. Batara Ali heeft dat gezegd [dat hij ervan afzag], hier in Mande.

De Profeet bekeert Asse Bilali

Mbemba, vervolgens belastte de Profeet Asse Bilali met het hoeden van zijn schapen, totdat hij dat goed kon. Hij belastte hem ook met het hoeden van zijn geiten, totdat hij dat goed kon. En hij belastte hem ook met het hoeden van zijn runderen, totdat hij dat goed kon. En hij belastte hem [tot slot] met het hoeden van zijn dromedaris Buraku, totdat hij dat goed kon. Asse Bilali leidde Buraku aan de teugel, wanneer de Profeet en hij samen naar de moskee gingen.

Op een dag zei de Profeet tegen Asse Bilali: ‘Asse Bilali, bid jij niet?’ Hij antwoordde: ‘Ik bid niet.’ ‘Weet jij dan niet hoe het hoort?’ ‘Ik weet hoe het hoort.’ ‘Iemand die weet hoe het hoort, die bidt.’

De Profeet ging daarna de moskee binnen. Na het gebed besteeg hij Buraku met hulp van Asse Bilali die Buraku bij de teugels vasthield en zo gingen zij naar huis.

Bij elk gebedsuur, Mbemba, besteeg de Profeet Buraku om naar de moskee te gaan en hield Asse Bilali de teugels vast. De Profeet vroeg hem: ‘Asse Bilali, bid jij niet?’ Hij zei: ‘Ik bid niet.’ ‘Weet jij dan niet hoe het hoort?’ ‘Ik weet hoe het hoort.’ ‘Iemand die weet hoe het hoort, die bidt.’ Was dat niet de tweede keer? De Profeet ging naar binnen om te bidden.

Welnu, Mbemba, bij de derde keer dat zij bij de moskee aankwamen, bij de ingang van de moskee, vroeg de Profeet hem: ‘Asse Bilali, bid jij niet?’ Hij antwoordde: ‘Mijn Weldoener, ik zal bidden; U hield al van mij voordat U mij gezien had.’ Asse Bilali bad en sprak als gebed: ‘Er is slechts één God en Mohammed is Zijn profeet.’

De Profeet had Asse Bilali bekeerd en gaf hem de benodigdheden voor het gebed: Hij gaf een gewaad, Hij gaf een broek, Hij gaf een fez, Hij gaf een omslagdoek, Hij gaf een bidsnoer, Hij gaf een bidkleed, Hij gaf een waskom, en Hij liet hem bidden. Daarna, Mbemba, had de Profeet vertrouwen in hem.

61 In het Maninka is er een klank-overeenkomst tussen het werkwoord ‘[ergens van] afzien’ en ‘Karisi’, een ere naam voor de mensen met het patroniem Sise (in Franse teksten geschreven als ‘Cissé’).

*Sògòsògò Simbon en Simbon Salaba*⁶²
*Meester van de leeuwen, die grote hoofden klieft en die grote monden
openscheurt*
Die het dorp afpakt van het dorpschoofd
Over deze simbon spreek ik
Die de erfenis afpakt van de erfgenaam
Over deze simbon spreek ik

Asse Bilali vergaart grote rijkdom door handel te drijven voor anderen

Daarna, Mbemba, belastte de Profeet Asse Bilali met handel drijven. Vanaf het moment dat Asse Bilali was gaan bidden had de Profeet vertrouwen in hem en liet Hij hem handel drijven. Hij had [echt] vertrouwen in hem en liet hem handel drijven. Samen met andere kooplieden ging Asse Bilali naar de markt van Sami om er handel te drijven, waarna zij terugkeerden naar Mekka.

In die tijd leefden er in de stad Mekka een oude vrouw en een oude man; zij waren zeer arm. God behoeft ons voor armoede! De naam van de oude vrouw was Madogoto. Door hun uitzonderlijke armoede moesten Madogoto en haar man zich behelpen met één enkel kledingstuk.

Vanwege hun buitengewone armoede zei de oude Madogoto op een dag: 'Mijn echtgenoot, waarom ondernemen wij niet iets? Wanneer Asse Bilali naar de markt van Sami gaat, kunnen wij dan niet de zemelen uit het graan dorsen om drie zemelbollen te maken en deze aan hem mee te geven. Wanneer hij deze op de markt verkoopt, kan hij van de opbrengst voor ons een lendendoek kopen die wij dan aan ons ene kledingstuk kunnen toevoegen.' De echtgenoot antwoordde dat zij dit zouden doen en dus zeefden zij de zemelen uit het graan.

Toen Asse Bilali op een dag langsloep, sprak de man van Madogoto hem aan: 'Is dat niet de stem van Asse Bilali die ik hoor?' Asse Bilali antwoordde dat hij het was. 'Welnu,' zei de man, 'kom eens hier.' Asse Bilali kwam en zei dat hij de man zag; hij deed de deur open en zei dat hij hem zag.

De man zei: 'Mijn vrouw en ik moeten ons behelpen met één kledingstuk. Mijn vrouw en ik gaan drie zemelbollen maken. Wanneer jij naar de markt van Sami gaat, willen wij die zemelbollen aan jou meegeven om daar te verkopen. Op de markt moet jij proberen die zemelbollen te ruilen voor

62 Wat nu volgt is een gedeeltelijk onvertaalbare lofprijzing op de Keita, de afstammelingen van Sunjata die, op zijn beurt, weer afstamt van Asse Bilali (die van geboorte een koningszoon is). Een 'simbon' is een meester-jager.

een lendendoek die wij dan aan ons enige kledingstuk kunnen toevoegen.' Vervolgens, Mbemba, maakten zij drie zemelbollen.

Toen het vertrek van Asse Bilali naderde, riepen zij hem om de drie zemelbollen mee te nemen. Zij deden de bollen in een zakje. Op zijn beurt vertrouwde Asse Bilali de bollen toe aan een van zijn metgezellen en daarna begonnen zij de reis. Zij liepen, zij liepen, zij liepen tot aan...

De nacht brachten zij door in de buurt van de markt van Sami. Die dag was de voedselvoorraad op. 's Avonds zei een jongeman: 'Asse Bilali, kunnen wij niet van datgene eten wat jij mij hebt gegeven? Kunnen wij niet datgene eten wat ik hier bij mij heb? Wanneer wij in Sami aankomen, kan ieder van ons een paar kaurischelpen geven om daarmee de zemelbollen te betalen.'

Asse Bilali zei dat dit een goed idee was. Hij haalde de bollen tevoorschijn en gaf deze aan zijn reisgezellen. Asse Bilali verdeelde de zemelbollen onder de leden van zijn karavaan.

Welnu, toen Asse Bilali naar Sami vertrok, zorgde God ervoor dat een jager hem nóg een opdracht gaf. Wanneer hij in Sami kaurischelpen zou vinden, moest hij deze meenemen, zodat de jager die kon vastmaken op zijn talisman. De jager gaf die opdracht aan Asse Bilali bij diens vertrek.

Met Gods hulp kwamen zij in Sami aan en op de markt van Sami dreven zij handel. Bij het sluiten van de markt zei de jongeman die de drie zemelbollen had gedragen: 'Asse Bilali, laten wij nu de kaurischelpen voor Madogoto bijeenleggen, want straks is de markt voorbij.' Zijn metgezellen verzamelden de kaurischelpen in een zakje. Maar toen was de markt al voorbij. Daarom zei Asse Bilali dat zij dan maar een lendendoek [voor Madogoto] moesten kopen als zij op de terugweg een stoffenverkoper zouden tegenkomen.

Mbemba, zij keerden terug. Aangekomen bij de woonplaats van de jager die de opdracht aan Asse Bilali had gegeven, riep Asse Bilali de jager. De jager zei: 'Is dat niet de stem van Asse Bilali?' Asse Bilali antwoordde: 'Dit is inderdaad de stem van Asse Bilali.' De jager zei: 'De opdracht die ik jou gegeven heb... heb jij de kaurischelpen?' Asse Bilali antwoordde: 'Ik heb kaurischelpen gevonden.' Zij gingen naar de jager toe en haalden de kaurischelpen tevoorschijn. Zij gaven die aan de jager, zodat hij deze kon vastmaken op zijn talisman.

De jager zei toen dat hij wel iets had, een wild dier, waarmee hij de kaurischelpen kon betalen. Dat wilde dier stopten zij in een zak, in een netje, en dat gaven zij aan een metgezel. Die legde het over zijn schouder en toen vertrokken zij. Deze 'muizenleeuw' werd in een zakje gestopt, in een netje, zodat de metgezel het over zijn schouder kon dragen.

Die dag, Mbemba, ontmoetten zij ook een koning op hun tocht. Die koning had stompjes aan zijn handen en stompjes aan zijn voeten, maar rijk was hij! Zeven meisjes brachten bij hem de nacht door om hem te beschermen

tegen een muizenplaag. En zeven jongens brachten bij hem de nacht door om hem te beschermen tegen een muizenplaag. Asse Bilali en zijn reisgezellen kwamen daar langs om er de nacht door te brengen.

's Avonds stuurde men namens de koning iemand naar Asse Bilali om informatie bij hem in te winnen.⁶³ Deze gezant zei: 'Asse Bilali, de koning zegt dat de muizen hem tot last zijn. Aan handelslieden en reizigers vraagt hij of zij nieuws voor hem hebben. En als zij een "muizenleeuw" zouden hebben, of zij die dan aan hem zouden willen geven. De koning zegt dat de muizen hem afmatten; veertien mensen brengen bij hem de nacht door om hem te beschermen en de muizen weg te wapperen.'

Welnu, toen zei Asse Bilali: 'Ik heb wel iets bij me, maar alleen God weet of het een muizenleeuw is, of dat het geen muizenleeuw is.' De boodschapper zei dat hij 's avonds laat iemand zou sturen om het dier in de kamer van de koning los te laten. Daarna, Mbemba, werd dat bericht aan de koning doorgegeven.

's Avonds laat stuurde de koning iemand naar Asse Bilali. Asse Bilali vertrouwde de muizenleeuw toe aan die persoon. De zeven meisjes werden weggestuurd. En de zeven jongens werden ook weggestuurd. Men zette de muizenleeuw in de kamer en deed de deur op slot. De deur werd goed op slot gedaan.

Welnu, Asse Bilali had gezegd dat zij het dier in de kamer van de koning moesten plaatsen; of het nu een muizenleeuw was, of geen muizenleeuw, dat kon alleen God weten. 'Maar, wanneer hij de nacht ermee doorbrengt, dan zal hij het te weten komen.' Men plaatste het dier in de kamer en deed de deur op slot.

Asse Bilali en zijn metgezellen brachten de nacht door op het hof van de koning. Bij het ochtendgloren troffen zij voorbereidingen om te vertrekken naar Bunjuru. Zij waren nauwelijks vertrokken, nog ver weg van Mekka, toen de jongeman zich plotseling de muizenleeuw herinnerde die hij op zijn schouders had gedragen. 'Ah,' zei de jongeman, 'Asse Bilali, datgene wat ik over mijn schouders droeg, dat zijn wij vergeten.' 'Oh,' zei Asse Bilali, 'die hebben we uitgeleend aan de koning.'

Vervolgens stuurde Asse Bilali iemand terug naar de woonplaats van de koning. Bij aankomst zag die persoon dat de koning nog niet was opgestaan. De zon stond al aan de hemel, de zon stond al hoog aan de hemel, maar de koning was nog niet opgestaan.

De man vroeg: 'Is de koning nog niet opgestaan?' Men antwoordde dat hij nog niet was opgestaan. De man zei dat zij de koning wakker moesten maken.

63 Een gast wacht altijd op het moment dat zijn gastheer hem roept om rekenschap af te leggen. Zie ook noot 71.

‘Ik kom iets halen dat wij aan hem hebben uitgeleend en dat wij zijn vergeten; ik kom dat ophalen,’ zei hij.

Men klopte op de deur van de koning. Na zonsopgang klopte men op de deur. De koning stond op, geeuwde, en met zijn stompies wreef hij, op deze manier,⁶⁴ in zijn ogen. Hij zei: ‘Hé, overal liggen dode muizen! Dit beest heet voortaan geen “muizenleeuw” meer, maar “kat”. Het wilde dier heeft op die dag zijn naam verkregen.

De koning vroeg: ‘Waar is Asse Bilali?’ De man antwoordde dat die al was vertrokken: ‘Ikzelf ben gekomen om de muizenleeuw op te halen.’ De koning zei dat Asse Bilali rechtsomkeert moest maken: ‘Hij vertrekt niet vandaag en morgen ook niet.’ Men ging Asse Bilali en zijn metgezellen zoeken.

De koning zei: ‘Een persoon die niet heeft gesproken is een vrij mens, maar wanneer hij zijn woord heeft gegeven, staat hij bij een ander in het krijt.’⁶⁵ Ik heb gezegd dat degene die mij verlost van de strijd tegen de muizen van mij honderd stuks van alles zal krijgen.’ De koning zei dat Asse Bilali moest terugkeren en dat het dier niet langer muizenleeuw zou heten, maar kat.

Men ging Asse Bilali en zijn metgezellen zoeken, want zij moesten terugkomen. Zij keerden terug. ‘Ah,’ zei de koning, ‘Asse Bilali, jij bent teruggekomen! Wat jij mij hebt gegeven, die muizenleeuw, die heet voortaan niet meer muizenleeuw, maar kat. Een persoon die niet heeft gesproken is een vrij mens, maar wanneer hij zijn woord heeft gegeven, staat hij bij een ander in het krijt. Dit dier heet voortaan niet meer muizenleeuw, maar kat. Ik heb gezegd dat ik honderd stuks van alles zou geven aan degene die mij zou verlossen van de strijd tegen de muizen. Jullie blijven hier vandaag en morgen; overmorgen laat ik jullie pas vertrekken.’

Welnu, aan het einde van de derde dag, liet hij honderd meisjes komen, liet hij honderd jongens komen, liet hij honderd balen zwarte stof komen, liet hij honderd balen witte stof komen, liet hij honderd meisjes komen, liet hij honderd vrouwen komen, liet hij honderd hengsten komen en liet hij honderd merries komen.

Van al deze nuttige zaken, van dit alles, gaf hij tweehonderd⁶⁶ stuks aan Asse Bilali, als betaling voor zijn kat, zijn muizenleeuw.

64 Hoewel verteller Lansine Diabate weinig gesticuleerde tijdens zijn optreden, gebruikte hij zo nu en dan zijn handen om iets toe te lichten.

65 Een spreekwoord dat lijkt op de Nederlandse uitdrukking ‘belofte maakt schuld! Dit spreekwoord illustreert hoeveel belang de Maninka hechten aan het gesproken woord, en aan een belofte in het bijzonder. Letterlijk zegt het spreekwoord dat iemand die een belofte doet, zich in slavernij werpt, oftewel volledig onderworpen is aan zijn belofte. Over het belang van het gesproken woord in West-Afrika en bij de Maninka in het bijzonder, zie Camara 1976, Diawara 2003.

66 Dit is (natuurlijk) geen fout in de vertelling; de verteller heeft zojuist honderdtallen genoemd van zaken en personen die goed bij elkaar passen.

Asse Bilali, de eerlijke koopman

Welnu, Asse Bilali en zijn metgezellen vertrokken met de tweehonderd stuks van alles die de koning aan Asse Bilali had gegeven. Toen zij dicht bij Mekka waren, stak er een windhoos op. Bij het zien van die windhoos begreep de Profeet het al. De mensen zeiden: ‘Wat is dat voor een windhoos?’ De Profeet antwoordde: ‘Dat is Asse Bilali met zijn reisgezellen.’

Toen, Mbemba Sidiki, stopten Asse Bilali en zijn gezellen vlakbij Mekka en Asse Bilali verzocht de anderen te gaan zitten. Hij pakte één broek, één paar sandalen, één gewaad, één hemd, één fez, één hoofddoek, één kleed en één omslagdoek. Hij pakte alles bij elkaar en gaf het aan iemand die hiermee naar Mekka moest gaan. ‘In Mekka aangekomen moet jij in alle straten van Mekka roepen: “Ik zoek Madogoto.” Geef dit niet aan iemand die zegt dat hij tien miskal⁶⁷ goud heeft meegegeven. Zeg slechts: “Ik zoek Madogoto.” Vraag aan degene die bevestigend antwoordt: “Wat heb jij aan Asse Bilali meegegeven toen hij naar de markt van Sami ging?” De persoon die zegt dat hij twintig miskal goud heeft meegegeven, die is het niet. Het is de persoon die zegt: “Ik heb drie zemelbollen meegegeven.” Aan diegene moet jij dit pakket geven.’ Daarna, Mbemba, moest de gezant tegen Madogoto en haar echtgenoot zeggen dat zij zich moest aankleden voordat zij de stad zouden ingaan.

Toen de metgezel in de stad aankwam, rende hij door alle straten van Mekka, terwijl hij riep: ‘Ik zoek Madogoto.’ Iemand antwoordde: ‘Gaat het soms over mij?’ De gezant vroeg: ‘Wat heb jij Asse Bilali meegegeven toen hij naar de markt van Sami ging?’ De persoon antwoordde dat hij tien miskal goud had gegeven. ‘Ha,’ zei de gezant, ‘jij bent het niet.’

De gezant ging toen naar een ander deel van de stad en riep daar: ‘Ik zoek Madogoto.’ Iemand zei: ‘Gaat het soms over mij?’ De gezant vroeg: ‘Hoeveel miskal goud heb jij aan Asse Bilali gegeven toen hij naar de markt van Sami ging?’ Deze persoon antwoordde: ‘Ik heb hem twintig miskal goud gegeven.’ ‘Nee-nee,’ zei de gezant, ‘jij bent het zeker niet.’

Vanaf die plek kwam de gezant bij het huis van Madogoto, terwijl hij riep: ‘Ik zoek Madogoto.’ De man van Madogoto antwoordde vanuit zijn kamer: ‘Gaat het soms over mij?’ De gezant vroeg: ‘Wat heb jij aan Asse Bilali gegeven toen hij naar de markt van Sami ging?’ De man antwoordde: ‘Ik heb hem drie zemelbollen gegeven.’ De gezant zei: ‘Jij bent het!’

Toen, Mbemba, kwam de gezant dichterbij, opende de deur, duwde die discreet een eindje open, en wierp de kleren de kamer in naar Madogoto’s echtgenoot. De man waste zich, trok de broek aan, trok het hemd aan, trok

67 Een miskal is een gewichtseenheid bekend uit de Arabische wereld; het is meestal 4,25 gram.

het gewaad aan, zette de fez op, trok de sandalen aan en wond de hoofddoek om zijn hoofd. De kleren voor zijn vrouw legde hij apart; zij was op dat moment op het dorsveld. Toen hij zich had aangekleed, zei hij: 'Laten wij nu degene opzoeken met wie ik mijn ongeluk deel; laten wij nu degene opzoeken met wie ik mijn armoede deel.'

De echtgenoot van Madogoto ging de stad uit, en toen hij buiten de stad was, zag hij zijn vrouw al in de verte aankomen. Zijn vrouw zag hem ook in de verte aankomen. 'Hé,' zei zijn vrouw, 'tenzij een andere vrouw ook precies zo'n kind heeft gebaard, lijkt die persoon op iemand die ik ken.' Een vrouw herkent haar echtgenoot altijd.⁶⁸ De vrouw hield haar hoofd een beetje schuin en zei: 'Tenzij een andere vrouw zojuist precies zo'n kind heeft gebaard, lijkt die persoon op iemand die ik ken.' Toen zij elkaar naderden, wist de man dat zijn vrouw er aankwam en de vrouw wist dat haar man er aankwam.

Mbemba, armoede kan zinvol zijn, maar geluk is belangrijker.

Toen zij bij elkaar waren aangekomen zei de man: 'Mijn liefste, laat alles maar uit je handen vallen. Vrouw met wie ik mijn lijden deel; laat vallen die bos met hout,⁶⁹ want alles is nu voorbij.' De vrouw zong:⁷⁰ 'Waar komt deze wind vandaan, deze goede wind; waar komt deze wind vandaan die over mij waait; waar komt deze wind, deze goede wind vandaan? Een dag als vandaag kent zijn gelijke niet; God heeft nooit eerder een dag als vandaag geschapen.'

Daarna, Mbemba, gingen zij naar huis. Thuis aangekomen pakte hij de kleren voor zijn vrouw en gaf die aan haar. De vrouw waste zich en trok de kleren aan. Daarna, Mbemba, keerden Asse Bilali en zijn metgezellen terug in Mekka, maar daarmee was alles in Mekka nog niet afgelopen.

Asse Bilali lichtte de Profeet in met de woorden: 'Profeet, alle spullen die ik heb meegenomen, dat alles is de opbrengst van de drie zemelbollen van Madogoto. Ik kom U vragen of U morgen de inwoners van Mekka bijeen wilt roepen zodat ik rekenschap kan afleggen aan de bevolking.'⁷¹ Dat kwam Asse Bilali vertellen aan de Profeet.

68 Een moraliserend grapje; een man kan niets verborgen houden voor zijn vrouw.

69 Madogoto wordt hier beschreven als een vrouw die een bos hout op haar hoofd draagt. Op het platteland van West-Afrika verzamelen een vrouwen brandhout (voor in de keuken) als zij naar haar veld of tuin gaan. De verteller beschrijft hier dus een alledaags tafereel.

70 De verteller zingt deze woorden. Zie hier hoe een bekend lied geïntegreerd wordt in een verhaal om, op deze manier, beide aanzien te geven. Salif Keita, als zanger van de Rail Band, integreert dit lied in een vertelling over de geboorte van Sunjata (Rail Band, 'Soundiata [II]').

71 'Rekenschap afleggen' of 'zich verklaren' is een belangrijk beginsel van goede omgangsvormen bij de Maninka. Een bezoeker of een reiziger kent pas gemoedsrust nadat hij of zij in het openbaar rekenschap heeft mogen afleggen van zijn daden en avonturen.

De volgende ochtend riep de Profeet alle inwoners van Mekka bijeen, alle mannen en alle vrouwen. Asse Bilali zei: 'Surakata,⁷² laat de Profeet weten wat ik heb meegenomen: honderd balen zwarte stof, honderd balen witte stof, honderd meisjes, honderd vrouwen. Van alle spullen zijn er telkens tweehonderd. Dat alles is de opbrengst van de drie zemelbollen van Madogoto.'

Hij zei tegen Surakata dat hij dit aan de Profeet moest vertellen, en of Hij dat allemaal aan Madogoto wilde geven, omdat het de opbrengst was van haar drie zemelbollen.

Daarna, Mbemba, sprak de Profeet tot Madogoto via Surakata. De Profeet vroeg aan Surakata om Madogoto hiervan op de hoogte te brengen.⁷³

Madogoto zei: 'De Heer zij dank. Iemand die dit alles heeft..., als dit niet is..., zoiets had ik nooit verwacht. Welaan, Profeet, ik zeg U, deze hoeveelheid spullen ontlast mij van een groot lijden; ik ben U erkentelijk.'

Haar man sprak: 'Deze hoeveelheid spullen, alle spullen die hij heeft meegenomen, de kleren die hij mijn vrouw en mij heeft gegeven, ik had nooit gedacht dat wij dit alles zouden verwerven. Hé, deze hoeveelheid spullen allemaal voor ons! Ah, Profeet, dit doet mij echt genoeg. Van al die spullen waarvan er tweehonderd zijn, neem ik er telkens tien. Dus tien balen zwarte stof, tien balen witte stof, tien meisjes, tien jongens, tien hengsten, tien merries, van alles hoeft ik er slechts tien. Ik neem van alles tien stuks; de rest, honderdnegentig, geef ik aan U, Profeet. Geeft U alstublieft alles wat overblijft aan Asse Bilali.⁷⁴ Met tien stuks van elk zullen mijn vrouw en ik tevreden zijn.'

Welnu, zo is geschied. Van de hoeveelheid spullen koos men er telkens tien uit voor Madogoto en haar echtgenoot. De rest, honderdnegentig stuks, werd bij elkaar gelegd voor Asse Bilali.

72 Surakata is de legendarische voorouder van alle griots. Hij was, volgens de Maninka overlevering, de griot van de Profeet Mohammed zelf. Zie Conrad 1985, Belcher 1999. Zie ook noot 73.

73 De verteller noemt hier een belangrijk beginsel van goede omgangsvormen. In een samenleving zonder schrift is men afhankelijk van duidelijke verhalen en sociale mechanismen om deze verhalen goed te onthouden. Door de tussenkomst van een griot wordt een verhaal meerdere malen verteld, zodat iedereen het goed kan onthouden. Doordat de griot het verhaal vanuit verschillende perspectieven moet vertellen, wordt tegelijkertijd systematisch gecontroleerd of de afspraken voor iedereen helder zijn. De diplomatieke kracht van dit soort strategieën is nog nauwelijks onderzocht. Voor een eerste poging, zie hoofdstuk 2 in Jansen 2000b.

74 Wederom een les in goede omgangsvormen. Omdat de Profeet qua status de hoogst aanwezige is, schenkt de man van Madogoto alles aan hem, met het verzoek om het door te geven aan Asse Bilali. De Profeet heeft echter het recht te beslissen om het (gedeeltelijk) zelf te houden of (gedeeltelijk) een andere bestemming te geven. Het zou onfatsoenlijk zijn geweest als de man van Madogoto alles rechtstreeks aan Asse Bilali had gegeven, omdat hij dan niet de hoge status van de Profeet had erkend (of de status van andere aanwezigen die belangrijker zijn dan de eenvoudige koopman Asse Bilali).

Toen pakte Asse Bilali alles op en gaf het aan de Profeet en zei: 'Dit is Gods werk.' Op zijn beurt gaf de Profeet aan Asse Bilali één meisje. Hij zei: 'Dit meisje zal jouw vrouw worden.' Zij trouwde met Asse Bilali. In de eerste maand dat dit meisje met Asse Bilali was getrouwd, raakte zij in verwachting. Haar zwangerschap vorderde, vorderde meer en meer, en dankzij God beviel zij op de laatste dag van de negende maand van een zoon. Na de geboorte van de zoon, herstelde de vrouw van Asse Bilali.

Op de dag vóór de naamgevingsceremonie riep de Profeet Asse Bilali bij zich. Hij vroeg hem: 'Wanneer men het huwelijk van zijn kind tot stand heeft laten komen, moet men zijn kind op de dag vóór de naamgeving bij zich roepen en vragen: "Jouw kind, hoe gaan wij hem noemen, wat wordt zijn roepnaam?" Asse Bilali, morgen is de naamgeving, moeten wij niet nadenken over een naam?'

Asse Bilali zei: 'Hé, onze Weldoener, dit kind is met zijn naam geboren; U hield al van mij in Kaibara, voordat U mij had gezien. U hield al van mij voordat U mij had gezien. Daarom zal dit kind Mamadi Kanu⁷⁵ heten.' 'Goed, laten we hem Mamadi Kanu noemen.' De volgende morgen gaf men het kind de naam Mamadi Kanu.

*Sògòsògò Simbon en Simbon Salaba⁷⁶
Meester van de leeuwen, die grote hoofden klieft, Jata Konate
Die grote monden openscheurt, Jata Konate
Die het dorp afpakt van het dorpshoofd
Over deze simbon spreek ik
Die de erfenis afpakt van de erfgenaam
Over deze simbon spreek ik*

De troonopvolging van Mamadi Kanu, de eerste vorst van Mandé

De zoon werd Mamadi Kanu genoemd. Asse Bilali overleed, hij ging dood en Mamadi Kanu nam plaats op de troon.⁷⁷ Deze Mamadi Kanu nam plaats op de troon. Zijn eerste zoon heette Kani Simbon, zijn tweede zoon Kabala Simbon en zijn derde zoon Simbonba Tanyakati. Mamadi Kanu had drie kinderen: Kani Simbon, Kabala Simbon en Simbonba Tanyakati.

75 *Mamadi* = Mohammed; *Kanu* = Liefde(vol).

76 Nu volgen lofprijzingen voor de Keita, omdat Mamadi Kanu een verre voorouder is van Sunjata, die op zijn beurt de voorouder van de Keita-vorsten is.

77 Er heeft een perspectief-wisseling plaatsgevonden; Asse Bilali is van koopman tot koning geworden. De troon betreft de troon van Mandé.

Mbemba Sidiki, wij griots van Mande zeggen niets zonder dat het betekenis heeft.

Deze Mamadi Kanu was koning en had drie zonen. Ten tijde van een hongersnood was er nergens iets te eten; nergens was er voedsel. Met Gods hulp kon men tijdens die hongersnood wilde knollen opgraven en verzamelen.

De koning belastte zijn eerste zoon met de verdeling van de knollen; Kani Simbon belastte hij met de verdeling ervan. Toen deze belast was met de verdeling, nam hij zelf de grootste, de allergrootste knollen van de stapel; de rest, de kleintjes, verdeelde hij onder de bevolking. Hij was daarmee belast gedurende enkele dagen.

Daarna werd de tweede zoon, Kabala Simbon, belast met de verdeling van de knollen. Ook hij nam de grootste knollen voor zichzelf en liet de kleinere verdelen onder de strijders. De bevolking van Mande zou dit niet vergeten!

Toen belastte Mamadi Kanu zijn derde zoon Simbonba Tanyakati met de verdeling van de knollen. Simbonba Tanyakati verdeelde zowel de grote als de kleine onder de bevolking.⁷⁸ Hij nam de knollen allemaal tezamen en verdeelde deze onder de bevolking. Hij bedroog niemand. De bevolking onthield dit goed: de twee oudere broers hadden de grootste knollen voor zichzelf eruit gehaald om de kleintjes aan het volk te geven.

Toen, Mbemba, overleed Mamadi Kanu en moest één van zijn drie kinderen koning worden. De bevolking van Mande zei: 'Aha, dat is een bekeken zaak. Tijdens de hongersnood zijn wij te weten gekomen wie er deugt en wie er niet deugt.' Zij wisten dat Simbonba Tanyakati degene was die koning moest worden, omdat zijn twee oudere broers afstand hadden genomen van de bevolking. Zij hadden zich vervreemd van de bevolking van Mande.

De bevolking van Mande belegde een vergadering en daarin stelde de voorouder van de Berete⁷⁹ voor om hem deze zaak te laten afhandelen. Sindsdien is er een speciale relatie tussen de vorsten en de Berete.⁸⁰

78 In de naam van Simbonba Tanyakati zit een etymologische verwijzing naar 'verdelen' (*'ka tila'*).

79 Berete is een patroniem dat, evenals bijvoorbeeld Sise, staat voor geleerdheid, met name op het gebied van religieuze zaken.

80 Misschien daarom niet toevallig dat de eerste vrouw van Sunjata's vader het patroniem Berete heeft. Daarbij neme men in acht dat het thema van Sunjata's vaders eerste echtgenote waarschijnlijk veel ouder is dan het verhaal over Mamadi Kanu. De naam Mamadi Kanu komt weliswaar voor in veel verhalen over verre voorouders van Sunjata (zie Belcher 1999), maar het hier vertelde verhaal over de list van de Berete-voorouder is alleen bekend uit Kela. Dit is geen toeval, gezien de ceremonieel bijzondere relatie tussen de Berete en de Keita-vorsten uit Kangaba, zie Jansen 1998.

De dag voor de troonsbestijging werd er een gat gegraven, een groot gat, en daarin werd iemand in een korf geplaatst. In een bijenkorf werd die persoon geplaatst en die korf werd in het gat gezet. En boven in de boom waaronder de troonsbestijging zou plaatsvinden werd ook iemand gezet. Welnu, men zei tegen de man beneden: 'Wanneer Kani Simbon plaatsneemt op de troon en men de aarde gaat ondervragen, dan moet jij niets zeggen!' En tegen de man boven zei men: 'Wanneer Kani Simbon plaatsneemt op de troon, dan moet jij niets zeggen.'

Goed, men zei tegen de persoon beneden: 'Wanneer Kabala Simbon plaatsneemt op de troon, dan moet jij niets zeggen.' En tegen de persoon boven zei men: 'Wanneer Kabala Simbon plaatsneemt op de troon, dan moet jij niets zeggen. Maar als de aarde ondervraagd wordt wanneer Simbonba Tanyakati aan de beurt is, dan moet de aarde spreken. En als de hemel ondervraagd wordt, dan moet de hemel spreken.' De voorouder van de Berete bereidde deze list voor en legde het uit aan beide mannen.

Op de ochtend van de troonsbestijging kwam iedereen naar het plein. De voorouder van de Berete liet Kani Simbon, de oudste zoon, plaatsnemen en zei: 'Ziehier Kani Simbon op de troon van zijn vader, als opvolger van zijn vader Mamadi Kanu. Zal zijn regering voorspoedig verlopen? Zal de karité-boom vrucht dragen, zal de néré-boom vrucht dragen, zal de tamba-boom vrucht dragen?⁸¹ Zal de handel voorspoedig verlopen, zal de gezamenlijke jacht voorspoedig verlopen? Aarde, geef ons een teken!' De aarde, ssst, de aarde zweeg.

Toen zei de voorouder van de Berete: 'Kani Simbon zit hier als opvolger van zijn vader Mamadi Kanu; zie hem hier zitten op de troon van zijn vader. Zal zijn regering voorspoedig verlopen? Zal de karité-boom vrucht dragen, zal de néré-boom vrucht dragen, zal de tamba-boom vrucht dragen? Zal de handel voorspoedig verlopen, zal de gezamenlijke jacht voorspoedig verlopen? Hemel, spreek!' De hemel zweeg. De voorouder van de Berete zei: 'Kani Simbon, dit is niet onze fout, maar het werk van God.' Kani Simbon stond op [en ging weg].

Daarna liet de voorouder van de Berete Kabala Simbon plaatsnemen op de troon. Hij zei: 'Ziehier Kabala Simbon, zie hem zitten op de troon van zijn vader als opvolger van Mamadi Kanu, in plaats van zijn oudere broer Kani Simbon. Zal zijn regering voorspoedig verlopen? Zal de karité-boom vrucht dragen, zal de néré-boom vrucht dragen, zal de tamba-boom vrucht dragen? Zal de handel voorspoedig verlopen, zal de gezamenlijke jacht voorspoedig verlopen? Laat de aarde spreken!' De aarde zei niets, de aarde, ssst, zei niets.

81 De genoemde vruchten zijn basis-ingrediënten in veelgegeten sausen en tegelijkertijd karakteristiek voor de Maninka keuken.

De voorouder van de Berete zei: 'Wij hebben de aarde begrepen. Laten wij het nu aan de hemel vragen. Kabala Simbon zit hier in plaats van zijn oudere broer Kani Simbon om zijn vader Mamadi Kanu op te volgen; zie hem zitten op de troon. Zal zijn regering voorspoedig verlopen? Zal de karité-boom vrucht dragen, zal de néré-boom vrucht dragen, zal de tamba-boom vrucht dragen? Zal de handel voorspoedig verlopen, zal de gezamenlijke jacht voorspoedig verlopen? Laat de hemel een teken geven!' De hemel, ssst, de hemel zei niets. Hij zei: 'Kabala Simbon, dit is het werk van God; dit ligt buiten onze macht.'

De afstammelingen van Kani Simbon zijn de Sumano. De afstammelingen van Kabala Simbon zijn de Dano.

Toen ging Simbonba Tanyakati op de troon zitten. De voorouder van de Berete zei: 'Simbonba Tanyakati zit hier om zijn vader Mamadi Kanu op te volgen, in plaats van zijn oudere broer Kani Simbon en in plaats van zijn oudere broer Kabala Simbon. Zal zijn regering voorspoedig verlopen? Zal de karité-boom vrucht dragen, zal de néré-boom vrucht dragen, zal de tamba-boom vrucht dragen? Zal de handel voorspoedig verlopen, zal de gezamenlijke jacht voorspoedig verlopen? Laat de aarde een teken geven!' De aarde zei: 'Yiiiiii'. De aarde sprak! 'Kijk eens aan,' zei de voorouder van de Berete, 'wij hebben het antwoord van de aarde begrepen.'

De voorouder van de Berete zei vervolgens: 'Simbonba Tanyakati, zie hem hier zitten op de troon, om zijn vader Mamadi Kanu op te volgen, in plaats van zijn oudere broer Kani Simbon en in plaats van zijn oudere broer Kabala Simbon. Zal zijn regering voorspoedig verlopen? Zal de karité-boom vrucht dragen, zal de néré-boom vrucht dragen, zal de tamba-boom vrucht dragen? Zal de handel voorspoedig verlopen, zal de gezamenlijke jacht voorspoedig verlopen? Laat de hemel een teken geven!' De hemel zei: 'Yiiiiii'.

De voorouder van de Berete zei: 'Kani Simbon, dit is het werk van God; Kabala Simbon, dit is het werk van God. Welnu, jullie jongere broer Simbonba Tanyakati zal jullie vader opvolgen.' Deze Simbonba Tanyakati werd tot koning gekroond. Hij is de voorouder van de vorsten [met het patroniem Keita].

Sirifiya Makan Konate Kalifayaka

Hij stamt af van Kani Simbon, hij stamt af van Kabala Simbon

Deze twee mannen zijn zijn oudere broers

Mamadi Kanu had drie kinderen: Kani Simbon, Kabala Simbon en Simbonba Tanyakati

De afstammelingen van Kani Simbon zijn de Sumano

De afstammelingen van Kabala Simbon zijn de Dano

De afstammelingen van Simbonba Tanyakati zijn de vorsten [met het patroniem Keita]

De zoon van Simbonba Tanyakati is koning Belemon⁸²

De zoon van Belemon is Belemon Danna

De zoon van Belemon Danna is Mansa Belo

De zoon van Mansa Belo is Belebakon

De zoon van Belebakon is Makan Farako Makankèn uit Kunkanyan

Zij waren allen enig kind

Dit is de melodie van Simbon⁸³

82 De nu volgende genealogie van de voorouders van Sunjata is alom bekend. Zij komt niet alleen voor in klassieke vertellingen over Sunjata, maar is bijvoorbeeld ook verwerkt in de teksten van de reggae-artiest Tikeh Jah Fakoli op zijn album *Cours d'Histoire* (1999).

83 Met Simbon wordt Sunjata bedoeld; het woord *simbon* betekent meester-jager.

De strijd tegen de buffel van Do, de herkomst van Sunjata's moeder

De oorzaak van de woede van de buffel van Do

Mbemba Sidiki, wij zijn nu aangekomen bij Makan Farako Makankèn uit Kunkanyan. Toen de Heilige Oorlog was begonnen, sneuvelden gedurende die Heilige Oorlog alle duizend zonen van Samanuna, de voorouder van de Kone.⁸⁴

De dag waarop de Profeet de oorlogsbuit verdeelde, sprak Hij tot Samanuna. Hij zei bij het verdelen van de buit: 'Samanuna, waar ben jij bang voor?' Samanuna zei: 'Zolang U in leven bent, zal ik niet kinderloos sterven.' De Profeet zegende Samanuna en gaf hem zijn jeugd terug, hoewel hij al oud was, en zijn vrouw gaf hij ook haar jeugd terug. Deze Samanuna, de voorouder van de Kone, kreeg toen nog twaalf zonen. Van hen werd Domògò Nyèmògò Jata koning. Dat is het geslacht Jara Kone van Sankaran, van wie Domògò Nyèmògò Jata koning werd.

Mbemba Sidiki, de moeder van Domògò Nyèmògò Jata stierf tijdens de bevalling, in de hut waarin zij beviel. Zijn tante Do Kamisa ging die hut juist binnen op het moment dat zijn moeder tijdens de bevalling stierf. Zijn tante Do Kamisa ging die hut binnen en sneed de navelstreng door. Nadat zij de navelstreng had doorgesneden, legde zij die in een kalebas. Toen zij daarmee klaar was, deed zij zijn eerste ontlasting in een oude doek en legde die in de kalebas. Zij zorgde voor Domògò Nyèmògò Jata tot aan de dag van zijn naamgeving, toen men zijn hoofd schoor.⁸⁵ Zijn eerste haren legde zijn tante Do Kamisa eveneens in de kalebas. Daarna zei zij: 'Dit bewaar ik hier, want niemand weet wat de dag van morgen zal brengen.'

Daarna, Mbemba Sidiki, bleef zij zijn luiers verschonen. Op de dag van zijn naamgeving, kreeg hij de naam Domògò Nyèmògò Jata. Zij verschoonde

84 Makan Farako Makankèn uit Kunkanyan is de vader van Sunjata. Sunjata's moeder is een Kone. Voor de verteller betreft het hier dus een logische overgang.

85 Bij veel Afrikaanse volken wordt bij de naamgevingsceremonie een plukje hoofdhaar weggeschoren.

zijn luiers en de eerste luiers legde zij in de kalebas. De eerste muts die hij droeg legde zijn tante Do Kamisa ook in de kalebas. Zo, Mbemba Sidiki, groeide deze Domògò Nyèmògò Jata op totdat hij koning werd, koning van de twaalf dorpen van Do.

Nadat hij eenmaal koning was geworden van de twaalf dorpen van Do, liet Domògò Nyèmògò Jata een ziener⁸⁶ komen. De ziener vertelde hem dat hij een vette ram moest offeren binnen de muren van zijn erf. Hij moest die ram die nacht de keel doorsnijden, als een nachtelijk offer, de ram diezelfde nacht in stukken snijden, laten klaarmaken en diezelfde nacht laten opeten door de mensen binnen de muren van zijn erf. Het hutje van zijn tante lag juist daarbuiten.⁸⁷

Welnu, hij offerde de ram die nacht; hij doodde hem en at hem die nacht op. Bij het krieken van de dag nam hij een andere ram om die aan zijn tante te geven.⁸⁸ Hij zei: ‘Tante, maak hiervan uw saus; dood hem en eet hem op in uw hut zonder dat anderen het zien.’

Die avond, Mbemba, is een oude vrouw aan Do Kamisa gaan vertellen wat er gebeurd was. Bij de ingang stond een bankje dat men het leugenaarsbankje⁸⁹ noemt. Toen zij daar aankwam, zei zij, terwijl zij aanklopte: ‘Mijn vriendin, mijn vriendin, slaap je?’ Do Kamisa antwoordde dat zij niet sliep. ‘Hier heb je wat pruimtabak.’ De vriendin scheurde wat tabak af, nam er iets van en legde het op haar tong.

86 Een ziener is iemand die uit tekenen in de bovennatuur en de natuur de toekomst kan afleiden. Dit heet divinatie. Veelgebruikte middelen bij divinatie in Afrika zijn het werpen van kaurischelpen of kolanoten. Divinatie van in het zand getekende wiskundige schema’s (‘geomancie’ of ‘zandorakel’) is universeel, maar is in Europa verdwenen sinds de Klassieke Oudheid. Voor een etnografische en wiskundige analyse van Maninka zanddivinatie, zie Jansen 2007.

87 De woede van Do Kamisa/de buffel van Do is in veel tekstedities over Sunjata een gegeven feit. Hier wordt echter een (voor Maninka) overtuigende verklaring gegeven voor de boosheid van de tante, die door haar neefje niet meer als familie (verwant) wordt gezien na het overlijden van zijn moeder, Do Kamisa’s zuster. Domògò Nyèmògò Jata erft van vaderskant en woont samen met verwanten van vaderskant, maar mag natuurlijk nooit handelen alsof moeders kant niet meer bestaat na het overlijden van zijn moeder. Hoezeer de familie van Domògò Nyèmògò Jata’s moeder hem als een verwant beschouwt, blijkt wel uit het feit dat zijn moeders zus hem opvoedt in zijn kinderjaren. De verklaring van Do Kamisa’s woede is wederom een mooi voorbeeld van de lessen over goede omgangsvormen die in Kela worden verweven in het verhaal over Sunjata.

88 Hieruit blijkt dat Domògò Nyèmògò Jata zelf ook nattigheid voelt bij dit offer en het als onfatsoenlijk beschouwt om zijn tante uit te sluiten. Omdat de ziener het offer heeft opgelegd, is hij echter gedwongen het uit te voeren, uit angst dat ervan afwijken grote gevolgen zal hebben.

89 Tegen een hut staat vaak een bankje waar het aangenaam toeven is, vooral ’s avonds als de muren warmte afgeven. Op zo’n plek wordt natuurlijk het nodige geroddeld. De luisteraar zal de omschrijving ‘leugenaarsbankje’ dus met een glimlach herkennen.

Toen de tabak zacht was, zei zij: 'Mijn vriendin, ik ben niet gekomen om tabak te pruimen. Jij had gelijk; wanneer je het kind van een ander verschoont, moet je altijd iets achterhouden. Domògò Nyèmògò Jata heeft een ram geofferd binnen de muren van zijn erf; hij heeft hem 's nachts geofferd, 's nachts laten klaarmaken en opgegeten. 's Ochtends heeft hij jou een ander dier gebracht met de woorden dat jij het niet van jouw erf mag laten komen;⁹⁰ zo ben jij een vreemde voor hem geworden.' Zo is de tweedracht gezaaid.

'Oh,' zei Do Kamisa, 'heeft Domògò Nyèmògò Jata dat gedaan? Jij vertelt de waarheid. Morgen...' De vrouw is vertrokken en zo bracht men de nacht door.

Bij het kriecken van de dag, bij het ochtendgloren, Mbemba, stuurde Do Kamisa iemand naar de griot Jeli Dora om deze aan haar zoon te laten vertellen dat zij vandaag op bezoek zou komen. Jeli Dora ging aan haar zoon vertellen dat Do Kamisa zou langskomen voor een gesprek.

Elke namiddag verzamelden de mensen zich bij de koning om met elkaar te praten. Op die namiddag, na het middagebed, was er een menigte verzameld. Zijn tante kleedde zich netjes aan; zij waste zich, trok mooie kleren aan en hing gouden sieraden om. Daarna, Mbemba Sidiki, pakte zij de kalebas waarin zij haar spullen bewaarde en zette die op het hoofd van een dienaar die voor haar uit moest lopen. Toen zij klaar was – het was één en al goud wat er blonk – vertrok zij naar de plaats waar haar zoon⁹¹ zijn bijeenkomst hield.

De mensen die waren komen praten bij koning Domògò Nyèmògò Jata zagen haar in de verte aankomen. De koning zei: 'Vandaag zal het gesprek interessant zijn; zien jullie niet dat mijn tante daar aankomt?' Zo sprak de koning van het volk van Do tegen hen. Hij zei tegen Jeli Dora dat hij haar welkom moest heten. Mbemba, toen zij bij hem aankwam, zei de koning: 'Mijn tante is gekomen. Vandaag zal het gesprek interessant zijn.'

Welnu, koning Domògò Nyèmògò Jata liet haar plaatsnemen; hij bood haar een plek aan om te gaan zitten. De oude dienaar zette de kalebas naast Do Kamisa neer en Do Kamisa vroeg via Jeli Dora om stilte. Zij zei: 'Een koe gaat niet zonder reden terug naar de stal. Ziehier de reden van mijn komst; wat Domògò Nyèmògò Jata heeft gedaan... dat slaat alles! Zijn moeder had hem nauwelijks gebaard toen zij overleed in de hut waarin zij was bevallen: ik heb hem opgevoed.'

Zij stopte haar hand in de kalebas, haalde de door haarzelf afgesneden navelstreng tevoorschijn en toonde deze aan de mensen, aan de menigte die zich bij de koning had verzameld. Hierna, deed zij haar hand in de zak, haalde

90 Ziehier de dramatische crux van het verhaal: de opdracht van de ziener heeft de tante en haar neefje uit elkaar gedreven.

91 Een bewuste keuze van de verteller en helemaal logisch, zie voorgaande noten.

zijn eerste uitwerpselen tevoorschijn en toonde deze aan de menigte. ‘Het is waar wat men zegt: wanneer je het kind van een ander verschoont, kan je beter iets achterhouden; dat is de waarheid. Oh, ik ben een vreemde voor hem geworden. Jij doodde een ram binnen de muren van jouw erf en at hem op zonder iets ervan buiten het erf te laten komen; ik ben een vreemde voor jou geworden. Maar ik ben de vrouwelijke kant van het geslacht waarvan jij de mannelijke kant bent; mijn rok is gesneden van dezelfde stof als jouw vaders broek. Kan jij dit mutsje dat jij hier ziet nog dragen?’

En toen zij ‘dit mutsje dat jij hier ziet’ zei, schreeuwde Domògò Nyèmògò Jata: ‘Grijp haar!’ De mensen stortten zich op haar. Hij was zo boos dat hij... dat hij haar wilde doden. Maar Jeli Dora zei dat hij haar niet moest doden.⁹²

Domògò Nyèmògò Jata zei dat haar goud van haar afgenomen moest worden, dat alles van haar afgepakt moest worden, dat zij geheel ontkleed en van haar goud ontdaan moest worden. ‘Breng haar naar een kleine, afgelegen hut.’ Zij brachten haar naar een kleine, afgelegen hut. Zijn mensen wilden haar niet doden.

Sidiki, toen Do Kamisa daar was weggeborgen, begon haar strijd tegen Domògò Nyèmògò Jata. Do Kamisa veranderde zich in een buffel en doodde, elke dag, een twaalf mensen in elk van de twaalf dorpen van Do.⁹³ Toen, Mbemba Sidiki, begon de paniek in de twaalf dorpen van Do; de buffel greep twaalf mensen in elk dorp; elke nacht telkens twaalf mensen. Dat deed zijn tante Do Kamisa die zich veranderde in een buffel.

Toen, Mbemba, liet Domògò Nyèmògò Jata aan elke langskomende jager uit Mande weten dat hij de helft van de twaalf dorpen van Do zou geven aan degene die hem zou kunnen verlossen van het probleem met de buffel; de andere helft zou hij voor zichzelf houden.

Onder de jagers die kwamen, waren er die tien buffels doodden en anderen die er twaalf doodden [maar de buffel van Do zat er niet bij]. Aan wie, Mbemba, liet Domògò Nyèmògò Jata het daarna weten? Hij stuurde een boodschapper naar Makan Farako Makankèn te Kunkanyan om te vertellen dat hij een probleem met een buffel had. Dat die buffel mensen doodde in de twaalf dorpen van Do, elke dag twaalf mensen in elk dorp. Dat werd dus verteld aan Makan Farako Makankèn te Kunkanyan.

Wie bracht op zijn beurt deze Makan Farako Makankèn hiervan op de hoogte? Danmansa Wulani en Wulantamba, de voorouders van de Traore.

92 Jeli Dora wordt hier opgevoerd als een voorbeeldige griot door zich op te werpen als vredestichter tussen niet-griots in conflict.

93 In West Afrika leeft de overtuiging dat vrouwen toegang hebben tot occulte krachten en dat iemand (man of vrouw) occulte kracht erft van moeders kant en politieke macht erft van vaders kant.

Makan Farako Makankèn zei tegen hen: ‘Domògò Nyèmògò Jata heeft iemand gestuurd om mij te vertellen dat hij wordt lastiggevallen door een buffel; welnu, indien iemand erin slaagt hem hiervan te bevrijden, zal hij de twaalf dorpen van Do in tweeën delen, en de helft geven aan degene die de buffel zal doden.’

Vervolgens, Mbemba, nadat het zo was verteld aan Danmansa Wulani en Wulantamba, liet Makan Farako Makankèn zijn ziener komen. De ziener zei tegen Makan Farako Makankèn: ‘Wanneer jouw mensen er heen gaan en wanneer God hen de buffel laat doden, dan moeten zij niet instemmen met de verdeling van de twaalf dorpen van Do! Zeg tegen jouw mannen dat zij de lelijkste dochter van Domògò Nyèmògò Jata moeten uitzoeken; zij moeten alle dochters tevoorschijn laten komen en kiezen welke jij moet hebben. Laat hen de lelijkste van allemaal kiezen: haar ene been is langer dan het andere en haar ene arm is langer dan de andere. Die moet jij nemen; wanneer zij meekomt met jouw mensen om met jou te trouwen, zal zij voor jou een koninklijke afstammeling baren. Aanvaard de verdeling van de dorpen niet.’⁹⁴

Daarna, raadpleegden Danmansa Wulani en Wulantamba ook een ziener.

Deze ziener deed ook voorspellingen voor hen: ‘Als jullie vertrekken naar de twaalf dorpen van Do, als jullie reageren op de oproep, moeten jullie een beetje tabak zoeken en dit bij mij brengen, zodat ik het op het zandorakel kan offeren. Jullie moeten een stuk rode termietenheuvel⁹⁵ zoeken, zodat ik het op het zandorakel kan offeren. En jullie moeten ook een stuk houtskool zoeken, zodat ik het op het zandorakel kan offeren. Ik ga dat alles op het zandorakel offeren. Moge dit God behagen.’

‘Let op,’ voegde hij er aan toe, ‘nadat jullie vertrokken zijn, en aangekomen zijn bij de dorpen van Do, zullen jullie een oude vrouw ontmoeten die bezig is hout te sprokkelen. Dat is de buffel, dat is Do Kamisa; in de gedaante van een buffel doodt zij iedereen. Laat haar niet ontsnappen; indien jullie haar laten ontsnappen, is jullie opdracht mislukt.’

Wanneer eenmaal een beschrijving aan een jager is gegeven, dan vergeet hij die niet!

Vervolgens, Mbemba, gingen Danmansa Wulani en Wulantamba afscheid nemen van Makan Farako Makankèn. Deze zei: ‘Nu jullie vertrekken, geef ik jullie mijn raad: als God jullie laat slagen en wanneer men jullie voorstelt

94 Ziehier een belangrijke politieke boodschap: het is beter een sterk naburig koninkrijk aan je te binden via een huwelijksrelatie dan een sterk koninkrijk te verzwakken door opsplitsing/verovering, omdat je op die manier een zwakke buur krijgt waardoor jouw eigen positie wordt verzwakt. Het is opvallend dat in dit verhaal de ene ziener boosaardig is en tweedracht zaait, terwijl de andere strategische hoogstandjes levert.

95 Voor de betekenis van een termietenheuvel, zie de vraag ‘Waarom is Sunjata’s tegenstander een smid?’ Rood staat voor de terracotta kleur van ijzerhoudende aarde.

om de twaalf dorpen in tweeën te delen, aanvaard dat dan niet! Jullie moeten zijn dochters laten komen en die bekijken. De lelijkste van hen, die moeten jullie kiezen en voor mij meebrengen. Zeg tegen Domògò Nyèmògò Jata dat dit de wens is van jullie opdrachtgever.' Deze aanwijzingen gaf hij. Welnu, nadat Makan Farako Makankèn deze aanwijzingen had gegeven, bereidden Danmansa Wulani en Wulantamba zich voor op hun vertrek.

De dood van de buffel van Do

Zij vertrokken en kwamen aan bij de dorpen van Do. Zij zagen buiten het dorp Do Kamisa die daar hout sprokkelde. Bij haar aangekomen, zeiden ze: 'Goedendag, moedertje.' Zij zei: 'Waarom groeten jullie mij? Ben ik soms verplicht jullie te groeten; zijn jullie soms verplicht om mij te groeten?' Danmansa Wulani en Wulantamba antwoordden: 'Hé, moedertje, daar gaat het toch niet om!'

Zij maakten hun bepakking los en legden die neer. 'Wanneer je weg bent van je moeders huis en wanneer je dan een andere oude vrouw ontmoet, dan ben je verplicht haar te groeten. Wat bent u hier aan het doen, moedertje?'⁹⁶ Wat antwoordde Do Kamisa? 'Waarom ondervragen jullie mij?' Toen zagen zij een dode⁹⁷ goni-boom. Onmiddellijk klommen zij in de boom, hakten er wat hout af, klommen naar beneden, bundelden het hout en plaatsten het op hun hoofden om het te vervoeren.

Zij zeiden: 'Laten we gaan, moeder.' Do Kamisa zei: 'Waarom dragen jullie mijn takkenbos? Heb ik soms gezegd dat ik die zelf niet kan dragen?' 'Hé, daar gaat het niet om, moedertje. Wanneer je vertrekt van het huis van je moeder en wanneer je dan een andere oude vrouw ontmoet... Wij zijn op zoek naar uw zegen zoals wij haar zegen zouden zoeken.'⁹⁸

Daarna, Mbemba, paktten zij de takkenbossen en gingen zij de oude vrouw voor. Welnu, toen zij bij de hut van de oude vrouw aankwamen, zei Do Kamisa: 'Leg mijn takkenbos hier maar neer. Jullie zijn me een stel!' Zij legden de takkenbossen neer en vertrokken naar Domògò Nyèmògò Jata.

Bij Domògò Nyèmògò Jata aangekomen groetten zij hem en vroegen hem hoe het met zijn familie ging. Zij legden rekenschap af over hun komst:⁹⁹ 'Jeli

96 De broers Danmansa Wulani en Wulantamba gedragen zich, in de ogen van de Maninka, correct en respectvol tegenover de oude vrouw en in de vertaling is dit verwoord door de broers haar te laten aanspreken met 'moedertje' en 'u'.

97 Dood hout is droog en brandt goed. Vrouwen sprokkelen dagelijks brandhout, zie noot 68.

98 Dit verhaal leert de toehoorders over respectvol gedrag tegenover oude mensen en de zegeningen die dit oplevert. Zegeningen van ouderen zijn een hoog gewaardeerd goed waaraan mensen hun gevoelens van waardigheid en zelfrespect ontlenuen. Zij staan boven materieel succes.

99 Zie noot 71.

Dora, zeg tegen Domògò Nyèmògò Jata dat hij een bericht heeft gestuurd naar Makan Farako Makankèn te Kunkanyan; zeg dat die ons stuurt in antwoord op die oproep. Wanneer wij slagen, des te beter, maar wanneer wij falen, zullen wij huiswaarts keren zoals ook de andere jagers huiswaarts zijn gekeerd. Hij stuurt mijn jongere broer en mij, Danmansa Wulani en Wulantamba.’

Domògò Nyèmògò Jata antwoordde: ‘Gegroet, wees welkom. Ik heb het bericht inderdaad rondgestuurd zoals jullie het vertellen.’ Domògò Nyèmògò Jata liet zijn vrouw wat melk kloppen en liet dat aan hen geven.¹⁰⁰ Dat was hun eerste maaltijd. Nadat de melk was geklopt, vroegen zij de vrouw van hun gastheer om een beetje ervan in een kalebas opzij te zetten. Zij dronken van de melk tot zij genoeg hadden en zetten de rest opzij.

Daarna gingen zij met de overgebleven melk naar de woning van Do Kamisa. ‘Goedendag, moedertje, toen wij uit de wildernis aankwamen bij Domògò Nyèmògò Jata, bood hij ons melk aan. Omdat wij weten dat u ook nog niet heeft gegeten, is dit voor u.’

Do Kamisa antwoordde: ‘Heb ik jullie soms gezegd dat ik zin in melk had?’ ‘Hé, moedertje, daar gaat het niet om; wij hebben alle drie buiten het dorp gewerkt en daarom is dit voor u.’ ‘Heb ik jullie soms gezegd dat ik zin in melk had? Giet het maar in die kruik.’ Iedereen weet wel dat melk niet in een kruik wordt bewaard, maar toch hebben zij het in de kruik gedaan.

Mbemba Sidiki, op dat moment, hebben zij er wat zout in gestrooid. Daarna gingen zij terug naar Domògò Nyèmògò Jata. Toen zij bij hem aankwamen, slachtte hij ter ere van hen een schaap, een vet schaap. Nadat het schaap de keel was doorgesneden en in stukken was gehakt, gaf hij hun de lever,¹⁰¹ om ’s nachts te roosteren. Zij roosterden het ’s nachts en daarna, na de maaltijd, namen zij wat rijst, deden het in een schaal en legden er veel vlees bovenop.

Mbemba Sidiki, toen zij vervolgens met de rijst bij Do Kamisa aankwamen, zei zij: ‘Heb ik soms gezegd dat ik honger heb? Ik heb jullie niet gezegd dat ik honger heb!’ ‘Hé, moedertje, daar gaat het niet om; wij hebben rijst met vlees gekregen en het is onze plicht u ervan te geven.’ ‘Zet het daar dan maar neer,’ antwoordde Do Kamisa. Nadat de broers Danmansa Wulani en Wulantamba de rijst hadden neergezet, vertrokken zij. Toen zij waren vertrokken, at zij er flink wat van en bewaarde de rest.

Later, midden in de nacht, pakten zij de lever en namen die mee. Zij zeiden: ‘Goedenavond, moedertje, van het schaap waarmee men ons heeft

100 Melk is schaars, omdat runderen worden gehouden voor vlees. Melk is daarom een grote traktatie.

101 Onder jagers wordt de lever beschouwd als het lekkerste en meest prestigieuze stuk vlees.

vereerd, heeft men voor ons de lever geroosterd; wij hebben ons deel ervan gegeten, ziehier uw deel.' Do Kamisa antwoordde: 'Heb ik jullie gezegd dat ik zin in lever had?' Op datzelfde moment namen zij wat van het zout dat op het zandorakel was geofferd en strooiden dit zout over de lever. Daarna sneed Do Kamisa een stuk van de lever af en at het op.¹⁰²

Terwijl zij van de lever at, verkruiden zij wat tabak om het in hun pijp te doen – de pijpen van vroeger stonden op de grond; men stak er een tuit in en rookte op die wijze. Juist toen zij een stuk lever nam, juist toen zij het inslikte, staken zij de pijp aan en bliezen de rook in haar richting. Zij zei: 'Ah, daar heb ik zin in, ondanks jullie gedrag en jullie praatjes.'

De broers verkruiden snel wat tabak om de pijp ermee te stoppen. Zij legden er een stukje houtskool op om haar de pijp brandend aan te reiken. Zij inhaleerde en blies uit, inhaleerde en blies uit, inhaleerde en blies uit, en zei: 'De Almachtige zij geprezen.¹⁰³ Jullie zijn de gelijken van mijn kinderen [geworden], jullie zijn gekomen voor een bepaalde zaak en mijn respect voor jullie verhindert mij om mijn geheimen voor jullie te verhullen. Vanaf het moment dat jullie mij ontmoetten buiten het dorp, heb ik mij onvriendelijk gedragen tegen jullie. Ik deed heel afwijzend, maar jullie bleven aandacht aan mij schenken. Vanaf het moment dat jullie hier waren, deelden jullie met mij elke maaltijd die jullie kregen. Hoewel ik afwijzend deed, bleven jullie aandacht aan mij besteden.'

Do Kamisa vervolgde: 'Respect verhindert mij om mijn geheimen voor jullie te verhullen; als je iemand respecteert, zal die jou de waarheid vertellen. Die Makan Farako Makankèn, die jullie belast heeft met deze opdracht en die jullie heeft gestuurd, moet weten dat ik een rok draag van dezelfde stof als de broek van zijn vader.¹⁰⁴ Ik ben de buffel van Do waarover men spreekt; ik ben het, Do Kamisa. Ik zal mij aan jullie uitleveren; respect verhindert mij om mijn geheimen voor jullie te verbergen.'

Zij haalde een kalebas tevoorschijn en pakte er een spintol uit en haalde daar het bolletje van af. Zij zei: 'Bekijk dit goed. Alle geweren van alle mensen uit dit land kunnen mij niet deren, maar dit stokje...' Zij pakte nog een stokje van een spintol en zei: 'Alleen dit kan mij raken, dit kan mij doden.'

Zij pakte de stokjes en gaf die aan Danmansa Wulani en Wulantamba en zei toen: 'Ik lever mij uit aan jullie, maar ik draag jullie op om mij netjes te

102 Lever is een grote delicatessé en hier wordt grappig verteld dat het halsstarige oude vrouwtje deze lekkernij niet kan weerstaan.

103 Er wordt intensief genot uitgedrukt door deze spreuk in het Arabisch uit te spreken.

104 Hier wordt verwezen naar het principe van *furunyògòn* (letterlijk 'elkaar huwen'), de gewoonte van families om aan elkaar dochters uit te huwen. In dit geval betreft het de *furunyògòn* tussen twee vorstengeslachten, Kone en Keita. Het ontstaan van een *furunyògòn*-relatie is een centraal thema in veel politieke stichtingsmythes (zie Jansen 2016a).

begraven nadat jullie mij hebben gedood; dat draag ik jullie op. Ik lever mij uit; respect verhindert mij om mijn geheimen voor jullie te verhullen.’

Vervolgens zei Do Kamisa: ‘Wanneer jullie in Kotuba komen, dan zullen jullie mij daar zien. Jullie moeten in een verdorde gwele-boom klimmen, jezelf daaraan vastbinden en dan hard op de stam kloppen.¹⁰⁵ Als jullie jezelf goed hebben vastgemaakt en hebben geklopt, moeten jullie niet bang zijn voor de buffel die dan verschijnt. Wanneer jullie je geweer pakken om mij te doden, zullen jullie mij niet kunnen doden. Maar jullie moeten de twee stokjes die ik jullie heb gegeven op jullie boog leggen; die zullen mij doden.¹⁰⁶

‘Maar als jullie mij niet in Kotuba zien, dan moeten jullie naar Sigifira gaan; daar zullen jullie mij dan zien. Ik draag jullie op om na mijn dood niet meteen naar huis te gaan en mij niet als voedsel voor de gieren achter te laten.’ Daarna, Mbemba Sidiki, vertrokken Danmansa Wulani en Wulantamba.

Wanneer eenmaal een beschrijving aan een jager is gegeven, dan vergeet hij die niet!¹⁰⁷

Zij gingen naar Sigifira, tot de plaats waar zich een verdroogde gwele-boom bevond. Zij klommen erin, maakten zich eraan vast, en klopten op de stam – klop, klop, klop – maar zij zagen niets verschijnen.

Toen gingen zij weg, om naar Kotuba te gaan. Ook daar troffen zij een oude gwele-boom aan en klommen erin. Zij maakten zich eraan vast en klopten erop: klop, klop, klop. De buffel kwam plotseling tevoorschijn.

Toen de buffel verscheen, keken zij elkaar aan; zij waren bijna vergeten hoe belangrijk de stokjes waren. Maar toen herinnerden zij zich ineens de woorden van de oude Do Kamisa. Zij legden het stokje op hun boog en schoten, tjak. De buffel zeeg zomaar neer, in één keer.¹⁰⁸

105 Een jager bindt zich vast aan een boom zodat hij meer houvast heeft bij het schieten en hij niet in de verleiding komt te vluchten.

106 De introductie van vuurwapens had grote invloed op oorlogvoering en jacht in West-Afrika. Toch bleek in veel situaties en in veel landschappen (bijvoorbeeld met veel bomen) de pijl-en-boog superieur (Thornton 1999). Dit verhaal verwijst misschien naar deze problematiek.

107 Een mooie herhaling van het eerder in het verhaal geleverde commentaar.

108 De strijd met de buffel van Do wordt in verhalen over Sunjata vaak gekenmerkt door komische verwickelingen, niet in het minst tussen een bangige oudere broer en een heldhaftige jongere broer. In die versies prijst de oudere broer de jongere broer na zijn succesvolle uitschakeling van de buffel van Do. De jongere broer besluit vervolgens zijn oudere broer tot zijn griot te maken. De jongere broer is in die verhalen de voorouder van de Traore-edelen en de oudere broer de voorouder van de Diabate-griots. De Diabate uit Kela hebben duidelijk geen boodschap aan dit verhaal dat griots afschildert als bangerikken die de strijd schuwen; in Kela geldt ene Kalajula Sangoy als voorouder van de Diabate en die is een moedig strijder (zie ‘Kalajula Sangoy bevrijdt Tasma Gwandilafè’).

Toen de buffel daar lag, maakten zij zich los en klommen uit de boom. Zij legden het stuk houtskool neer en toen viel de duisternis in.¹⁰⁹ Nadat zij de eerste pijl hadden geschoten, schoten zij een tweede, en in de duisternis sneden zij zijn staart af. De ene kant van de staart was van goud, de andere kant van zilver. De hoorn aan de ene kant was van goud, die aan de andere kant van zilver. Het oog aan de ene kant was van goud, dat aan de andere kant van zilver. Zo zag de buffel er uit.

Daarna, Mbemba, toen zij de buffel hadden gedood en zijn staart hadden afgesneden, stopten zij de staart in een zak, stopten de twee hoorns in de zak, haalden de ogen eruit en stopten die in de zak en bonden deze vervolgens dicht. Welnu, zo brachten zij de nacht door.

Vanaf het moment dat die buffel was gedood, werd er niemand meer 's nachts door een buffel gedood. De buffel, de oude vrouw die zich veranderde in een buffel, werd begraven; Danmansa Wulani en Wulantamba begroeven het lichaam en gingen naar huis.

Toen zij uit de wildernis kwamen, gingen zij naar het erf van Do Kamisa en daar begroeven zij haar. Zijzelf, haar eigen lichaam, was ook overleden. Toen haar eigen lichaam was begraven, dichtbij haar hut, waren beide lichamen begraven.

De keuze voor de lelijke Sogolon

Daarna, Mbemba Sidiki, verdween de onrust, omdat er niemand meer gedood werd door een buffel. Maar Danmansa Wulani en Wulantamba twijfelden nog. Zij gingen aan Domògò Nyèmògò Jata vragen om zijn volk bijeen te roepen. 'Wij hebben gisteren onze kans waargenomen, maar of het de buffel van Do is, of dat het de buffel van Do niet is – wij zijn God niet en kunnen het niet weten.' Maar wanneer Domògò Nyèmògò Jata zijn volk zou verzamelen, dan zouden zij hun buit tonen aan de mensen.

Daarna, Mbemba Sidiki, riep Domògò Nyèmògò Jata, die zelf ook twijfelde, het volk bijeen, zodat iedereen die zich jager noemde zou komen om rekenschap af te leggen.

De mensen verzamelden zich voor de koning. En toen iedereen er was, lieten sommige jagers de staarten zien van een twaalfstal buffels en zij vroegen: 'Is het een van deze?' Men antwoordde dat hij er niet bij zat. Anderen lieten een tiental staarten zien en vroegen of hij hierbij zat. Op het moment dat de staarten uit de zak werden gehaald, zei men al dat de juiste er niet bij zat.

109 Een bekende jagers-talisman is *dibi*, hetgeen 'duisternis' betekent. Deze passage verwijst naar een *dibi*-talisman van houtskool. De duisternis is de vriend van de jager, omdat de jacht op groot wild veelal in de nacht plaatsvindt.

Op hun beurt zeiden Danmansa Wulani en Wulantamba tegen Jeli Dora: ‘Verontschuldigd ons, sta op¹¹⁰ en hoor ons aan; zeg tegen Domògò Nyèmògò Jata dat zijn bericht Makan Farako Makankèn heeft bereikt; die heeft ons gestuurd in antwoord op zijn oproep.¹¹¹ Wij hebben, evenals de andere jagers, ook een kans gekregen, maar of het de buffel van Do is, of dat het de buffel van Do niet is – wij zijn God niet en kunnen het niet weten.’

Welnu, zij openden hun zak en trokken langzaam de staart eruit, terwijl zij hem zó omhoog hielden. De mensen joelden: ‘Dat is hem, dat is hem, dat is hem.’ De ene kant van de staart was van goud en de andere kant van zilver.

Zij deden hun hand weer in de zak, pakten één van de hoorns en haalden die tevoorschijn; deze was van goud. Zij pakten ook de andere hoorn en haalden die tevoorschijn. Toen zij het oog te voorschijn wilden halen, legde Domògò Nyèmògò Jata zijn hand op de zak, en zei dat dit de buffel van Do was.

Domògò Nyèmògò Jata legde alles bij elkaar, nam het in beslag, en zei: ‘De Almachtige zij geprezen; dit is hem.’ Van de buffel van Do was een kant van de staart van goud, terwijl de andere kant van zilver was. Het oog aan de ene kant was van zilver en dat aan de andere kant van goud. De hoorn aan de ene kant was van zilver en die aan de andere kant van goud. Zo zag de buffel van Do eruit, en Danmansa Wulani en Wulantamba hebben hem gedood.

Daarna, Mbemba, zei Domògò Nyèmògò Jata: ‘Jullie geslacht heet voortaan Dansoko, want jullie dringen door tot diep in de wildernis, jullie met jullie gedrevenheid.¹¹² Jeli Dora, een persoon die niet heeft gesproken is vrij, maar wanneer hij zijn woord heeft gegeven, is hij een ander iets verschuldigd.¹¹³ Ik heb alle jagers van het land laten oproepen en ook Makan Farako Makankèn heb ik op de hoogte gebracht. Wanneer iemand erin zou slagen om mij te verlossen van de last van de buffel, zou ik hem de helft van de twaalf dorpen van Do geven; zes dorpen zou ik hem geven en de zes die overblijven zou ik zelf houden. Dat is wat ik heb gezegd.’

Die woorden heeft Jeli Dora doorgegeven aan Danmansa Wulani en Wulantamba. Op hun beurt zeiden Danmansa Wulani en Wulantamba: ‘Jeli Dora, onze opdrachtgever heeft ons een opdracht meegegeven. U heeft uw

110 Als een gast een griot aanspreekt, moet de griot opstaan en goed luisteren, omdat hij vervolgens staand de boodschap van de gast aan het hele publiek moet uitleggen.

111 Het is onfatsoenlijk om op eigen initiatief ergens te komen. De etiquette schrijft voor dat men uitlegt dat men gestuurd is door een belangrijk(er) persoon. Zie Jansen 2000b, hoofdstuk 2.

112 Dansoko is een eretitel voor een goede jager en kan bijvoorbeeld gebruikt worden om een jager te groeten bij terugkomst van de jacht (*dan* = wildernis).

113 Een literair hoogstandje: de verteller gebruikte deze uitdrukking reeds in een eerder verhaal (over de muizenleeuw, in ‘Asse Bilali vergaart grote rijkdom door handel te drijven voor anderen’).

opdracht verteld; wij gaan nu onze opdracht vertellen. Onze koning heeft gezegd dat, wanneer wij erin slagen om de buffel te doden, Domògò Nyèmògò Jata zijn twaalf dochters moet opstellen zodat wij die ene kunnen uitkiezen die ons het meest behaagt.’

Deze opdracht werd door Jeli Dora doorgegeven aan Domògò Nyèmògò Jata. Die zei: ‘Oh, dat is snel geregeld! Wanneer men zegt dat er geen sieraad is dat Kanjaba behaagt, dan komt dat omdat haar moeder er het geld niet voor heeft.’¹¹⁴ Hij zei dat hij zijn belofte zou houden.

Van zijn twaalf dochters waren er elf die knap waren; hun moeders wasten de meisjes en kleedden hen na het wassen mooi aan. Maar iets eerder daarvoor was er al een voorteken onthuld aan de jagers. Er was gezegd: ‘Zijn dochter, Sogolon-met-de-puisten, is lelijk: haar ene been is langer dan het andere, haar ene arm is langer dan de andere en zij heeft puisten. Naast de elf meisjes die de koning laat aanrukken en opstellen, zal zij apart staan, haar hand leunend tegen een steunbalk van het rieten dak van een hut; zij zal naast het podium staan. Er zal een poesje rondlopen; het zal rondlopen op deze manier. De broers moeten goed naar de benen van de meisjes kijken en het meisje kiezen dat door het poesje met zijn staart zal worden aangeraakt.’

Daarna, Mbemba Sidiki, werden zijn elf knappe dochters tevoorschijn gehaald en in een rij opgesteld. De twaalfde, dat was Sogolon Kèjugu.¹¹⁵ Zij ging achteraan op het erf staan, met haar hand leunend tegen een steunbalk.

Welnu, Domògò Nyèmògò Jata zei: ‘Jeli Dora, ziehier mijn dochters op een rij, zoals Danmansi Wulani en Wulantamba het wensten.’ Dat zei Domògò Nyèmògò Jata en toen Jeli Dora dat had overgebracht aan Danmansi Wulani en Wulantamba, gingen die twee voor de meisjes staan om naar hun benen te kijken. Het poesje kwam en liep zo... Zij volgden het poesje totdat het met zijn staart de benen van Sogolon-met-de-puisten aanraakte. Zij zagen dat het poesje precies deed zoals voorspeld was.

Zij gingen naar Sogolon Kèjugu en pakte haar bij de arm. Zij vroegen: ‘Is dit niet een van hen? Zij is toch ook een koningsdochter?’ De koning schaamde zich. De mensen zeiden: ‘Zij is er een, zij is er een, zij is er een!’

De broers zeiden: ‘Wij willen deze.’ ‘Hé,’ zei de koning, ‘jullie ogen deugen niet.’

114 Kanjaba is een meisjesnaam die veel in populaire liedjes voorkomt. De uitdrukking betekent dat als moeder geen sieraad kan kopen voor haar dochter, de dochter er wijs aan doet geen sieraad te willen hebben. Oftewel, streef slechts na wat realiseerbaar is.

115 Kèjugu betekent ‘lelijk qua uiterlijk’.

Die dag is de schertsrelatie tussen de Kone en de Traore begonnen.¹¹⁶ Want hij zei: ‘Jullie ogen deugen niet. Deze elf dochters zijn allemaal knap, en jullie geven de voorkeur aan deze?’ Zij zeiden: ‘Wij willen deze.’ Domògò Nyèmògò Jata zei: ‘Warempel, jullie ogen deugen niet.’

Dus, Mbemba Sidiki, nam men haar mee. Men ging met Sogolon-met-de-puisten naar de wasruimte en boende er de puisten van haar lichaam. Men boende de puisten er vanaf en waste haar om haar mee te geven aan Danmansa Wulani en Wulantamba. Domògò Nyèmògò Jata zei: ‘Als jullie haar per se willen, dan moeten jullie haar maar aan jullie opdrachtgever geven.’ Nadat zij aan hen was overgedragen, vertrokken zij.

Op hun tocht kwamen zij aan in, laten we zeggen, Balanzan.¹¹⁷ Nadat Sogolon Kèjugu aankwam in, laten we zeggen, Kela, ging zij daar slapen. Zij sliep daar, terwijl de jongere broer de nacht doorbracht in, laten we zeggen, Kangaba.¹¹⁸ De oudere broer ging slapen in Balanzan.

De oudere broer stak zijn hand uit om Sogolon Kèjugu te betasten. Prompt veranderde zij de haren van haar lichaam in de stekels van een stekelvarken.¹¹⁹ Hij zei: ‘Deze vrouw is niet bestemd voor een dienaar, laten wij haar maar aan onze opdrachtgever geven.’ Op zijn beurt raakte de jongere broer, die verbleef in, laten we zeggen, Kangaba, haar aan met zijn hand. Zij veranderde haar haren in de stekels van een stekelvarken en prikte hem in zijn hand. ‘Ah, nee, laten wij haar maar aan onze opdrachtgever geven; zij is niet bestemd voor een dienaar.’¹²⁰

De oudere broer verliet Balanzan om hen hier in Kela te treffen, om samen verder te gaan. Hij trof zijn jongere broer in, laten we zeggen, Kangaba. Zij gingen op pad en keken elkaar aan. Onze voorouders hielden niets voor elkaar verborgen.¹²¹ De oudere broer zei: ‘Jongere broer, heb jij haar lichaam

116 Binnen een schertsrelatie moeten de betrokkenen elkaar verplicht (!) beledigen, zij het volgens vaststaande principes. In de praktijk produceert een schertsrelatie een stemming van wederzijdse sympathie en ongedwongenheid, in tegenstelling tot bijvoorbeeld een *furunyògòn*-relatie (zie noot 104) of een hiërarchische relatie tussen edelen/strijders en ambachtslieden zoals smeden en griots. De schertsrelatie tussen de Kone/Jara en de Traore is bekend in grote delen van West Afrika.

117 Een dorp 8 kilometer ten zuiden van Kela, het dorp waar het verhaal verteld wordt.

118 Kangaba bevindt zich 5 kilometer ten noorden van Kela.

119 Voor de stekelvarken-symboliek en de relatie tussen stekelvarken en aardvarken, zie de vraag ‘Waarom is Sunjata’s moeder zo lelijk?’

120 De pogingen van de broers om Sogolon Kèjugu te benaderen is een populair thema. Zeer beeldend is het tot een hilarische scene gemaakt in de film ‘Keita! l’Héritage du griot’, een film van de regisseur Dani Kouyaté uit 1995 (o.a. te zien op YouTube).

121 Een literair hoogstandje, want deze conclusie trekt de verteller ook in ‘De slag om Kaibara waardoor de Profeet Asse Bilali als dienaar krijgt’

aangeraakt?’ Die antwoordde: ‘Praat mij er niet van. Laten wij haar maar aan onze opdrachtgever geven.’

Daarna, Mbemba, kwamen zij aan bij de residentie van Makan Farako Makankèn. Toen hij hen zag aankomen, zei hij: ‘Jullie zijn de Dansoko,¹²² jullie zijn de Dansoko, jullie zijn de Dansoko, jullie met jullie gedrevenheid, jullie dringen door tot diep in de wildernis.’

Welnu, Sogolon-met-de-puisten, Sogolon Kèjugu, is dus op deze manier naar het hof van koning Makan Farako Makankèn gebracht.

Sunjata’s geboorte als tweede zoon

De eerste vrouw van Makan Farako Makankèn heette Tasuma Berete. In die tijd had zij al een dochter, Nagana Tiriba. Deze was al groot en volwassen. Zij had nog geen andere kinderen.

Makan Farako Makankèn zei: ‘Nagana Tiriba, ga water halen voor Danmansa Wulani en Wulantamba.’ Nagana Tiriba ging water halen om het aan Danmansa Wulani en Wulantamba te geven. Toen zij het water hadden gekregen, morsten zij, verblind door de schoonheid van Nagana Tiriba, het water en goten het in hun broekzakken.

Danmansa Wulani en Wulantamba zeiden: ‘Vul het alstublieft nog een keer bij.’ De koning zei: ‘Drink! Ik schenk haar aan jullie als de vergoeding voor jullie buskruit; zij vormt jullie loon voor de jacht.’ Zij dronken wat. Zo nam hij Nagana Tiriba om haar te schenken aan Danmansa Wulani en Wulantamba, als loon voor de jacht. Danmansa Wulani en Wulantamba trouwden met Nagana Tiriba.¹²³ De kinderen van Nagana Tiriba noemt men ‘zwarte jachthonden met tien hoorns.’

*Danmansa Wulani en Wulantamba
Tukuru en Kasine, Kasine en Kasinesa
Selen Fabure, Danka Fabure
Magata de Zwarte en Magata de Witte
De kinderen van Nagana Tiriba
De zwarte jachthonden met tien hoorns*

122 De door koning Domògò Nyèmògò Jata gegeven eretitel wordt onmiddellijk door zijn collega overgenomen; een knap staaltje verteltechniek van de verteller.

123 Nagana Tiriba geldt als een legendarische moeder van de Traore. Omdat de verteller is afgeweken van het bekende verhaal dat alleen de jongere broer een moedige jager was (zie noot 108), komt hij hier een beetje in de problemen en hij lost dit op door twee mannen één vrouw te geven. Zo’n huwelijk komt in de praktijk nooit voor.

Makan Farako Makankèn schonk Nagana Tiriba aan Danmansa Wulani en Wulantamba en zelf trouwde hij met Sogolon Kèjugu.

Toen werden Sogolon Kèjugu en Tasuma Berete allebei zwanger. Tasuma Berete beviel als eerste, Sogolon Kèjugu beviel als eerste,¹²⁴ bij het ochtendgloren. Sogolon Kèjugu beviel bij het ochtendgloren en stuurde een oude vrouw om aan Makan Farako Makankèn te melden dat zij was bevallen.

Op dat moment ontbeet de koning in aanwezigheid van het volk. Het oudje van Sogolon Kèjugu kwam aan juist op dat moment, om de geboorte van het kind te melden. Men riep: 'Kom eten, kom eten.'¹²⁵ Het oude vrouwtje ging naar binnen om te eten en sprak helemaal niet over het kind.

Pas daarna beviel Tasuma Berete ook. Men waste Tasuma Berete en stuurde een oude vrouw om het gebeurde te vertellen. Terwijl degene die Sogolon Kèjugu had gestuurd om het gebeurde te vertellen zat te ontbijten, kwam het oudje van Tasuma Berete aangelopen. Zij zei: 'Goedemorgen allemaal.'¹²⁶ Zij beantwoordden haar groet: 'Kom eten.' Het vrouwtje zei: 'Nee, ik kom voor iets dat belangrijker is dan eten: Tasuma Berete is bevallen en heeft ons een zoon geschonken.'

De boodschapper van Sogolon Kèjugu zei toen: 'Eh! Men ontving mij met deze maaltijd; wanneer dat niet was gebeurd, zou Sogolon Kèjugu als eerste zijn bevallen. Ik was gekomen om dat te melden, maar men zei tegen mij dat ik moest komen eten. Sogolon Kèjugu is eigenlijk als eerste bevallen en ook zij heeft ons een zoon geschonken.'

Makan Farako Makankèn zei dat hij die als eerste was aangemeld de oudste zoon zou zijn. Mansa Dankaran Tuman werd de oudste zoon en zo is het gebleven.

De vrouwen herstelden van de bevalling. Op de dag van de bevalling kwam er een dienaar van Sogolon Kèjugu terug uit de wildernis. Toen zij thuiskwam, lichtte zij een tipje van het kleed op: 'Hé, moeder is vandaag bevallen! Het is een zoon als een leeuw geworden. Dit is een zoon als een leeuw!' Makan Farako Makankèn prentte die woorden in zijn geheugen.

Welnu, door Gods toedoen werd Mansa Dankaran Tuman op de dag van de naamgeving de oudste zoon. Men heeft hem als eerste zijn naam gegeven

124 De verteller lijkt hier onduidelijk en verward. Op basis van het vervolg kan men zich echter afvragen of hij dit bewust doet of om de problematiek aan te kondigen van het verhaal dat hij nu gaat vertellen.

125 Als men eet en men ziet iemand langslopen, dan is deze uitnodiging een standaardgroet. Degene die toevallig langsloopt hoort te antwoorden 'bedankt, er is elders [wat te eten]' of 'bedankt, ik ben verzadigd [= heb zojuist gegeten]'. Wat het oude vrouwtje doet getuigt van grote domheid en gebrek aan omgangsvormen. Voor een Maninka publiek is het gedrag van het vrouwtje ongepast, maar ook komisch.

126 Dit oude vrouwtje weet wel hoe het hoort.

en hem Mansa Dankaran Tuman genoemd. Sunjata heeft men daarna zijn naam gegeven.

Want toen hij werd gebracht, herinnerde Makan Farko Makankèn zich wat de dienaars had gezegd. Hij zei daarom: 'Zijn naam zal [Makan] Sunjata¹²⁷ zijn.'

Sirifiya Makan Konate Kalifayaka
Die grote hoofden klieft, Jata Konate
Die grote monden openscheurt, Jata Konate
Die het dorp afpakt van het dorpshoofd
Over deze Simbon spreek ik
Die grote hoofden klieft, Jata Konate
Die grote monden openscheurt, Jata Konate
Die het dorp afpakt van het dorpshoofd
Deze Simbon laat van zich horen
Die de erfenis afpakt van de erfgenaam
Deze Simbon laat van zich horen
Die de oorlogstrommel slaat
En die gevaarlijke tochten maakt
Hij stamt af van Mamadi Kanu
Hij stamt af van Kani Simbon
Hij stamt af van Kabala Simbon
Hij stamt af van Simbonba Tanyakati
Hij stamt af van Mansa Belemon
Hij stamt af van Belemon Danna
Hij stamt af van Mansa Belo
Hij stamt af van Belebakon
Hij stamt af van Makan Farko Makankèn uit Kunkanyan
Diens zoon is Makan Sunjata
Die vorm geeft aan het dorp
Die vorm geeft aan het dorpshoofd
Die vorm geeft aan de erfenis
Die vorm geeft aan de erfgenaam
Die grote hoofden klieft, Marakè Fabu
Die grote monden openscheurt, Marakè Fabu
Hij stamt af van zes tovenaars
Jomanyama en Jomajinama
Finadugukoma en Kankubori

127 *Jata* = leeuw; *Sun* is een verbastering van Sogolon, de naam van Sunjata's moeder. Het is bij de Maninka een gangbare gewoonte om moeders naam vooraf te laten gaan aan de eigen naam.

*Mansa Kuru en Mansa Kanda*¹²⁸

Fakanda deugt niet, hij sluipt door het struikgewas

Fakanda deugt niet, hij sluipt door het bos

Fakanda doodde zijn schoonvader op een maandag

De volgende maandag werd hij jager, jager-schoonvader-doder

Dit is de melodie van Simbon

Sògòsògòningwè

De mensen van vroeger zijn verdwenen

Alle vuur komt niet uit de haard

Kinderen zijn ontevreden, leiders zijn ontevreden

Een hond in de graanschuur kent het verschil niet tussen de voetstappen van een bewoner en de voetstappen van een vreemdeling

Het gras in de put

Slechts een stoutmoedig rund kan het eten

Dit is de melodie van Simbon

Zijn naam is Makan Sunjata

Sunjata overwint zijn verlamdheid

Mbemba Sidiki, Mansa Dankaran Tuman werd de eerste zoon en Sunjata de tweede. Sunjata had op zijn beurt een jongere broer, Mande Bori geheten. Zijn jongere zus heette Sogolon Kolonkan.¹²⁹ Zo groeiden zij op.

Door Gods wil stierf Makan Farako Makankèn en werd Mansa Dankaran Tuman tot koning gekroond. Zij groeiden op, groeiden op, groeiden op... Tot zijn volwassenheid bleef het simbonkind lam. Sunjata bleef verlamd tot aan de zwangerschap van Mande Bori die na hem werd geboren. En na de geboorte van Sogolon Kolonkan liep hij nog steeds niet. Hij had al twee jongere familieleden, maar hij bleef nog steeds verlamd.

Toen, Mbemba Sidiki, ging Sogolon Kèjugu baobabbladeren¹³⁰ vragen aan Tasuma Berete om deze, laten we zeggen, vandaag te gebruiken. De volgende ochtend vroeg zij er opnieuw om. De derde dag dat Sogolon Kèjugu baobabbladeren vroeg, zei Tasuma Berete tegen haar: 'Sogolon Kèjugu, laat mij nu met rust; jouw kind, dat daar zit als een lamme, is eigenlijk ouder dan het

128 Deze zes namen van tovenaars verwijzen naar een territoriale verdeling van militaire taken in gevallen de regio rondom Kangaba van buitenaf wordt aangevallen. Zie Jansen 1996 en Jansen 2015 die deze genealogie analyseren als een claim waarmee de vorsten van Kangaba aanvoerderschap van het gemeenschappelijke leger opeisen.

129 Mande Bori en Sogolon Kolonkan zijn kinderen van Sogolon Kèjugu en dus een volle broer en een volle zus van Sunjata. Dit is een essentieel gegeven bij een politieke lezing van het verhaal over Sunjata. Zie Jansen 1996.

130 Een basis-ingrediënt voor de dagelijkse saus.

mijne. Op grond van de aankondiging is het mijne ouder verklaard. Vandaag heb ik geen baobabbladeren.’

Toen werd Sogolon Kèjugu kwaad en ging naar Sunjata. Zij zei: ‘Als jij een mesthoop was, dan zouden de hagedissen op jou hun behoefte doen; ik had jou moeten wegspoelen in het gat van de latrine – puh! – jij bent niets waard; de moeder van jouw jongere broer heeft mij vandaag beledigd.’¹³¹

Toen, Mbemba, werd Sunjata kwaad. Hij werd zo kwaad dat hij Kankira Warini, de voorouder van de smeden, naar zijn vader Makan Farako Makankèn stuurde om te zeggen dat hij een staf van stevig ijzer moest laten smeden opdat hij zichzelf hiermee zou kunnen oprichten.

Kankira Warini maakte een stevige staf van negen blokken ijzer en gaf deze aan Makan Farako Makankèn om aan Sunjata te geven. Sunjata pakte hem zo vast... De staf boog door.

Sunjata gaf de staf terug aan Kankira Warini om hem naar zijn vader terug te brengen. Hij zei dat zijn vader zijn wens om te gaan lopen kennelijk niet serieus nam.

Daarna, Mbemba Sidiki, maakte Kankira Warini van achttien blokken ijzer een twee maal zo dikke staf. Alle jongens uit het dorp moesten helpen om die staf te verslepen en neer te leggen bij Sunjata.

Sirifiya Makan Konate Kalifayaka
Meester van de leeuwen
Die grote hoofden klieft, Jata Konate
Die grote monden openscheurt, Jata Konate
Die het dorp afpakt van het dorpshoofd
Over deze Simbon spreek ik
Die de erfenis afpakt van de erfgenaam
Deze Simbon laat van zich horen
Die vorm geeft aan het dorp
Die vorm geeft aan het dorpshoofd
Die vorm geeft aan de erfenis
Die vorm geeft aan de erfgenaam
Die de oorlogstrommel slaat
En die gevaarlijke tochten maakt

131 Bij de Maninka is de liefde van een moeder voor haar zoon onvoorwaardelijk. De belediging door Sogolon Kèjugu, dat zij liever een miskraam had gehad dan hem, is daarom van buiten-proportionele orde en een regelrechte provocatie van haar zoon. Zoiets zal een moeder eigenlijk nooit tegen haar zoon zeggen. Terzijde: opvallend is dat Sunjata door zijn moeder als de oudere broer beschouwd.

De jongens hadden de staf versleept en naast hem neergelegd. Sunjata greep hem zo beet, de jonge held pakte hem beet... de punt van de staf boog door... de punt van de staf boog door...

Met de ijzeren staf in zijn handen ging hij naar een baobab en met zijn rug duwde hij er tegenaan, totdat de boom omviel. De gebogen ijzeren staf hield hij in zijn ene hand en met zijn andere hand trok hij de baobab uit de grond. Hij zette hem neer bij zijn moeder, voor de keuken.¹³² Hij zei: 'Welnu, moeder, laat nu de mensen bij jou baobabbladeren komen kopen.' De verkoop van baobabbladeren is op die dag begonnen.

Alimankambara

Die grote hoofden klieft, Marakè Fabu

Die grote monden openscheurt, Marakè Fabu

Die vorm geeft aan het dorp

Die vorm geeft aan het dorpshoofd

Die vorm geeft aan de erfenis

Die vorm geeft aan de erfgenaam

132 Een alom bekend staaltje bravoure van Sunjata dat hier, opvallend genoeg, wordt verbonden met de introductie van handel.

Sunjata in ballingschap

Sogolon besluit met haar gezin in ballingschap te gaan

Mbemba Sidiki, zo is het enige tijd gebleven. Door Gods wil overleed Makan Farako Makankèn en werd Mansa Dankaran Tuman gekroond tot koning van de gehele bevolking. Toen deze koning werd, werd Sunjata jager.¹³³ Steeds als hij iets doodde, gaf hij alle jachtbuit aan zijn oudere broer.

Sunjata had een kleine, magere jachthond en de koninklijke hond van Mansa Dankaran Tuman was erg vet. Door Gods wil ging Sunjata op een dag naar de wildernis, terwijl hij zijn kleine jachthond vergat mee te nemen; die ging dus niet mee naar de wildernis. Mansa Dankaran Tumans vette koninklijke hond en de magere jachthond van Sunjata raakten in gevecht. De magere hond van Sunjata greep de grote koninklijke hond beet en gooide hem omver: boem!

De hovelingen zagen het gebeuren en hadden schik; zelfs Mansa Dankaran Tuman moest erom lachen. Zijn moeder Tasuma Berete zei tegen hem: 'Hé, er is voor jou geen reden om te lachen. De reden waarom die magere hond de grote koninklijke hond grijpt en omver gooit, is dat zijn eigenaar jou ook niet met rust zal laten.' Zo werd de tweedracht gezaaid.¹³⁴

Mbemba Sidiki, Sunjata was dus op dat moment in de wildernis. Bij zijn terugkomst had de moeder van zijn oudere broer al tweedracht gezaaid tussen hem en zijn oudere broer. Sunjata zei: 'Goedendag, oudere broer.' Hij kwam zijn jachtbuit brengen.¹³⁵ Mansa Dankaran Tuman zei: 'Ik mag jou niet, ik

133 Als een oudste broer gezag en macht verwerft binnen de familie, is het bij de Maninka logisch dat de jongere broers zich richten op bezigheden buiten het woonerf, bijvoorbeeld de jacht. Jagers staan in hoog aanzien in West-Afrikaanse samenlevingen. Zie Hellweg 2011.

134 Rivaliteit tussen halfbroers is het grote thema van de klassieke Maninka orale traditie. Zij ontbrandt in alle hevigheid na de dood van de vader en wordt altijd aangewakkerd door de moeders die partij kiezen voor hun eigen kinderen, omdat deze voor hen de enige verwanten zijn op een woonerf. De andere bewoners op een erf zijn immers aanverwanten of vreemden van wie per definitie geen steun is te verwachten. Tussen kinderen van één moeder bestaat in principe geen rivaliteit; hun relatie wordt gekenmerkt door samenwerking en harmonie. Zie ook de vraag 'Waarom gaat Sunjata in ballingschap na de dood van zijn vader?'

135 Respectvol gedrag van Sunjata: een jongere broer levert zijn buit in bij zijn oudere broer.

mag jouw moeder niet, ik mag jouw jongere broer niet, ik mag jouw jongere zus niet, ik mag jou niet en ik wil jouw vlees ook niet.' 'Hé,' zei Sunjata, 'oudere broer, wat gebeurt er nu!' Hij antwoordde: 'Ik mag jouw familie niet.'

Sunjata stuurde zijn bloedverwanten om te bemiddelen, maar Mansa Dankaran Tuman aanvaardde het verzoek niet. Daarna stuurde hij andere verwanten om te bemiddelen. Maar Mansa Dankaran Tuman aanvaardde dat verzoek ook niet. Die situatie veranderde niet.

Mbemba Sidiki, voor een jager met bebloede handen kan men niets verborgen houden.¹³⁶

Het werd nacht en in die nacht stond een vriendin van Sogolon Kèjugu op. Er had al een overleg plaatsgevonden tussen Mansa Dankaran Tuman en de bevolking van Mande. Hij had hun gevraagd naar een datum voor de begrafenis van zijn vader, en zei dat hij dan Sunjata als eerste mens zou offeren.¹³⁷ Toen dit werd gezegd, had een oude vrouw goed geluisterd.

Die oude vrouw ging midden in de nacht naar Sogolon Kèjugu en zij maakte haar wakker. Zij zei: 'Mijn vriendin, sta op! Slaap je?' Sogolon Kèjugu antwoordde: 'Nee, ik slaap niet.' De oude vrouw zei: 'Lieve vriendin, ik ben gekomen om een beetje tabak te halen.' Aan de zijde van het huis stond een ding dat men het leugenaarsbankje noemt;¹³⁸ zij ging erop zitten.

Sogolon Kèjugu gaf haar wat tabak, maar de vriendin zei dat zij eigenlijk niet voor tabak kwam. Zij zei: 'Iedereen heeft gegeten van de jachtbuit van jouw zoon, de jager met bebloede handen. Ik kom jou zeggen dat jij jouw zoon wakker moet maken, en ook jouw andere kinderen. Als het even kan, moeten jullie vannacht nog vertrekken. Er wordt namelijk een samenzwering gesmeed; Mansa Dankaran Tuman en de bevolking van Mande beramen een samenzwering. Mansa Dankaran Tuman vraagt hun een datum voor de begrafenis van zijn vader te bepalen, zodat hij van Sunjata zijn eerste mensenoffer kan maken. Zelfs wanneer jullie het niet willen, moeten jullie het vannacht toch doen: ga weg van hier! Iedereen heeft van de jachtbuit van jouw zoon gegeten.' Dat zei zij tegen Sogolon Kèjugu.

Sogolon Kèjugu zei: 'Bedankt, lieve vriendin, goed dat jij mij dit vertelt.' Zij ging Sunjata wakker maken, zij ging Mande Bori wakker maken en zij ging Sogolon Kolonkan wakker maken. Zij zei: 'Er is een samenzwering gesmeed tegen jullie; vannacht nog moeten wij vertrekken. Jouw oudere broer heeft

136 Krachtige beeldspraak om aan te geven dat Sunjata al wist hoe dit zou aflopen.

137 Of er ooit mensenoffers hebben plaatsgevonden in prekoloniaal Afrika is een punt van wetenschappelijke discussie. De verhalen hierover zijn echter talrijk; vooral slavinnen en jonge meisjes zijn vaak het slachtoffer in deze verhalen.

138 Zie noot 89.

de datum van jouw vaders begrafenis bepaald en hij zegt dat hij van jou zijn eerste mensenoffer zal maken.’

Sunjata zei: ‘Goed dat ik dit hoor, wij zullen deze periode overleven; het is nooit te laat om zich in zijn vaderland te vestigen.’¹³⁹ Hij beaamde dat zij moesten weggaan. Zij bereidden hun vertrek voor en vertrokken nog dezelfde nacht.¹⁴⁰

Sunjata in ballingschap bij Soma Jobi

Aan wie vertrouwde hij zich de eerste keer toe?¹⁴¹ Aan Soma Jobi,¹⁴² de voorouder van de Konate. Hij zei: ‘Soma Jobi, ik kom mij aan jou toevertrouwen. Ik heb ruzie met mijn oudere broer en ik begrijp de oorzaak van die ruzie niet. Ik stuurde mijn verwanten van vaders kant om te bemiddelen. Ik stuurde mijn verwanten van moeders kant om te bemiddelen, maar hij willigde mijn verzoek niet in. Het is nooit te laat om zich in zijn vaderland te vestigen; ik kom mij aan jou toevertrouwen.

Mbemba Sidiki, Soma Jobi zei dat hij welkom was.

Sera de vermietiger van de zwarte termietenheuvel

Sera de venietiger van de witte termietenheuvel

De priester-tovenaar Durubali, de priester-tovenaar Karabali

Eerste priester-tovenaar van Mande en laatste priester-tovenaar van Mande

*Sera met het grote hoofd, Sera met de grote mond*¹⁴³

Aan hem vertrouwde hij zich als eerste toe. Soma Jobi zei dat hij welkom was: ‘Een buurman met lange benen is meer waard dan een veld maïs met lange halmen.’¹⁴⁴

139 Een manier om te zeggen dat hij in ballingschap gaat en later zal terugkeren.

140 Bij de Maninka is het een bekend verschijnsel dat een jongere zoon onaangekondigd in de nacht vertrekt en soms pas na vele jaren terugkeert. De reden hiervoor is altijd ‘op avontuur gaan’ omdat de positie van jongere binnen de eigen familie als benauwend en uitzichtsloos wordt ervaren. In het geval van Sunjata is de situatie echter veel dreigender, omdat zijn (oudere) halfbroer hem naar het leven staat.

141 Een vreemdeling die huisvesting zoekt schikt zich in de wensen van zijn gastheer; de Maninka drukken dit uit met de term ‘zich toevertrouwen aan’.

142 *Soma* = ziener, traditioneel genezer. Deze koning wordt dus bijzondere (occulte) kennis toegedicht.

143 Standaard lofprijzing voor de Konate. Voor de verwijzing naar termietenheuvels en politieke macht, zie de vraag ‘Waarom is Sunjata’s tegenstander een smid?’

144 Een verwijzing naar oorlogvoering (in het droge seizoen) en landbouwoogst (in het regen-seizoen).

Hij vestigde zich daar bij Soma Jobi en daar begon hij opnieuw met jagen. Hij ging de wildernis in en doodde er wild om dit te verdelen onder de dorpsbewoners; hij verkocht het niet.

Zijn oudere broer Mansa Dankaran Tuman hoorde dat hij bij Soma Jobi was.¹⁴⁵ Hij riep Kankira Warini en zei: 'Weeg drie eenheden goud af en ga die aan Soma Jobi geven. Hij en Sunjata moeten wari spelen;¹⁴⁶ wanneer Sunjata als laatste stenen overhoudt, moet Soma Jobi hem doden en deze drie eenheden goud aannemen.'

Toen Kankira Warini aankwam met zijn boodschap, was Sunjata afwezig; hij was de wildernis in. Kankira Warini legde rekenschap af aan Soma Jobi. Hij zei: 'Soma Jobi, Mansa Dankaran Tuman stuurt mij en heeft mij drie eenheden goud toevertrouwd. Ik moet die aan u geven, om te regelen dat u wari speelt met zijn jongere broer Sunjata. Als die als laatste stenen overhoudt, dan moet u deze drie eenheden goud aannemen en Sunjata doden.'

Soma Jobi zei: 'Ik heb het begrepen; Sunjata is de wildernis in.' Toen kwam Sunjata uit de wildernis terug, met aan zijn ene zijde vlees en aan zijn andere zijde hout. Hij zei: 'Ik ben terug, goedendag.' Soma Jobi antwoordde: 'Ook goedendag.' Sunjata zei: 'Wat is er thuis gebeurd tijdens mijn afwezigheid?' Soma Jobi zei: 'Ah, jouw oudere broer heeft iemand gestuurd tijdens jouw afwezigheid. Hij zegt dat ik met jou wari moet spelen en dat, wanneer jij verliest, ik deze drie eenheden goud mag nemen.'

Sunjata zei: 'De vreemdeling is een maaltijd; de gastheer bepaalt hoe warm hij hem eet.'¹⁴⁷ Laten mij eerst wat eten, voordat ik kom spelen.' Sunjata ging eten en kwam daarna terug.

Soma Jobi en hij begonnen wari-stenen te gooien. Soma Jobi zei: 'Watarawa,¹⁴⁸ als iemand mij een verwant van vaders kant geeft om hem te doden, dan dood ik hem. Watarawa, als iemand mij een verwant van moeders kant geeft om hem te doden, dan dood ik hem. Watarawa, als iemand mij een vriend geeft om hem te doden, dan dood ik hem. Sunjata, nu ben jij aan de beurt.'

145 Deze situatie lijkt universeel: jongere zoons van adellijke families krijgen vaak een militaire opleiding tijdens een verblijf elders en zijn daardoor een bedreiging voor de politieke structuren in hun land van herkomst. Voor een fascinerend voorbeeld hiervan in de geschiedenis van het graafschap Holland in de twaalfde eeuw, zie Fockema Andreae 1954. Zie ook Duby 1983.

146 Wari is een bordspel dat in grote delen van Afrika wordt gespeeld. Regels en namen voor dit spel kunnen regionaal variëren. Voor een diepgaande studie over semi-professionele spelers van dit spel in Oost-Afrika, zie De Voogt 1997.

147 Prachtige zegswijze van de verteller die speelt met Maninka beelden van maatschappelijke processen. Deze beelden volgen het proces van ijzer smelten. Hitte staat voor verandering en de vreemdeling, koelte staat voor de georganiseerde samenleving die als gastheer kan optreden. Zie ook Jansen en Zobel 2002.

148 Onvertaalbare formule.

Sunjata sprak op zijn beurt: ‘Watarawa, als iemand jou zijn vriend geeft om hem te doden, dan dood je hem niet. Watarawa, als iemand jou zijn eigen broer geeft om hem te doden, dan dood je hem niet. Watarawa, als iemand jou een goede vriend geeft om hem te doden, dan dood je hem niet. Hé, Soma Jobi, de wari-stenen verlichten niet het leed dat mijn verwanten van vaders kant mij aandoen. De wari-stenen verlichten niet het leed dat mijn verwanten van moeders kant mij aandoen. Hé Soma Jobi, ik vertrouwde mij aan jou toe voordat jij deze boodschap ontving.’

Soma Jobi antwoordde: ‘Jij hebt de waarheid gesproken!’¹⁴⁹ Neem daarom deze drie eenheden goud en vertrek; het voorstel van jouw oudere broer bevalt mij niet.’

Ze gingen weg bij Soma Jobi.

Sunjata in ballingschap bij Kolo Mansa Deturume

Mbemba Sidiki, aan wie vertrouwde hij zich de tweede keer toe? Aan Kolo Mansa Deturume.¹⁵⁰ Sunjata vertrouwde zich aan hem toe.

Firiki en Koma, Komajungurun, Komajangalan

De mahonie-boom met de grote stam waarvan men de vezels niet kan losmaken

Een vezel laat zich hechten aan een vezel, maar een zandkorrel laat zich niet hechten aan een zandkorrel

Hun voorouder doodde iemand aan de oever van het meer van Firikila

Hij waste zijn handen in het water

Van zijn gehele nageslacht mag niemand drinken uit het meer van Firikila, of de vis daaruit eten

Sunjata zei: ‘Kolo Mansa Deturume ik vertrouw mij toe aan jou. Ik heb ruzie met mijn oudere broer. Ik stuurde mijn verwanten van vaders kant om te bemiddelen, maar hij willigde mijn verzoek niet in. Ik stuurde mijn verwanten van moeders kant om te bemiddelen, maar hij willigde mijn verzoek niet in. Het is nooit te laat om zich in zijn vaderland te vestigen; ik kom bij jou wonen.’

Kolo Mansa Deturume, de voorouder van de Magasuba, zei dat hij welkom was. Hij zei: ‘Een buurman met lange benen is meer waard dan een veld maïs met lange halmen.’ Hij heette hem welkom. Sunjata ging wonen bij Kolo Mansa Deturume en hij begon opnieuw te jagen.

149 De boodschap van het verhaal is dat een gastheer de plicht heeft zijn gast te beschermen, nadat deze zich aan hem heeft toevertrouwd. Dit verhaal is een les in loyaliteit.

150 Een koning, want zijn naam bevat het woord *mansa* (= koning).

De boodschapper van Mansa Dankaran Tuman keerde terug om hem de boodschap over te brengen. Mansa Dankaran Tuman hoorde dat Sunjata verbleef bij de voorouder van de Magasuba, Kolo Mansa Deturume. Hij woog drie eenheden goud af en gaf die aan Kankira Warini, om daarmee naar Kolo Mansa Deturume te gaan, om met Sunjata wari te spelen. Indien Sunjata wari-stenen overhield, moest Kolo Mansa Deturume hem doden en de drie eenheden goud aannemen.

Toen Kankira Warini bij Kolo Mansa Deturume aankwam, was Sunjata de wildernis in. Kankira Warini legde rekenschap af. Hij zei: 'Mansa Dankaran Tuman stuurt mij; hij vraagt u om wari te spelen met zijn jongere broer. Hij zegt dat wanneer hij wari-stenen overhoudt, u deze drie eenheden goud moet nemen en hem moet doden.' Kolo Mansa Deturume zei: 'Akkoord.' En ook vertelde hij dat Sunjata de wildernis in was.

Bij zijn terugkomst uit de wildernis zei Sunjata: 'Ik ben terug, goedendag.' Kolo Mansa Deturume zei: 'Gegroet.' 'Wat is er thuis gebeurd tijdens mijn afwezigheid?' 'Ah, jouw oudere broer heeft Kankira Warini gestuurd. Hij zegt dat ik met jou wari moet spelen. Wanneer jij stenen overhoudt, neem ik de drie eenheden goud en dood ik jou.'

'Ah,' zei Sunjata, 'de vreemdeling is een maaltijd; de gastheer bepaalt hoe warm hij hem eet. Wacht op mij, ik ga eerst eten.' Hij ging eten en kwam terug.

Kolo Mansa Deturume nam de wari-stenen en zei: 'Watarawa, als iemand mij zijn halfbroer geeft om hem te doden, dan dood ik hem. Watarawa, als iemand mij zijn eigen broer geeft om hem te doden, dan dood ik hem. Watarawa, als iemand mij een goede vriend geeft om hem te doden, dan dood ik hem. Sunjata nu is het jouw beurt.'

Sunjata zei: 'Watarawa, Kolo Mansa Deturume, als iemand jou zijn goede vriend geeft om hem te doden, dan dood je hem niet. Watarawa, als iemand jou zijn halfbroer geeft om hem te doden, dan dood je hem niet. Watarawa, als iemand jou zijn eigen kind geeft om het te doden, dan dood je het niet. Hé, Kolo Mansa Deturume, ik vertrouwde mij aan jou toe voordat jij deze boodschap ontving. De wari-stenen verlichten niet het leed dat mijn verwanten van vaders kant mij aandoen. De wari-stenen verlichten niet het leed dat mijn verwanten van moeders kant mij aandoen. Hé, Kolo Mansa Deturume, ik vertrouwde mij aan jou toe voordat jij deze boodschap ontving.'

Kolo Mansa Deturume zei: 'Neem de drie eenheden goud van jouw oudere broer; het is beter dat jij vertrekt, want zijn voorstel bevalt mij niet.' Zijn dat al geen zes eenheden goud?

Zij gingen weg bij Kolo Mansa Deturume.

Sunjata in ballingschap bij Tali Mansa Konkon

Aan wie vertrouwde hij zich daarna toe? Aan de voorouder van de Kamisoko, Tali Mansa Konkon.¹⁵¹ Hij zei: ‘Tali Mansa Konkon, ik vertrouw mij aan jou toe. Ik heb ruzie met mijn oudere broer. Ik stuurde mijn verwanten van vaders kant om te bemiddelen, maar hij willigde mijn verzoek niet in. Ik stuurde mijn verwanten van moeders kant om te bemiddelen, maar hij willigde mijn verzoek niet in. Tali Mansa Konkon, ik kom mijzelf aan jou toevertrouwen; het is nooit te laat om zich in zijn vaderland te vestigen. Men kan redetwisten over de waarde van zijn vaderland, maar men kan het niet verkopen.’¹⁵²

Tali Mansa Konkon zei dat hij welkom was. Hij zei: ‘Een buurman met lange benen is meer waard dan een veld maïs met lange halmen.’ Sunjata vestigde zich daar, bij de voorouder van de Kamisoko.

*Tuna en Taya, Terikuma en Kaya*¹⁵³

Naninkon en Balaninkon

Wanneer men de grote trom voor iemand speelt

Wordt de tamboerijn niet gespeeld

Wanneer men de tamboerijn voor iemand speelt

Wordt de grote trom niet gespeeld

Wanneer je een kaurischelp vindt op een mesthoop hier in Mandé, en wanneer die dan niet toebehoort aan een priester-tovenaar uit Mandé, dan behoort hij toe aan een geest uit Mandé

Het vaderlijk erfdeel verwerven door middel van daden

Dit voorwerp doodt een mens niet

Maar boezemt hem angst in

Hij vertrouwde zich toe aan Tali Mansa Konkon. Mbemba Sidiki, toen Mansa Dankaran Tuman hoorde dat Sunjata zich had toevertrouwd aan de voorouder van de Kamisoko, woog hij weer drie eenheden goud af en gaf die aan Kankira Warini om hiermee naar Tali Mansa Konkon te gaan. Toen Kankira Warini aankwam bij Tali Mansa Konkon, was Sunjata juist de wildernis in; hij was juist de wildernis in.

151 Tali Mansa Konkon is (evenals Kolo Mansa Deturume) een koning, omdat hij de titel *mansa* (koning) in zijn naam heeft.

152 Mogelijk een verwijzing naar de toekomstige nederlaag van Mansa Dankaran Tuman, die nu koning van Mandé is, tegen Sumaoro Kante die de macht in Mandé zal afnemen van Mansa Dankaran Tuman.

153 Lofprijzingen op de Kamisoko.

Kankira Warini legde rekenschap af: 'Mansa Dankaran Tuman heeft mij gezonden. Ik kom u opzoeken, Tali Mansa Konkon. Mansa Dankaran Tuman heeft ruzie met zijn jongere broer. Hij vraagt u deze drie eenheden goud aan te nemen en met hem wari te spelen. Wanneer Sujata wari-stenen overhoudt, dan moet u hem doden en deze drie eenheden goud nemen.' 'Begrepen,' zei Tali Mansa Konkon, 'Sunjata is de wildernis ingegaan.'

Sunjata keerde terug en zei: 'Goedendag,' Tali Mansa Konkon zei: 'Gegroet.' Sunjata zei: 'Wat is er thuis gebeurd tijdens mijn afwezigheid?' Tali Mansa Konkon zei: 'Jouw oudere broer heeft Kankira Warini gestuurd om mij te vragen om met jou wari-stenen te gooien. Wanneer jij stenen overhoudt, moet ik jou doden en deze drie eenheden goud nemen.'

Sunjata zei: 'De vreemdeling is een maaltijd; de gastheer bepaalt hoe warm hij hem eet.' Daarna, Mbemba Sidiki, ging Sunjata eten en kwam hij terug.

Tali Mansa Konkon nam de wari-stenen en zei: 'Watarawa, als iemand mij een vriend geeft om hem te doden, dan dood ik hem. Watarawa, als iemand mij zijn eigen broer geeft om hem te doden, dan dood ik hem. Watarawa, als iemand mij zijn zwager geeft om hem te doden, dan dood ik hem. Sunjata, het is jouw beurt.'

Daarna, Mbemba Sidiki, nam Sunjata de wari-stenen. Hij zei: 'Watarawa, als iemand jou zijn halfbroer geeft om hem te doden, dan dood je hem niet. Watarawa, als iemand jou zijn eigen broer geeft om hem te doden, dan dood je hem niet. Watarawa, als iemand jou zijn vriend geeft om hem te doden, dan dood je hem niet. De wari-stenen verlichten niet het leed dat mijn verwanten van vaders kant mij aandoen. De wari-stenen verlichten niet het leed dat mijn verwanten van moeders kant mij aandoen. Hé, Tali Mansa Konkon, ik vertrouwde mij aan jou toe voordat jij deze boodschap ontving.'

Daarna, Mbemba Sidiki, nam Sunjata de drie eenheden goud en voegde die bij de andere. Werden het er zo geen negen?

Tali Mansa Konkon liet hem vertrekken. Hij zei dat hij moest gaan en dat de zaken van zijn oudere broer hem niet bevielen.

Sunjata in ballingschap bij de twaalf tovenaressen van Nankanuru

Daarna, Mbemba Sidiki, vertrok hij. Hij vertrouwde zich toe aan de twaalf tovenaressen van de vlakte van Nankanuru. Hun leidster heette Kendakalala Nyuma Damba. Dat was de vierde keer dat hij zich aan iemand toevertrouwde. Hij zei: 'Kendakalala Nyuma Damba, ik kom mij aan jou toevertrouwen. Ik heb ruzie met mijn oudere broer. Ik stuurde mijn bloedverwanten om te bemiddelen, maar hij willigde mijn verzoek niet in. Ik stuurde mijn verwanten van moeders kant om te bemiddelen, maar hij willigde mijn verzoek niet in. Het is nooit te laat om zich in zijn vaderland te vestigen. Wanneer hij tot rust

is gekomen, zal ik naar huis terugkeren.’ De twaalf tovenaressen zeiden dat hij bij hen welkom was.

Mbemba Sidiki, hij vestigde zich daar, bij de twaalf tovenaressen van de vlakte van Nankanuru. Toen hij zich daar eenmaal had gevestigd, begon hij opnieuw met zijn leven als jager.

Ah, wanneer een jager zich vestigt bij tovenaressen, dan is er echt iets aan de hand! Hij hervatte zijn tochten in de wildernis. Mansa Dankaran Tuman vernam dat Sunjata bij de twaalf tovenaressen op de vlakte van Nankanuru was. Toen hij dat had vernomen, pakte hij een stier en gaf die aan Kankira Warini om die aan de twaalf tovenaressen van de vlakte van Nankanuru te geven, met de boodschap dat hij had gehoord dat zijn jongere broer Sunjata bij hen was en dat zij wari moesten spelen. Wanneer Sunjata wari-stenen overhield, dan moesten zij hem doden, deze stier nemen en bij Sunjata de buik opensnijden.

Kankira Warini kwam het zeggen toen Sunjata afwezig was. Men zei hem dat hij de wildernis in was. Kankira Warini legde rekenschap af aan de twaalf tovenaressen. Kankira Warini verklaarde: ‘Mansa Dankaran Tuman heeft mij gestuurd. Ik kom, omdat hij heeft gehoord dat Sunjata hier bij jullie is. Hij zegt dat jullie met hem wari moeten spelen. Wanneer Sunjata wari-stenen overhoudt, dan moeten jullie deze stier doden, er een saus van maken en Sunjata doden.’

Toen dat was gezegd tegen de twaalf tovenaressen, zeiden die: ‘Welnu, laten wij niet wachten op zijn terugkomst.’¹⁵⁴ Zij legden de stier neer om zijn keel door te snijden,¹⁵⁵ zijn buik open te snijden en hem in stukken te snijden. Zij begonnen het vlees in twaalf porties te verdelen.

Op welk moment kwam Sunjata terug? Juist toen er nog precies één stukje over was – zouden zij dat aan het ene stapeltje of aan het andere stapeltje vlees toevoegen? Dat moment viel samen met de terugkomst van Sunjata.

Sunjata keerde terug en groette hen: ‘Gegroet, ik ben terug, gegroet.’ Zij zeiden: ‘Sunjata, gegroet.’ Sunjata zei: ‘Is er nog iemand gekomen tijdens mijn afwezigheid?’ ‘Ah, jouw oudere broer heeft iemand met een stier naar ons toegestuurd. Hij heeft gehoord dat jij hier zou zijn, op de vlakte van Nankanuru. Hij zegt dat wij met jou wari moeten spelen. Wanneer jij wari-stenen overhoudt, dan moeten wij jouw buik opensnijden. Wij moeten dan deze stier nemen voor onze saus en wij moeten jou doden. Zie jij niet dat wij de stier al hebben gedood? Zie jij niet dat wij bezig zijn hem te verdelen in

154 In tegenstelling tot de eerdere gastheren lijken de tovenaressen er dus van uit te gaan dat zij het wari-spel gaan winnen.

155 Dit is bij de Maninka de gebruikelijke manier om een rund te slachten.

twaalf porties? Het enige dat nog over is, is dit stukje vlees. Moet het bij dit stapeltje of bij dat stapeltje? Jij kwam juist op dat moment terug.'

'Oh,' zei Sunjata, 'laat ik jullie een vraag stellen. Wat is meer? Eén portie vlees per persoon of één buffel per persoon? Ieder van jullie een hele buffel of één portie vlees per persoon, wat is meer?' Zij antwoordden: 'Ieder een buffel, dat is meer! Dat is meer dan één portie vlees per persoon.'

Hij zei: 'Wel, ik vraag jullie de stier weer tot leven te brengen. Als jullie echte tovenaressen zijn, kunnen jullie dat. Ik wil niet dat jullie de stier opeten. Ik geef ieder van jullie een hele buffel.'

'Ha,' zeiden zij, 'dat is niet moeilijk; wij zijn immers twaalf tovenaressen! Dat is makkelijk.' De samenvoegsters van de botten voegden toen de botten samen. De verbindsters van de spieren verbonden de spieren. De bijeenbrengsters van het vlees brachten het vlees bijeen. De aanbrengrsters van de huid brachten de huid aan. En de bloedstroomsters lieten het bloed weer stromen. Hun leidster nam de hoofddoek van haar hoofd en sloeg ermee tegen de stier. Pang! De stier stond op en zwiepte met zijn staart.

Sunjata zei: 'Waar is de persoon die hem heeft gebracht?' Zij antwoordden: 'Daar zit Kankira Warini, achter die struik.' Sunjata ging naar Kankira Warini en schreeuwde tegen hem. Kankira Warini bibberde van angst. Sunjata zei: 'Kom hier.' Kankira Warini kwam.

Sunjata pakte de negen eenheden goud en gaf deze aan hem terug. Hij pakte de stier en gaf die aan Kankira Warini terug. Hij zei: 'Geef dit terug aan mijn oudere broer Mansa Dankaran Tuman. Zeg hem dat hij deze spullen moet bewaren en dat hij niet op deze manier de erfenis van onze vader moet verspillen. Men kan redetwisten over de waarde van het vaderland, maar men kan het niet verkopen. Geef alles terug en zeg hem dat hij de erfenis van onze vader niet moet verspillen.'

Ah, men zou zeggen dat de mensen van tegenwoordig de negen eenheden goud zouden nemen. Zij zouden de stier opeten. Maar Sunjata stuurde alles terug naar Mansa Dankaran Tuman. Hij zei dat hij vaders erfenis niet moest verspillen. Dat het nooit te laat was om zich in zijn vaderland te vestigen.¹⁵⁶

Sirifiya Makan Konate Kalifayaka

Simbon meester van de leeuwen

Die grote hoofden klieft, Marakè Fabu

156 De verteller verandert van positie en geeft commentaar op het verhaal. Hij is onder de indruk van het handelen van de mensen van vroeger, en met name van Sunjata. Daarom is het logisch dat hij vervolgt met een lange lofprijzing op de Keita, de afstammelingen van Sunjata, gevolgd door een lofprijzing voor de voorouders van de Traore, Fakoli (de voorouder van de Bila-geslachten) en Kama (de voorouder van de Kamara).

Die grote monden openscheurt, Marakè Fabu
Die het dorp afpakt van het dorpshoofd
Dit is de melodie van Simbon
Hij stamt af van Kani Simbon
Hij stamt af van Kabala Simbon
Hij stamt af van Simbonba Tanyakati
Hij stamt af van Mansa Belemon
Hij stamt af van Belemon Danna
Met wie werkte hij verder nog samen hier in Mande?
Met Danmansa Wulani en Wulantamba
Tukuru en Kasine, Kasine en Kasinesa
Selen Fabure, Danka Fabure
Magata de Zwarte en Magata de Witte
Kinderen van Nagana Tiriba
Zwarte jachthonden met tien hoorns
Jigifagajigi, wie doodde hem?
Tiramakan doodde hem
Kolo Mansa Deturume, wie doodde hem?
Tiramakan doodde hem
Jolofin Mansa, wie doodde hem?
Tiramakan doodde hem
Tiramakan hakte zijn grote hoofd van zijn grote nek
Zodat zijn schouders een rechte lijn vormden en hij op zijn achterste neerstortte
Als een geofferd rund hier in Mande
En hij bracht het hoofd naar de leider van Mande te Dakajala¹⁵⁷
Met wie werkte Simbon verder nog samen?
Met Fakoli
De vijf koninklijke geslachten Bila
Fakoli met het grote hoofd, Fakoli met de grote mond
Jerelinkoma, Komatèjègèma, Jègèmatè Jègèmayotè
De Bila van Solon, afstammelingen van Fakoli
De Bila van Baya, afstammelingen van Fakoli
De Bila van Danyoko, afstammelingen van Fakoli
De Bila van Balimala, afstammelingen van Fakoli
De Bila van Domanoyo, afstammelingen van Fakoli
De vijf koninklijke geslachten Bila

157 Een legendarische plaats waar Sunjata gewoond of gevochten zou hebben en die misschien ten zuiden van Mali's hoofdstad Bamako heeft gelegen. Voor discussie, zie Conrad 1994.

*Driehonderddertien amuletten van wilde beesten zaten er op zijn hoofd-
 deksel, op het hoofd van Fakoli*
*Driehonderddertien amuletten van panters zaten er op zijn hoofddeksel,
 op het hoofd van Fakoli*
Die hadden allemaal gevaarlijke krachten
Twintig koperen pijlen en nog eens dertig zaten er op zijn boog
Die boog hield Fakoli in zijn rechterhand
Twintig koperen pijlen en nog eens dertig zaten er op zijn boog
Die boog hield Fakoli in zijn linkerhand
Wanneer een pijl van Fakoli over je hoofd scheerde
Ging je dood van de hoofdpijn
Fowiyinoyi kiyama
Jumaju Jumakandia
Simbon¹⁵⁸ werkte met hem samen hier in Mande
Met wie werkte hij verder nog samen hier in Mande?
Met Niani Mansa Kara van de heuvel van Niani
Sibi Mwanafaran Kamara
Tabun Mwanafaran Kamara
Nyengenba Mwanafaran Kamara¹⁵⁹
Wanneer Kama 's morgens een lichaamsdeel werd afgehakt
Dan groeide het weer aan
Wanneer Kama 's avonds een lichaamsdeel werd afgehakt
Dan groeide het weer aan
*Hun voorouder trok zijn zwaard uit zijn schede om de rots bij Sibi te door-
 klieven*
Het einde van de dag is niet het einde van de wereld
Die rots heet hier in Mande de ingangspoort en uitgangspoort van
Kamajan¹⁶⁰
Sèbè en Bali, Makan Sunjata werkte met hen samen, hier in Mande

158 Bedoeld wordt Sunjata, de meester-jager (*simbon*).

159 Voor een politieke lezing van deze genealogie als een afspiegeling van de militaire organisatie langs de klif van de Mande-heuvels bij het hedendaagse dorp Siby [Sibi], zie Jansen 2015.

160 De Poort van Kamajan bevindt zich vlakbij Siby. Het is een rots in de vorm van een circa twintig meter hoge poort die tegenwoordig veel toeristen trekt.

Sunjata in ballingschap bij Nema Faran Tunkara

Mbemba Sidiki, aan wie vertrouwde hij zich vervolgens toe? Aan Nema Faran Tunkara, te Nema. Was dat niet de vijfde keer dat hij zich aan iemand toevertrouwde? Toen de twaalf tovenaressen hem hadden laten gaan, vertrouwde hij zich toe aan Nema Faran Tunkara, te Nema.

Op die dag richtte hij zich tot Nema Faran Tunkara om rekenschap af te leggen. Hij zei: 'Nema Faran Tunkara, ik kom mij aan jou toevertrouwen. Ik heb ruzie met mijn oudere broer en ik begrijp de oorzaak van die ruzie niet. Ik stuurde mijn verwanten van vaders kant om te bemiddelen, maar hij willigde mijn verzoek niet in. Ik stuurde mijn verwanten van moeders kant om te bemiddelen, maar hij willigde mijn verzoek niet in. Het is nooit te laat om zich in zijn vaderland te vestigen; ik kom mij aan jou toevertrouwen.'

In die tijd was Nema Faran Tunkara de heerser van Nema. Hij luidde een bel om iedereen bijeen te roepen. In die tijd woonden er in het dorp Nema drie oude mannen. Er was een oude man genaamd Oude Man Bofinba, een oude man genaamd Oude Man Monèkasa en de derde heette Oude Man Kobèlòn.¹⁶¹

Toen het volk zich had verzameld, zei Nema Faran Tunkara tegen Sunjata: 'Het volk is gekomen, leg rekenschap af.' Sunjata legde rekenschap af. Hij zei: 'Nema Faran Tunkara, ik richt mij tot het hele dorp. Ik kom mij aan jullie toevertrouwen. Ik heb ruzie met mijn oudere broer in Mande. Ik stuurde mijn bloedverwanten om te bemiddelen, maar hij willigde mijn verzoek niet in. Ik stuurde mijn verwanten van moeders kant om te bemiddelen, maar hij willigde mijn verzoek niet in. Het is nooit te laat om zich in zijn vaderland te vestigen; ik kom mij aan jullie toevertrouwen.'

Welnu, Nema Faran Tunkara gaf het woord aan de bevolking van Nema.¹⁶² Toen de bevolking van Nema het woord kreeg, spraken de oude mannen die daar woonden. Oude Man Bofinba zei: 'Ik ben er niet tegen dat hij zich hier vestigt, maar wanneer hij zich slecht gedraagt, wil ik daar de gevolgen niet van dragen.' Oude Man Monèkasa zei: 'Ik ben er niet tegen dat hij zich hier vestigt, maar zijn beledigingen moeten mij niet treffen.'

Oude Man Kobèlòn zei: 'Ah, inwoners van Nema, wij zijn mensen die vrij zijn om te zeggen wat wij vinden. Als je iets te zeggen hebt, dan moet je het niet voor je houden. Dat is het wezen van een vrij mens! De woorden die ik in mij heb, ga ik zeggen. Of jullie die woorden leuk vinden of niet, ik ga

161 De namen van de oude mannen hebben een betekenis: *bofinba* betekent (letterlijk) 'grote zwarte drol', *monèkasa* betekent 'de geur van tegenspoed' en *kobèlòn* betekent 'weet-alle-dingen'.

162 Het overleg volgt wederom de structuur van een openbare bijeenkomst zoals gangbaar bij de Maninka.

deze woorden uitspreken.¹⁶³ Deze man zegt dat hij zich bij ons komt vestigen. Verhinder hem niet zich hier te vestigen. Zoals ik het zie, is deze kwestie nog niet afgelopen. Zien jullie niet het brandende vuur in zijn ogen? Jullie moeten ermee instemmen [dat hij zich hier vestigt]. Een buurman met lange benen is meer waard dan een veld maïs met lange halmen. Wanneer er een oorlog uitbreekt, zal hij jager zijn en ons helpen in die oorlog. Wanneer ons iets slechts overkomt, zal hij ons helpen; hij zal er zijn eigen zaak van maken. Een buurman met lange benen is meer waard dan een veld maïs met lange halmen. Stem ermee in dat hij zich hier vestigt, zodat hij ons kan helpen; hij moet zich hier vestigen.'

Nema Faran Tunkara zei: 'Wij stemmen ermee in, wij stemmen er helemaal mee in, laat hij zich hier vestigen. Maar ik wil hier enkele woorden aan toevoegen. Wanneer je met iemand samenleeft, dan moet je hem vertellen wat je dwarszit. Wanneer je met iemand een kamer deelt, dan moet je vertrouwen in hem hebben en zeggen wat je niet aanstaat; zo zit dat bij ons. Sunjata, wij stemmen ermee in dat jij je hier vestigt, maar wanneer jou hier iets ergs overkomt, dan mag het lijk niet worden begraven, zonder dat er genoegdoening aan de aarde is gegeven.'

Sunjata antwoordde: 'Dat aanvaard ik; dat vind ik geen bezwaar. Elke gemeenschap heeft zo zijn eigen gewoontes.' Sunjata vestigde zich daar onder die voorwaarden.¹⁶⁴

Alimankambara
Sògòsògò Simbon en Simbon Salaba
Meester van de leeuwen
Die grote hoofden klieft, Jata Konate
Die grote monden openscheurt, Jata Konate
Die het dorp afpakt van het dorpshoofd
Dit is de melodie van Simbon
Die de erfenis afpakt van de erfgenaam
Dit is de melodie van Simbon
Die de oorlogstrommel slaat
Die gevaarlijke tochten maakt
Die vorm geeft aan het dorp
Die vorm geeft aan het dorpshoofd
Die vorm geeft aan de erfenis
Die vorm geeft aan de erfgenaam

163 Deze zegswijze is bij de Maninka gangbaar om een standpunt aan te kondigen.

164 Nu volgt een schitterende, zeer uitgebreide loftuiting op Sunjata bestaand uit gestandaardiseerde lofprijzingen en beeldende uitdrukkingen.

Hij stamt af van drie Simbons
Hij stamt af van Kani Simbon
Hij stamt af van Kabala Simbon
Hij stamt af van Simbonba Tanyakati
Hij stamt af van Mansa Belemon
Hij stamt af van Belemon Danna
Hij stamt af van Mansa Belo
Hij stamt af van Belebakon
Hij stamt af van Makan Farako Makankèn te Kunkanyan
Dit is de melodie van Simbon
Hij stamt af van zes tovenaars
Jomanyama en Jomajinama
Finadugukoma en Kankubori
Mansa Kuru en Mansa Kanda
Hij stamt af van deze meester-jagers
Sògòsògòningwè
De mensen van vroeger zijn verdwenen
Alle vuur komt niet uit de haard
Kinderen zijn ontevreden, leiders zijn ontevreden
Een hond in de graanschuur kent het verschil niet tussen de voetstappen
van een bewoner en de voetstappen van een vreemdeling
Het gras in de put, slechts een stoutmoedig rund kan het eten
Dit is de melodie van Simbon
Wanneer je water in een korf giet, in het binnenste van een korf giet
Wanneer het er dan niet aan de ene kant uitloopt
Zal het er aan de andere kant uitlopen
Dit is de melodie van Simbon
Die de oorlogstrommel slaat
Die gevaarlijke tochten maakt
Die grote hoofden klieft, zodat men hem hier in Mande ging noemen: die
de grote hoofden klieft
Die grote monden openscheurde, zodat men hem hier in Mande ging
noemen: die de grote monden openscheurt
Die grote armen brak, zodat men hem hier in Mande ging noemen: die de
grote armen breekt
Roem duurt langer dan een leven

IV

Sunjata verslaat Sumaoro en vestigt zijn heerschappij

Sumaoro verdrijft Mansa Dankaran Tuman uit Mandé

Mbemba Sidiki, Sumaoro was aan de macht gekomen in geheel Mandé.¹⁶⁵ In die tijd zat Sumaoro op de troon van Mandé, terwijl Sunjata in Nema was. Sunjata's oudere broer Mansa Dankaran Tuman hoorde dat hij in Nema was. Daarom zei Mansa Dankaran Tuman: 'Ah, dit is een ernstige zaak geworden. Oh, hij heeft Nema al bereikt!'

Mansa Dankaran Tuman nam zijn dochter en vertrouwde die toe aan Jakoma Doka om haar aan Sumaoro in Soso te geven, in ruil voor een leger. Hij liet zeggen dat zijn jongere broer hem zo irriteerde dat hij zichzelf tot bloedens toe krabde.

Nadat hij zijn dochter Tasuma Gwandilafè had toevertrouwd aan Jakoma Doka, vertrok deze om de boodschap aan Sumaoro over te brengen. Toen hij in Soso aankwam, was Sumaoro afwezig; hij was de wildernis in.

Toen Sumaoro afwezig bleek, ging Jakoma Doka [zonder toestemming] Sumaoro's Oneindige Hut binnen en pakte daar de balafon, de balafon van Soso.¹⁶⁶ Hij speelde op de balafon. Nadat hij de belletjes om zijn polsen had gebonden,¹⁶⁷ begon hij op de balafon te spelen. Hij zong.¹⁶⁸

165 Het vershaal verschuift naar een andere omgeving: de hoven van Mandé en Soso en de gespannen relatie tussen hun vorsten, de jonge Mansa Dankaran Tuman en de expansieve Sumaoro die blijkbaar de jonge Mansa Dankaran Tuman al onderworpen heeft.

166 Een balafon (Maninka: *bala*, Frans: balafon) is een populair muziekinstrument dat lijkt op een houten xylofoon met kalebassen als klankkasten is. De balafon van Soso is tegenwoordig onderdeel van een door UNESCO erkend Meesterwerk van Immaterieel Erfgoed dat wordt beheerd door een familie Kouyaté uit Nyagassola (Noord-Oost Guinée, tegen de grens met Mali). Hoe dit zover is kunnen komen wordt in detail beschreven in Simonis 2015, in navolging van Jansen 2011a, Jansen 2016b. Zie ook Bulman en Vydrine 2017.

167 De balafon wordt gespeeld als een slaginstrument en met belletjes om de pols wordt de klank complexer en voller.

168 Nu volgt de lofprijzing die zowel geldt voor mensen met het patroniem Kante (de afstammelingen van Sumaoro) als voor hen met het patroniem Kuyate (de afstammelingen van Jakoma Doka).

Toen Sumaoro Mande binnentrok, kwam hij Mande binnen op schoenen van mensenhuid
Toen Sumaoro Mande binnentrok, kwam hij Mande binnen in een broek van mensenhuid
Toen Sumaoro Mande binnentrok, kwam hij Mande binnen met een hoofddeksel van mensenhuid
Sumaoro, hoe onderscheidde jij je?
Door je gevaarlijke tochten
Sumaoro, hoe onderscheidde jij je?
Door je gevaarlijke verblijf
Hij vestigde zich in Kunkun en werd daar koning
Hij vestigde zich in Kambasiga en werd daar koning
Kairumajigiso, Katumanikalinyan
*Jennebagalisuba, Nèmintè, Nèmindògòla*¹⁶⁹

Jakoma Doka was gaan zitten om balafon te spelen. En dit zong hij toen. Die dag was Sumaoro de wildernis ingetrokken. Sumaoro draaide zijn hoofd een beetje naar links, en draaide het een beetje naar rechts. ‘Eh,’ zei hij, ‘is dit een geest of een mens?’

In die tijd kon Sumaoro met zijn toverkracht temidden van een zwerm vliegen die ene vlieg die op zijn balafon had gezeten terugvinden om hem te doden. Hij zei: ‘Is dit een geest of een mens?’

Daarna, Mbemba Sidiki, veranderde hij zich in een windhoos om terug te keren naar de ingang van de Oneindige Hut. Hij zei tegen Jakoma Doka: ‘Speel op mijn balafon.’ Deze antwoordde: ‘Eh, groet u mij tegenwoordig met “speel op mijn balafon”. Is het niet gebruikelijk om elkaar eerst te begroeten?’¹⁷⁰

Sumaoro groette hem. En na de begroetingen vroeg hij hoe het met zijn familie ging. Na de begroeting zei Jakoma Doka: ‘Mansa Dankaran Tuman heeft mij gestuurd. Ik ben gekomen om jou zijn dochter Tasuma Gwandilafè te geven. Hij wil dat u hem een leger geeft, want zijn jongere broer Sunjata irriteert hem zozeer dat hij ervan bloedt.’

Sumaoro gaf als antwoord: ‘Speel op mijn balafon.’ Jakoma Doka speelde op de balafon en zong:

169 Voor de vertalers onvertaalbare formuleringen.

170 Erg brutaal (en dus gewaagd) van Jakoma Doka: de griot geeft de machtige koning een lesje in goede omgangsvormen. Bij een ontmoeting vraagt men eerst naar elkaars gezondheid en naar elkaars familie.

Sumaoro, leider van de Danni
Kunkunba en Bantamba, Nianiniani en Kambasiga
Kairumajigiso, Katumanikalinyan
Jennebagalisuba, Nèmintè, Nèmindògòla

Sumaoro zei: 'Jij wordt hier mijn lofzanger op de balafon.'

'Ah, nee!' zei Jakoma Doka, 'u mag zeggen dat u de dochter van Mansa Dankaran Tuman weigert, en dat u weigert om hem een leger te geven, maar zeggen dat ik hier moet blijven, ah nee, morgenochtend vertrek ik.'¹⁷¹

Een griot is sterker dan alle andere machten. Griot, wanneer je griot bent, ben je sterker dan alle andere machten.¹⁷²

Zij brachten de nacht door en de volgende ochtend at hij rijstepap en daarna zocht hij Sumaoro op. Jakoma Doka zei toen: 'Sumaoro, ik vertrek nu. Zoals ik u al zei, mag u zeggen dat u hem weigert een leger te geven en dat u zijn dochter Tasuma Gwandilafè weigert, maar, wat mijzelf betreft, zeg ik u dat ik de koning die ik ontspanning bezorg niet zal verlaten om een andere koning te dienen. Kijk, dit is het moment van mijn vertrek.' Jakoma Doka draaide hem de rug toe.

En, toen hij hem de rug toedraaide om te vertrekken, trof Sumaoro hem. Sumaoro pakte zijn zwaard en sneed zijn achillespezen door. Hij zette Jakoma Doka achter de balafon, en zei: 'Jij wordt hier mijn lofzanger op de balafon.' Op deze manier zijn de Kuyate in het bezit gekomen van de balafon van Soso. Op deze manier hebben zij hem verkregen. De balafon werd overgedragen en dit was de reden van de overdracht van de balafon van Sumaoro aan de Kuyate, aan Jakoma Doka. Jakoma Doka werd zo verantwoordelijk voor de balafon van Soso.¹⁷³

Mansa Dankaran Tuman had lange, lange tijd op Jakoma Doka gewacht, op zijn dochter gewacht en op zijn leger gewacht. Hij zei: 'Eh, deze zaak wordt ernstig. Ik heb mijn dochter gestuurd en vertrouwd haar toe aan Jakoma Doka om haar aan Sumaoro te geven in ruil voor een leger waarmee ik kan optrekken tegen Sunjata in Nema. Ik heb geen leger gekregen en mijn dochter ben ik kwijt. En ik heb Jakoma Doka ook niet meer gezien.' Hij zei dat dit dubbel pijn deed.

171 Een griot moet onafhankelijk zijn en tegelijk loyaal aan zijn opdrachtgever. Jakoma Doka straalt dit duidelijk uit.

172 De verteller geeft trots commentaar op de situatie en, indirect, op zijn eigen maatschappelijke status.

173 Dit is een zeer bekend verhaalthema, zie Belcher 1999. Vaak wordt verteld dat Jakoma Doka een andere naam krijgt nadat zijn achillespezen zijn doorgesneden: Balafasakè. 'Fasa' betekent zowel lofzang als grote spier (en meer specifiek, achillespees). De naam Balafasakè heeft dus een etymologie die is ingebed in het verhaal over het verkrijgen van die naam.

Mansa Dankaran Tuman trok op tegen Sumaoro.¹⁷⁴ Zij streden met elkaar, zij voerden oorlog. Sumaoro achtervolgde Mansa Dankaran Tuman tot aan de grens van Mande. Hij joeg hem steeds verder op. Mansa Dankaran Tuman vluchtte tot de bossen van Kisi, midden in het woud van Kisi in Guinée.¹⁷⁵ Daar sloeg hij op de rotsen, op deze manier: pang! Hij zei: 'Hier ga ik mij vestigen, hier ben ik veilig.'¹⁷⁶

De afstammelingen van deze Mansa Dankaran Tuman zijn de vorsten van Kisi; zij leven daar in het woud. Sumaoro achtervolgde hem tot daar en hij bleef koning van Mande.

Een delegatie uit Mande op zoek naar Sunjata

Sumaoro zat op de troon van geheel Mande, Mansa Dankaran Tuman was vertrokken en Sunjata was ook vertrokken, naar Nema.

Toen, Mbemba, liet Sumaoro alle mensen uit Mande bijeenkomen bij Nanogbangungo.¹⁷⁷ Zij bedekten hun monden met kalebassen: 'Mmmuum-mmuuh, laten wij niet praten, want Sumaoro mag ons niet horen.'¹⁷⁸

De bevolking van Mande kwam bijeen. De zestien families pijlenkokerdragers van Mande, de vijf families die afstammen van de Profeet Mohammed, de vijf families Korangeleerden, en de vier ambachtsgroepen¹⁷⁹ kwamen bijeen om een ziener te raadplegen. Zij vroegen: 'Wie kan er een einde maken aan het bewind van Sumaoro hier in Mande?'

Een ziener kwam en hij bracht de hele nacht door met het lezen van tekens. Bij het ochtendgloren zei hij: 'Welnu, bevolking van Mande, zestien families pijlenkokerdragers van Mande, vier ambachtsgroepen, vijf families Korangeleerden en vijf families die afstammen van Mohammed, jullie hebben mij laten komen om de tekens te lezen. Ziehier wat ik heb gezien: er is onder

174 De verteller veronderstelt dus dat het verlies van zijn griot voor de koning een van de redenen is om ten strijde te trekken!

175 Kisi is een dunbevolkte streek zonder politiek aanzien. Bij een politiek-militaire lezing van de genealogie van Sunjata's familie, is het logisch dat de oudste broer op een marginale positie terecht komt. Zie Jansen 1996.

176 In de Maninka-taal betekent *kisi* 'veiligheid, bescherming'.

177 Een plek in de buurt van Kangaba die werd gebruikt als haven van Kangaba. In de prekoloniale tijd ontleenden de in Kangaba woonachtige vorsten van Mande veel macht aan hun dominantie over de rivier de Niger.

178 De Maninka hechten veel waarde aan goed spreken en openbaar spreken. Tijdens Sumaoro's bewind mochten zij niet praten of durfden zij niet te praten; het bekende verhaal van de kalebassen betekent dus dat Sumaoro een belangrijke vrijheid van de Maninka had aangetast.

179 Dit is een standaardomschrijving voor de bevolking van de Mande-samenleving.

jullie iemand met de naam “Leeuw”¹⁸⁰ en deze kan een einde maken aan het bewind van Sumaoro hier in Mande.’

De bevolking van Mande zei: ‘Natuurlijk, er is iemand met de naam “Leeuw” onder ons. Is het conflict tussen Mansa Dankaran Tuman en Sunjata niet de oorzaak van het bewind waaronder wij nu lijden?’

Daarna, Mbemba Sidiki, waren er drie personen die zeiden dat zij Sunjata zouden gaan zoeken in Nema. Dit waren de voorouder van de Berete, Siriman Farisi,¹⁸¹ de voorouder van de Ture, Sirimankanda Ture, en Jelimusonin Tuma Mininyan. Zij zeiden: ‘Elke Korangeleerde kent zijn plaats in de moskee.’¹⁸² Zij zeiden dat zij Sunjata zouden gaan zoeken in Nema, omdat degene met de naam ‘Leeuw’ een einde kon maken aan het bewind van Sumaoro.

Zij bereidden hun vertrek voor. Zij namen maïszaad, gombozaad, auberginezaad¹⁸³ en zuringzaad mee. Zij zeiden dat zij dit zouden zaaien op de plaats waar zij de regentijd zouden doorbrengen. Zo gingen zij op zoek naar Simbon.

Wij griots van Mande zeggen geen woorden zonder de betekenis eraan toe te voegen. Ik zeg de rest in de vorm van lofprijzingen:

*Die gevaarlijke tochten maakt
Die de oorlogstrommel slaat
Sògòsògò Simbon en Simbon Salaba
Meester van de leeuwen
Dit is de melodie van Simbon*

Zij bereidden zich voor om naar Nema te gaan en daarna, Mbemba, begonnen zij aan hun reis. Toen de regentijd begon zaaiden zij het maïszaad, het auberginezaad, het zuringzaad en het gombozaad. Ah, de griot is werkelijk uniek.¹⁸⁴

*Alimankambara
Sògòsògò Simbon en Simbon Salaba
Meester van de leeuwen
Die grote hoofden klieft, Marakè Fabu
Die grote monden openscheurt, Marakè Fabu*

180 Leeuw = *jata*; zie het verhaal ‘De geboorte van Sun-Jata. Zie ook noot 38.

181 Wederom heeft een Berete een belangrijke rol bij het verwerven van het koningschap van Sunjata. Zie ook noot 80.

182 De patroniemen Berete en Ture staan voor islamitische geleerdheid; *jelimusonin* betekent ‘vrouwelijk grietje’. De uitdrukking stelt dat elk persoon individuele verantwoordelijkheid heeft.

183 Bedoeld wordt de witte aubergine (Engels: ‘eggplant’).

184 Waarschijnlijk een commentaar van de verteller op zijn eigen prestatie.

Sunjata legt een zwaarwegende eed af

In die tijd was Sumaoro aan de macht hier in heel Mande.

*Sumaoro, leider van de Danni
Kunkunba en Bantamba, Nianiniani en Kambasiga
Kairumajigiso, Katumanikalinyan
Jennebagalisuba, Nèmintè, Nèmindògòla*

Aan het begin van de regentijd, Mbemba Sidiki, zaaiden zij het zaad van deze vier plantensoorten. Na de oogst, te Nema, toen de marktdag in het dorp van Nema Faran Tunkara naderde, maakten zij de zuring klaar door er zuringbollen van te maken. Zij kookten de maïskolven, de aubergines en de gombo's.

Jelimusonin Tuma Mininyan zette die produkten op haar hoofd om ermee naar de markt van Nema te gaan. Sunjata's jongere zus Sogolon Kolonkan ging ook naar de markt. Toen zij over de markt rondliep, ving zij de geur van de zuring op. Jelimusonin Tuma Mininyan had zojuist de zuringbollen op stapeltjes gelegd, evenals de gombo's, de aubergines en de maïskolven.

Toen Sogolon Kolonkan op de markt was aangekomen, snoof zij links en rechts. Zij liep de héééle markt over en stopte bij de zuringbollen, vlak voor Jelimusonin Tuma Mininyan. Vlak voor haar staand nam Sogolon Kolonkan een beetje van de zuringbollen en stopte dat in haar mond. 'Hé, dat zijn produkten van ons uit Mande. Deze gombo's, eh, zie deze gombo's! Zie deze aubergines! Zie deze maïskolven. Dat zijn allemaal produkten uit Mande; waar komt u vandaan?' Jelimusonin Tuma Mininyan antwoordde: 'Ik kom uit Mande.'

'Eh,' zei Sogolon Kolonkan, 'hoe heet u?' 'Ik heet Jelimusonin Tuma Mininyan.' Jelimusonin Tuma Mininyan zei op haar beurt: 'Wat is jouw naam?' 'Ik heet Sogolon Kolonkan.' 'Ah, de bevolking van Mande heeft ons gestuurd om jouw oudere broer Sunjata te zoeken.' Sogolon Kolonkan zei: 'Laten wij naar huis gaan, laten wij snel naar ons huis gaan. Waar zijn uw reisgezellen?'

Jelimusonin Tuma Mininyan raapte haar spullen bijeen en riep haar reisgezellen: Sirimankanda Ture, de voorouder van de Ture en Siriman Farisi, de voorouder van de Berete. Toen die twee waren gekomen, zei Sogolon Kolonkan: 'Laten wij snel ons huis binnengaan.'

Toen zij thuis waren, Mbemba, heette Sogolon Kolonkan hen welkom. Zij maakte water warm zodat zij zich konden wassen. Nadat de gasten zich hadden gewassen, veranderde Sogolon Kolonkan zich in een windhoos om zo de wildernis in te gaan, naar Sunjata en Mande Bori. Toen zij hen had gevonden in de wildernis, daalde zij neer.

Op dat moment had Sunjata een antilope gedood en Mande Bori een waterrat. Deze had hij in zijn jachtbuidel gestopt en die had hij dichtgeknoopt en aan de stronk van een kolokolo-boom opgehangen. Toen zij aankwam zei Sogolon Kolonkan: 'Goedendag, oudere broers.'¹⁸⁵ Oudere broer, heel Mande is gekomen.' 'Hé,' zei Sunjata, 'is heel Mande gekomen?' Zij zei: 'Jelimusonin Tuma Mininyan is gekomen, Siriman Farisi, de voorouder van de Berete is gekomen, Sirimankanda Ture, de voorouder van de Ture is gekomen. Heel Mande is gekomen terwijl jij weg van huis was.'

'Hé, waarom zijn zij gekomen?' vroeg Sunjata. 'Sumaoro is tegenwoordig aan de macht in heel Mande. De mensen van Mande hebben hun monden met kalebassen bedekt en zeggen: "Mmuuummmuuuh, wij mogen niet praten, want Sumaoro mag ons niet horen." De mensen uit Mande zijn vandaag gekomen tijdens jouw afwezigheid.' 'Ah,' zei Sunjata, 'de Almachtige zij geprezen.'

Daarna, Mbemba Sidiki, haalde Sogolon Kolonkan de antilope leeg zonder hem open te snijden en zij haalde de waterrat uit de jachtbuidel zonder hem open te maken. Daarna steeg zij opnieuw op en vertrok. Zij ging de ingewanden van de antilope klaarmaken en deed die in de saus voor de mensen uit Mande. Zij maakte de waterrat klaar en deed die in de saus voor haar oudere broers.

Toen zij klaar was met koken, en toen zij zich had gewassen, trok zij achttien wikkelrokken aan. Sunjata en zijn jongere broer Mande Bori begonnen, toen hun zus al naar huis was teruggegaan, de antilope in stukken te snijden. Daarbij sneden zij ook de buik open. Toen de buik was opengemaakt, zei Mande Bori: 'Hé, oudere broer, dit beest heeft geen ingewanden.' Sunjata antwoordde: 'Heb jij jouw jongere zus hier niet gezien?' Zijn jongere zus had de ingewanden uit de antilope gehaald voor de saus voor de mensen uit Mande. Zij had de waterrat gepakt voor hun eigen saus. Sunjata sneed de antilope in stukken en bond die bij elkaar. Daarna legde hij de stukken op het hoofd van Mande Bori.¹⁸⁶ Mande Bori pakte zijn jachtbuidel, hing die om zijn schouder en ging op weg naar huis.

Ondertussen had Sogolon Kolonkan zich zeer mooi aangekleed. Zij gaf de gasten hun maaltijd en deze aten daarvan. Zij was hierover zeer tevreden. Zij droeg achttien rokken, en zo wachtte zij op haar oudere broers. Haar oudere broers hadden het vlees bij zich.

Op dat moment, toen de oudere broers opstonden om de wildernis te verlaten, dus vlak voor hun vertrek, stond Sunjata in de wildernis stil om

185 Verwanten spreken elkaar aan met een verwantschapsterm en vermijden elkaars voornaam te noemen.

186 Een jongere broer draagt altijd de bagage van zijn oudere broer.

een eed af te leggen: 'God is mijn meester. Ik heb mijn moeilijk lopende, oude moeder uit Mande steeds meegenomen. Nu zijn er mensen uit Mande gekomen om mij te zoeken. Wanneer ik in staat zal blijken om Sumaoro te overwinnen in Mande, dan zweer ik dat mijn moeder voor zonsopgang mag terugkeren naar de genade van de Heer. Wanneer dit niet gebeurt, dan bega ik een zonde tegenover haar.'¹⁸⁷ Wanneer ik in staat zal blijken om Sumaoro te overwinnen in Mande, dan zweer ik dat mijn moeder voor zonsopgang mag terugkeren naar de genade van de Heer.' Nadat hij deze eed had afgelegd, verlieten zij de wildernis om naar huis te gaan.

Mande Bori beledigt zijn jongere zus Sogolon Kolonkan

Mbemba, thuisgekomen groetten zij Sogolon Kolonkan. Zij legden het vlees neer en de jongere broer bracht zijn jachtbuidel naar zijn kamer. Hun jongere zus Sogolon Kolonkan bracht hun water. Zij liet hen ervan drinken en zij gingen de maaltijd in hun kamer zetten.¹⁸⁸ Zij wassen hun handen.

Toen zij het deksel van de schaal oplichtten, zag Mande Bori het vlees van zijn waterrat bovenop de rijst liggen. Hij stond op om zijn jachtbuidel te pakken. Hij maakte de buidel open, maar zag geen waterrat. Hij keerde terug, riep Sogolon Kolonkan en schreeuwde tegen haar. 'Hé,' zei hij, 'jij daar, wanneer heb jij mijn waterrat gepakt?' Mande Bori schreeuwde tegen het vlees van de waterrat dat op de rijst lag. Het vlees van de waterrat, de waterrat zelf dus, begon door het huis te rennen. Sogolon Kolonkan schreeuwde tegen de waterrat en de waterrat ging weer als gekookt vlees op de rijst liggen.

Toen schreeuwde Mande Bori tegen Sogolon Kolonkan en van de achttien rokken die zij droeg vielen er acht, zodat er tien overbleven. Sogolon Kolonkan zei: 'Ah, Mande Bori, mijn oudere broer, jij hebt mij vernederd voor de ogen van alle mensen van Mande. Jelimusonin Tuma Mininyan is hier, Siriman Farisi is hier, Sirimankanda Ture is hier. Jij hebt mij vernederd voor de ogen van iedereen uit Mande.'

Geen enkele afstammeling van Mande Bori, zelfs wanneer hij een oorlog veroorzaakt, zal ooit het leger leiden. De afstammelingen van Mande Bori wonen in Guinée, in Hamana en Kolonkana. Geen enkele afstammeling van

187 Voor een culturele interpretatie van deze zwaarwegende eed, zie de vraag 'Waarom moet Sunjata's moeder sterven?'

188 Volgens goed Maninka gebruik eten de gasten apart; bij schaarste krijgen de gasten het lekkerste en het meeste eten.

Mande Bori, zelfs wanneer hij zelf een oorlog veroorzaakt, zal ooit het leger leiden. De reden hiervan is de vloek die over hun voorouder is uitgesproken!¹⁸⁹

Daarna, Mbemba Sidiki, aten zij en na de maaltijd begroetten zij de mensen uit Mande uitvoerig en zij vroegen hoe het met hun familie ging. Daarna legden de mensen uit Mande rekenschap af.¹⁹⁰

De delegatie uit Mande zei: ‘Sunjata, wij spreken tot jou, tot jouw jongere broer en zus, en tot jouw moeder.’¹⁹¹ De bevolking van Mande heeft ons gestuurd om jou te zoeken. De bevolking zegt: “Tegenwoordig is Sumaoro aan de macht in heel Mande. De monden van alle mensen van Mande zitten in kalebassen: mmmuummuuh, wij mogen niet praten, want Sumaoro mag onze stem niet horen.” Ah, de bevolking van Mande heeft ons gestuurd. Men heeft een ziener geraadpleegd. Die zei dat niemand een einde kan maken aan het bewind van Sumaoro hier in Mande, behalve degene onder ons met de naam Leeuw. De bevolking van Mande heeft ons daarom gestuurd om jou te zoeken, want jouw naam is aangewezen om ons van dit bewind te bevrijden.’

Sunjata zei: ‘Bedankt, jullie zijn welkom.’ Zij brachten de rest van de avond samen door. Hij had die dag een eed afgelegd.

Sirifiya Makan Konate, Kalifayaka
Simbon meester van de leeuwen
Die grote hoofden klieft, Jata Konate
Die grote monden openscheurt, Jata Konate
Diya en Sanyan
Die het dorp afpakt van het dorpshoofd
Ik spreek over deze Simbon
Die de erfenis afpakt van de erfgenaam
Deze Simboon doet zich gelden
Hij stamt af van Kani Simbon
Hij stamt af van Kabala Simbon
Hij stamt af van Simbonba Tanyakati
Hij stamt af van Mansa Belemon
Hij stamt af van Belemon Danna
Hij stamt af van Mansa Belo
Hij stamt af van Belebakon

189 Deze passage is te lezen als een politieke claim van de vorsten van Kangaba (Mande) op het zuidelijker gelegen Hamana/Kolonkana, zie Jansen 1996.

190 Een les in Maninka omgangsvormen: eerst geef je jouw gasten goed te eten en pas daarna vraag je naar de reden van hun komst.

191 Standaardbegin bij een toespraak: men geeft eerst aan voor wie allemaal de informatie bedoeld is.

*Hij stamt af van Makan Farako Makankèn uit Kunkanyan
Dit is de melodie van Simbon
Die de oorlogstrommel slaat
Die gevaarlijke tochten maakt*

Mbemba Sidiki, in de wildernis had Sunjata de eed afgelegd dat zijn moeder voor zonsopgang zou terugkeren naar de genade van de Heer.

De begrafenis van Sunjata's moeder

Toen zijn moeder was teruggekeerd naar de genade van de Heer, kwamen hij en de mensen uit Mande bij elkaar om haar te begraven. Voor zonsopgang hadden zij een graf gedolven. Daarna, Mbemba Sidiki, nadat het graf was gegraven, stuurde hij iemand om de bevolking van Nema te vertellen dat zijn moeder voor zonsopgang was teruggekeerd naar de genade van de Heer. En hij vroeg hun toestemming om zijn moeder te begraven.

*Sògòsògò Simbon en Simbon Salaba
Meester van de leeuwen
Die grote hoofden klieft, Marakè Fabu
Die grote monden openscheurt, Marakè Fabu
Die het dorp afpakt van het dorpshoofd
Simbon laat zich gelden
Die de erfenis afpakt van de erfgenaam
Simbon laat zich gelden
Die grote hoofden klieft, Jata Konate
Die grote monden openscheurt, Jata Konate
Die het dorp neemt, sanja!
Die de erfenis neemt, sanja!
Die vorm geeft aan het dorp, die vorm geeft aan het dorpshoofd
Die vorm geeft aan de erfenis, die vorm geeft aan de erfgenaam
Die grote armen brak, zodat men hem hier in Mande ging noemen: die de grote armen breekt
Die grote monden openscheurde, zodat men hem hier in Mande ging noemen: die de grote monden openscheurt
Die grote hoofden kliefte, zodat men hem hier in Mande ging noemen: die de grote hoofden klieft
Dit is de melodie van Simbon*

Mbemba Sidiki, hij stuurde iemand om aan de bevolking van Nema toestemming te vragen om zijn moeder te begraven. De bevolking van Nema zei: 'De

dag waarop hij zich hier vestigde, wat is hem toen gezegd? Laat hij zich dat herinneren. Er is gezegd dat hij, bij een sterfgeval, nooit toestemming voor de begrafenis zou krijgen, indien hij geen genoegdoening aan de aarde zou geven. Dat is hem gezegd.' Welnu, men zei: 'Dat is uitlokking!'¹⁹²

Nadat dit had plaatsgevonden, Mbemba, werd dit bericht aan Sunjata overgebracht. Hij ging toen een kapokboom omhakken en hulde die in een lijkwade. De boodschap was hem namelijk meegedeeld dat de bevolking van Nema zei dat, indien hij geen genoegdoening aan de aarde zou geven, hij op geen enkele manier ooit toestemming zou krijgen om zijn moeder te begraven.

Toen hij dat te horen kreeg, pakte hij zaden van rode zuring en legde die op een schaal. Hij nam het lemmet van een mes en een veer van een parelhoen en legde die op de schaal. Ook een veer van een patrijs legde hij op die schaal. Hij nam een hak¹⁹³ zonder steel en zaden van witte zuring en legde die daar bovenop, op de schaal. Hij nam een veer van een kip en de veer van een parelhoen. Hij nam een oude kalebas en een oude kookpot. Hij legde dat alles bij elkaar om dat aan de bevolking van Nema te geven. Hij liet zeggen dat hij hiermee genoegdoening aan de aarde schonk.

De bevolking van Nema zat in de ontvangsthal. De boodschapper zei: 'Nema Faran Tunkara, Sunjata laat weten dat hij spreekt tot jou en jouw dorpsgenoten. Ziehier de genoegdoening aan de aarde, de genoegdoening aan de aarde waarover jullie spraken.'

Sidiki, daarna zei de bevolking van Nema: 'Eh, is dit geen belediging? Zijn dit geen nutteloze spullen? Zijn dit geen waardeloze spullen? Wat hij aan onze aarde geeft, is helemaal niet datgene waarover wij indertijd hebben gesproken.'

Oude Man Bofinba zei: 'Zei ik niet, op de dag dat hij zich hier vestigde, dat ik niet de gevolgen wilde dragen van zijn slechte gedrag. Ik zei dat duidelijk op de dag dat hij zich hier vestigde. Nu dragen wij de gevolgen van zijn slechte gedrag.' Oude Man Monèkasa zei: 'Zei ik niet op de dag dat hij zich hier vestigde dat zijn beledigingen ons niet mochten treffen.'

Daarna, Mbemba Sidiki, zei Oude Man Kobèlòn: 'Mensen van Nema, ik ga spreken. Of jullie het ermee eens zijn, of jullie het er niet mee eens zijn... iedereen moet zeggen wat hij denkt. Zeggen jullie dat dit onbelangrijke spullen zijn? Deze spullen hebben wel degelijk betekenis! Sunjata wil ermee zeggen dat, indien jullie hem geen toestemming geven om zijn moeder te

192 Sunjata informeert zijn gastfamilie over het overlijden van zijn moeder, maar vraagt niet welke genoegdoening hij moet geven.

193 Een soort schoffel, ondermeer gebruikt om de aarde om te woelen; in dit deel van Afrika werd van oudsher nooit een ploeg gebruikt.

begraven, hij jullie hoofden zal klieven alsof jullie honden zijn. Zien jullie dat witte zuringzaad niet? Zien jullie de hak zonder steel niet? Sunjata wil ermee zeggen dat, indien jullie hem geen toestemming geven om zijn moeder te begraven, hij jullie de keel zal doorsnijden alsof jullie kippen zijn. Zien jullie dat rode zuringzaad niet? Dat is het bloed uit jullie afgesneden kelen. Sunjata wil ermee zeggen dat jullie hem moeten toestaan zijn moeder te begraven. Indien jullie hem geen toestemming geven om zijn moeder te begraven, zal hij jullie stukslaan als oude kookpotten, zal hij jullie stukslaan als oude kalebassen. Zien jullie die oude kookpot niet? Zien jullie die oude kalebas niet? Sunjata wil ermee zeggen dat, indien jullie hem geen toestemming geven om zijn moeder te begraven, de parelhoenderen zullen rondscharrelen op jullie woonplaats. De patrijzen zullen er rondscharrelen. Zien jullie die parelhoenveer niet? Zien jullie die patrijsveer niet?

‘Ah,’ zeiden zij, ‘dat is waar, dat is waar. Laat hem haar maar begraven, laat hem haar maar begraven.’ Men ging dat aan het Sunjata vertellen: ‘Zij zeggen dat zij nu wel toestemming geven om jouw moeder te begraven.’ Hij haalde de kapokboom tevoorschijn en gaf opdracht om die weg te gooien.

Veel griots zeggen ‘Hij nam de boog,’ maar zonder de betekenis te kennen. ‘Hij nam de boog,’ dat zei men op de dag dat hij naar Mande ging. ‘Hij nam de boog,’ dat wil zeggen dat hij zijn boog oppakte, dat Simbon zijn boog oppakte om terug te keren naar Mande. Dat zong men op die dag.¹⁹⁴

Sunjata steekt de rivier over¹⁹⁵

Mbemba Sidiki, de mensen hadden Sunjata opgezocht om hem te laten terugkeren naar Mande. Hij kwam aan bij de rivieroever. In die tijd had Sumaoro de overtocht van de rivier verboden.

194 ‘Hij nam de boog’/I *bara kala ta*’ is te beschouwen als de beginzin van het loflied op Sunjata en daardoor, wat betreft emotionele lading, vergelijkbaar met de titel/beginzin van een volkslied zoals *Wilhelmus van Nassauwe* of *God Save the Queen*. Dit lied is zo bekend als een volkslied. Voor een versie uit het dorp Kela met hierop de stem van de verteller Lansine Diabate, zie ‘Sunjata Fasa’ op de CD ‘An Bè Kelen’ (PAN records, CD 2015, 1994). Bekend in Mali is de swingende versie van de Rail Band, getiteld ‘Soundiata [I]’ met zang van Mory Kante. Beide opnames zijn te beluisteren via Spotify, of op YouTube met zoekopdracht ‘Sunjata fasa’.

195 Deze passage past goed in het wereldbeeld van de bevolking van Kangaba, het politieke centrum van Mande. De heersers van Kangaba stammen af van Sunjata en zij domineerden eeuwenlang grote delen van de rivier de Niger. Dit gezag verminderde sterk toen de Fransen deze regio bezetten aan het einde van de negentiende eeuw. De dominantie over de Niger werd gerealiseerd door samenwerking met het vissersvolk de Somono. Vandaar dat de voorouder van de Somono een bijzondere plek heeft in de verhalen over Sunjata zoals men die in Kela vertelt; de griots uit Kela zijn immers verbonden met de vorsten van Kangaba. Zie ook Jansen en Fairhead, in voorbereiding.

Sumaoro's neef was Fakoli, Fakoli was de zoon van Sumaoro's zuster. In die tijd zat Fakoli nog in het leger van Soso. Toen Sunjata bij de rivieroever aankwam, riep hij naar de Somono vissers. Die zeiden dat hij de rivier niet mocht oversteken, omdat Sumaoro dit verboden had.

'Hé,' zei hij, 'mag men de rivier niet over? Is Sansan Sakalon daar?' Hij riep Sansan Sakalon: 'Sansan Sakalon, het einde van de dag is niet het einde van de wereld. Hierover is met jou gesproken. Steek je polsen in de lucht!' Hij stak zijn polsen in de lucht.

Toen Sansan Sakalon zijn polsen in de lucht stak, weerkaatste de zon in het metaal van zijn armbanden.¹⁹⁶ Sunjata zei: 'Het einde van de dag is niet het einde van de wereld; hierover is met jou gesproken... laat je boten te water; dat is de prijs van onze overtocht.' De boten werden te water gelaten, om de strijders van Sunjata de rivier over te zetten, zodat Sunjata en Sumaoro op dezelfde oever zouden zijn.

Nadat zij op dezelfde oever waren aangekomen, Mbemba, stuurde hij een boodschapper om Sumaoro te vertellen dat, als hij een mooie néré-boom was, dat hij, Sunjata, de aap was die hem ging vernielen. Dat Sumaoro een mooie goni-boom was en dat hij, Sunjata, de aap was die hem ging vernielen.

Onze voorouder Kalajula Sangoy zei toen: 'Wacht even, ik ga eerst de dochter van jouw oudere broer ophalen.' Onze voorouder Kalajula Sangoy zei dat hij, voordat de strijd zou beginnen, de dochter van Sunjata's oudere broer ging ophalen in Soso.

Toen hij daarheen ging, maakte hij bovenaan¹⁹⁷ speren vast. Hij maakte onderaan speren vast, en reisde zo helemaal tot aan Soso. Toen hij, bij het ochtendgloren, aankwam bij Soso, stuurde hij iemand om Tasuma Gwandilafè te roepen. Tasuma Gwandilafè kwam naar hem toe.

Hij zei: 'Tasuma Gwandilafè, jouw oom Sunjata heeft mij gestuurd om jou te bevrijden.' 'Ah,' zei zij, 'laten wij dan vannacht nog vertrekken.' 'Nee, ik zal jou nooit meenemen als een dief in de nacht. Kom morgenochtend vroeg terug. Wanneer jij dan hier bent, vertrekken wij.'

Daarna, Mbemba Sidiki, wachtten zij een nacht lang. Bij het ochtendgloren ging Tasuma Gwandilafè naar Kalajula Sangoy, buiten de muren van Soso. Zij zei: 'Laten wij gaan voordat de bevolking van Soso wakker wordt.'

196 Geen enkele versie van een verhaal over Sunjata is 'compleet'. Uit een in 1979 in Kangaba opgenomen versie (Ly-Tall *et al.* 1987) is een passage bekend waarin Sunjata's moeder aan Sansan Sakalon twee zilveren armbanden geeft als onderpand voor een latere oversteek van haar zoon, die op dat moment nog heel jong is. Het welslagen van Sunjata's missie is dus grotendeels afhankelijk van een investering die de moeder in haar zoon doet. Dit past goed in de Maninka opvatting dat succes pas mogelijk is dankzij de hulp en zegeningen door oudere mensen.

197 Kalajula Sangoy wordt beschreven als een krijger te paard.

Op dat moment, Mbemba, stond Sumaoro juist op. Bij het opstaan riep hij Tasuma Gwandilafè. Drie maal! Welnu, Tasuma Gwandilafè was juist aangekomen bij Kalajula Sangoy, buiten het dorp. Op dat moment riep Sumaoro: ‘Tasuma Gwandilafè, Tasuma Gwandilafè, Tasuma Gwandilafè!’ Het was vergeefs; zij antwoordde niet.

Na de derde keer zei Sumaoro: ‘Bevolking van Soso, kom naar buiten. Soso is verloren: Tasuma Gwandilafè is vertrokken.’¹⁹⁸ De bevolking van Soso kwam massaal naar buiten om haar te achtervolgen. Toen de mensen buiten waren, zeiden zij onmiddellijk: ‘Kijk, daar is zij; zien jullie haar daar met Kalajula Sangoy?’

‘Kijk,’ zei Kalajula Sangoy, ‘dit is nu datgene waarover ik heb gesproken. Snel, klim snel op mijn paard en ga achter mij zitten.’ Zij hees zich in het zadel en ging achter hem zitten. Zij deed haar zwarte hoofddoek af om zich ermee aan Kalajula Sangoy vast te binden. Hij en Tasuma Gwandilafè zaten zo aan elkaar vast.

Kalajula Sangoy zei: ‘Wanneer ik aan de hemel vraag om mij wapens te geven, moet jij jouw arm uitstrekken om een lans te pakken en die aan mij geven. Wanneer ik aan de aarde vraag om mij wapens te geven, dan zal ik die zelf pakken.’

Toen de bevolking van Soso hen achtervolgde, zei hij: ‘Gij aarde! Gij, hemel! Wanneer Sunjata Sumaoro kan overwinnen in Mandé, moge de hemel mij dan een wapen geven.’ Wel, toen hij de hemel vroeg om hem een wapen te geven, pakte Tasuma Gwandilafè een speer en gaf die aan hem.

Daarna zei hij: ‘Gij aarde! Gij, hemel! Wanneer Sunjata Sumaoro kan overwinnen in Mandé, moge de aarde mij dan een wapen geven.’ Hij liet zijn paard iets bukken om een speer te grijpen. Hij vocht met de bevolking van Soso, hij vocht keihard.

Toen verhief iemand zijn stem. ‘Eh,’ zei hij, ‘bevolking van Soso, zijn wij zo dom? Eén enkele man is bezig zichzelf roem te verschaffen ten koste van ons.’¹⁹⁹ Waarom wachten wij de grote slag niet af?’

Er is altijd één verstandig mens in elke groep. Dat bevalt ons, griots.

Toen de mensen van Soso zich hadden teruggetrokken, ging Kalajula Sangoy naar het kamp van Sunjata aan de rivieroever. Hij stuurde een boodschapper om aan Sunjata te zeggen dat hij hem welkom moest heten, omdat hij was teruggekomen met zijn nichtje.

198 Deze manier van denken toont dat in prekoloniale koninkrijken huwelijken met dochters van naburige heersers ook een vorm van gijzelneming waren met als doel de naburige heersers onder de duim te houden.

199 De Maninka hebben een diepgewortelde afkeer van individuen die proberen boven het maaiveld uit te steken en voor eigen roem gaan. Zie ook noot 196.

Jelimusunin Tuma Mininyan kwam toen, samen met andere vrouwelijke griots, om hem welkom te heten. Met welk lied heette zij onze voorouder Kalajula Sangoy welkom? Zij zong: ‘Kalajula Diabagate, men kan niets weigeren aan een griot.²⁰⁰ Het is Sangoy die de griot van de vorst is.’²⁰¹ Dit is de reden waarom zij dat zong voor onze voorouder op die dag.

Wij griots van Mande zeggen geen lofprijzing voor iemand, hier in Mande, wanneer hij geen grote daden heeft verricht. Onze voorouder Kalajula Sangoy ging Tasuma Gwandilafè halen uit Soso, om haar terug te geven aan Sunjata. Hij verdiende die lofprijzing die dag.

Sunjata strijdt met Sumaoro

Daarna, Mbemba, vergaderden de zestien families pijlenkokerdragers van Mande, de vijf families die afstammen van Mohammed, de vier ambachtsgroepen en de vijf families Korangeleerden. Zij zeiden: ‘Hé, Sunjata is gekomen. Elke Korangeleerde kent zijn plaats in de moskee. Wat ons betreft, wij zullen tot God bidden.’ Na het gebed²⁰² zeiden zij tegen Sunjata dat hij een levende patrijs moest vullen met een magische vloeistof.

Sunjata gaf zijn strijders opdracht om een patrijs te vangen en die levend aan hem te geven. De Korangeleerden van Mande stopten een magische vloeistof in de patrijs. Wie zijn de Korangeleerden van Mande? De Sise, de Diane, de Fofana, de Berete en de Ture. Men noemt hen de vijf families Korangeleerden van Mande. Zij maakten een magische vloeistof en stopten die in de levende patrijs. Daarna lieten zij de patrijs vrij.

De vrijgelaten patrijs vloog weg en ging zitten in de baobab waaronder Sumaoro vergaderde. Er was een grote menigte aanwezig. Sumaoro zei: ‘Jakoma Doka, speel op mijn balafon.’ Jakoma Doka zong:²⁰³

Toen Sumaoro Mande binnentrok, kwam hij Mande binnen op schoenen van mensenhuid

Toen Sumaoro Mande binnentrok, kwam hij Mande binnen in een broek van mensenhuid

200 Het werkwoord weigeren (*[ka] ban*) zit ook in het patroniem Dia[h]-ba[h]-te, en een populaire etymologie die dit werkwoord verbindt met dit patroniem is bekend in grote delen van West-Afrika.

201 Het is ongewoon dat een voorouder van griots wordt beschreven als een krijger, zoals gebeurt in het geval van Kalajula Sangoy. Zie ook noot 108.

202 Moslims bidden vijf maal per dag.

203 De verteller toont zijn vakmanschap door de lofzang voor Sumaoro steeds op diens eigen verzoek te laten zingen, terwijl de lofzangen op de andere helden recht uit zijn hart komen, uit bewondering voor de daden van de voorouders.

*Toen Sumaoro Mande binnentrok, kwam hij Mande binnen met een hoofddeksel van mensenhuid
 Sumaoro, hoe onderscheidde jij je?
 Door je gevaarlijke tochten
 Sumaoro, hoe onderscheidde jij je?
 Door je gevaarlijke verblijf
 Hij vestigde zich in Kunkun en werd daar koning
 Hij vestigde zich in Kambasiga en werd daar koning
 Kairumajigiso, Katumanikalinyan
 Jennebagalisuba, Nèmintè, Nèmindògòla*

Toen, Mbemba, sprak de kleine patrijs hoog in de lucht. Hij zei: 'Be wurunkuntunba, tutukolitèla, fogansarananinto,²⁰⁴ Magèn Makan, zij achtervolgen mij allemaal.' De hovelingen zeiden: 'Hé, daar klinkt iets nieuws in de lucht.' 'Kaba wuruntunba, be wurunkuntunba, tutukolitèla, fogansarananinto, Magèn Makan, zij achtervolgen mij allemaal.' De kleine patrijs zong dat, hoog in de lucht. De hovelingen zeiden: 'Ah, Sumaoro, de kleine patrijs spreekt!'

Sumaoro stak zijn hand uit en met zijn toverkracht greep hij de kleine patrijs bij zijn poten. Tjaw! Hij zei: 'Wat ik in mijn hand heb, dat spreekt niet!²⁰⁵ Jakoma Doka, speel op mijn balafon.' Jakoma Doka speelde als volgt op de balafon:

*Sumaoro, leider van de Danni
 Kunkunba en Bantamba, Nianiniani en Kambasiga
 Kairumajigiso, Katumanikalinyan
 Jennebagalisuba, Nèmintè, Nèmindògòla*

In zijn hand sprak de kleine patrijs: 'Be wurunkuntunba, kaba wuruntunba, tutukolitèla, fogansarananinto, Magèn Makan, zij achtervolgen mij allemaal.' Hij zei dat terwijl Sumaoro hem in zijn hand hield.

Sumaoro gaf opdracht om de patrijs de keel door te snijden, schoon te plukken, de veren ervan af te schroeien, in stukken te snijden en verder te bereiden. Toen de patrijs was bereid, werd hij aan Sumaoro opgediend. Sumaoro zei: 'Jakoma Doka, speel op mijn balafon.' Jakoma Doka zong:

Toen Sumaoro Mande binnentrok, kwam hij Mande binnen op schoenen van mensenhuid

204 Onvertaalbare bezweringsformule.

205 Wederom wil Sumaoro een wezen het zwijgen opleggen, zoals hij ook al de bevolking van Mande in kalebassen laat praten.

Toen Sumaoro Mande binnentrok, kwam hij Mande binnen in een broek van mensenhuid

Toen Sumaoro Mande binnentrok, kwam hij Mande binnen met een hoofddeksel van mensenhuid

Hij vestigde zich in Kunkun en werd daar koning

Hij vestigde zich in Kambasiga en werd daar koning

Kairumajigiso, Katumanikalinyan

Jennebagalisuba, Nèmintè, Nèmindògòla

De kleine patrijs, die was gekookt en als maaltijd was opgediend, zei: 'Kaba wuruntunba, be wurunkuntunba, tutukolitèla, fogansarananinto, Magèn Makan, zij achtervolgen mij allemaal.'

Sumaoro zei: 'Schuif allemaal aan, wij gaan dit beest opeten.' Op het moment dat Sumaoro toetastte, barstte de oorlog los. Het leger van Sunjata viel Soso binnen en vernietigde Soso helemaal. En Sunjata verjoeg Sumaoro.

Sumaoro vluchtte naar Kunkun en Sunjata achtervolgde hem. Sumaoro vluchtte naar Bantamba en Sunjata achtervolgde hem. Hééélemaal tot in de buurt van Niani achtervolgde hij hem, tot aan de rotsen van Kulikoro.

Toen Sumaoro aankwam bij de rotsen van Kulikoro, draaide hij zich om en zag dat Sunjata hem nog steeds achterna zat. Sumaoro zei: 'Welja.' Hij deed iets om zijn nek en veranderde zichzelf in een rots. Zijn hengst veranderde zich ook in een rots: Sumaoro veranderde zijn hengst in een rots, zichzelf veranderde hij in een rots en ook zijn dienaar werd in een rots veranderd.

Sunjata zei: 'Dat is dus jouw keuze. Wanneer jij dit niet zou hebben gedaan, had ik jou niet hier in Mande gelaten.' Tot op heden brengen de bewoners

Kulikoro Nyanan (foto Stephen Bulman, 1997)36

van Kulikoro offers op deze plek die 'Kulikoro Nyanan' heet. Sumaoro is niet dood en dit is geen leugen. Sumaoro, de leider van de Danni!

Daarna, Mbemba, was het afgelopen met de macht van Sumaoro. Zo is de strijd tussen Sumaoro en Sunjata verlopen, nadat Sunjata uit Nema was vertrokken.²⁰⁶

Sunjata breidt zijn militaire macht uit

Dit wordt verteld over Simbon. Sumaoro was de eerste belangrijke koning van Mande²⁰⁷ en Sunjata verjoeg Sumaoro van de troon hier in Mande. Toen Sunjata de macht had gegrepen, was zijn eerste woonplaats Dakajala. Nadat hij zich gevestigd had te Dakajala, riep hij Ibun Dauda Sulemani, de voorouder van de wevers,²⁰⁸ bij zich en gaf hem opdracht om knollen te gaan kopen.

Ibun Dauda Sulemani moest naar Kayoor²⁰⁹ gaan, omdat Sunjata knollen wilde hebben om zich daarmee te vermaken. Op weg naar Kayoor bracht hij de nacht door bij Jolofin Mansa. Ibun Dauda Sulemani vertelde hem: 'Ik ga naar Kayoor. Sunjata heeft mij het geld voor knollen toevertrouwd. Die ga ik kopen op de markt van Kayoor.'

Hij ging naar de markt van Kayoor om de knollen te kopen. Met honderdertien knollen keerde hij terug om bij Jolofin Mansa de nacht door te brengen. Hij zei: 'Jolofin Mansa, ik ben weer terug.'

Jolofin Mansa zei: 'Hé, jij bent zowaar met een massa paarden teruggekomen!' Ibun Dauda Sulemani zei: 'Sunjata heeft mij gestuurd om paarden te kopen: dit hier zijn de paarden.' De mensen van vroeger noemden alle paarden 'knollen'.²¹⁰

206 In de meeste versies van het verhaal wordt de ondergang van Sumaoro ingeleid doordat Sunjata's zus hem het geheim ontfuutselt waar zijn dodelijke zwakte is. In de versie van Kangaba heeft de zus een passievere rol en staan Korangeleerden aan de basis van Sumaoro's ondergang door de betoverde patrijs te maken. Voor een analyse van dit verschil, zie Jansen 2000a.

207 Typerend voor de Maninka kijk op heldhaftigheid is dat alle helden op hun eigen manier bewonderenswaardig zijn. Sumaoro geniet veel aanzien als de voorouder van de smeden met het patroniem Kante. Het verhaal over Sunjata is dus voor de Maninka geen verhaal van de goede held tegen de slechte schurk.

208 In de Mande-samenlevingen behoren de wevers tot de sociale categorie van de ambachtslieden (*nyamakalaw*) waartoe ook smeden en griots behoren. Deze ambachtslieden zijn endogaam: ze huwen onder elkaar. Zie ook de vraag 'Waarom is Sunjata's tegenstander een smid?'

209 Een regio in het huidige Senegal.

210 De vertalers zijn zich ervan bewust dat de vertaling met 'knol' verhaaltechnisch een geslaagd effect geeft in het Nederlands. In het Maninka origineel wordt '*donfèn*' gebruikt, een archaisch woord voor een (klein) soort paard dat zeer geschikt was in de oorlogvoering in de prekoloniale tijd.

Jolofin Mansa zei dat de macht van Sunjata nog niet groot genoeg was om paarden te kopen.²¹¹ Hij zei dat hij hem, hier in Mande, alleen maar kende als Maninka pindasaus-eter.²¹² 'Ik ken hem, hier in Mande, alleen maar als eigenaar van jachthonden. Ik ken hem, hier in Mande, alleen maar als jager.²¹³ Maar hem knollen laten houden? Dat nooit! Die blijven allemaal bij mij.'

Ibun Dauda Sulemani zei: 'Ah, datgene wat je als opdracht van iemand meekrijgt, is dat niet belangrijker dan al het andere?' Zij brachten de nacht door en nadat zij er de nacht hadden doorgebracht, bij het ochtendgloren, zei Ibun Dauda Sulemani tegen Jolofin Mansa: 'Jolofin Mansa, ik ga nu.'

Jolofin Mansa nam negen reuen, om die aan Sunjata te geven.

Omdat hij hem, hier in Mande, alleen maar kende als eigenaar van jachthonden. Dat zijn macht als koning nog niet groot genoeg was om paarden te kopen. Hij nam zeven paar schoenen, die Sunjata kon aantrekken wanneer hij er met zijn honden op uittrok. Hij gaf deze aan Ibun Dauda Sulemani. Ook nam hij een hoeveelheid kogels en een hoeveelheid kruut. En hij herhaalde dat hij hem, hier in Mande, alleen maar kende als eigenaar van jachthonden.

Jolofin Mansa nam de honderddertien knollen van Ibun Dauda Sulemani. Hij hield deze knollen allemaal achter in ruil voor waardeloze spullen die Ibun Dauda Sulemani aan Sunjata moest geven.

Ibun Dauda Sulemani keerde terug naar Dakajala. Dat was bij het vallen van de nacht. Men ging Sunjata vertellen dat Ibun Dauda Sulemani was teruggekeerd, maar dat men geen paarden bij hem had gezien. Men had slechts waardeloze spullen gezien.

Na het avondeten stuurde Sunjata iemand om aan Ibun Dauda Sulemani te zeggen dat hij rekenschap moest komen afleggen. Deze antwoordde: 'Ik kom geen rekenschap afleggen voordat de oude vrouwtjes hebben gehoest.'²¹⁴

211 Paarden hebben veel verzorging nodig en zijn erg kwetsbaar in delen van Afrika waar tseetseevliegen zijn. Ook zijn zij in dichtbebost of grillig landschap niet goed te gebruiken in de oorlogsvoering. Desalniettemin zijn paarden in de geschiedenis van West-Afrika vanaf het jaar 500 van grote invloed geweest op de vorming van rijken en gelden zij daarnaast als een statussymbool van politieke leiders. Zie Law 1980, Thornton 1999. Het is derhalve onmogelijk te bepalen of dit thema van de vorst die paarden zoekt een oude kern is of een nieuwe vertelling die verteld wordt in de afhandeling van het verhaal dat zelf al zijn hoogtepunt heeft gehad met de strijd tussen Sunjata en Sumaoro. Het thema van de aanschaf van de paarden is alleen bekend uit Kela.

212 De pinda is pas enkele eeuwen geleden geïntroduceerd bij de Maninka, maar dit door vrouwen verbouwd produkt is de basis van de dagelijkse saus bij de Maninka.

213 Een jager is in zijn eentje actief in de wildernis en dit is een groot contrast met een koning die een leger aanvoert.

214 Grappige verwijzing naar het hoesten en rochelen van oude mensen bij het opstaan, vroeg in de morgen.

‘Ha, dat is niet moeilijk!’ Sunjata stuurde mensen om peper te strooien bij de deurposten van de oude vrouwtjes. Alle oude vrouwtjes moesten hoesten.

Toen alle vrouwtjes hadden gehoest, stuurde Sunjata iemand om hem te zeggen dat hij rekenschap moest afleggen, omdat de oude vrouwtjes nu hadden gehoest.

Ibun Dauda Sulemani zei dat zij tegen Sunjata moesten zeggen dat hij had gedroomd²¹⁵ dat hij [Sunjata] peper had laten strooien. Dat dit de reden was waarom de oude vrouwtjes hadden gehoest. Dat hij, hoewel zij hadden gehoest, niet eerder rekenschap zou afleggen dan voordat de zwaluwen hadden geroepen.

Men ging Sunjata zeggen dat Ibun Dauda Sulemani had gezegd: ‘Het is uw werk dat de oude vrouwtjes hebben gehoest, omdat u peperpoeder bij hun deurposten heeft laten strooien. Hij komt geen rekenschap afleggen voordat de zwaluwen hebben geroepen. Sunjata stuurde mensen erop uit om aan de struiken te schudden. De zwaluwen riepen: ‘Tjan, tjan, tjan, tjan.’

Sunjata stuurde iemand om aan Ibun Dauda Sulemani te zeggen dat de zwaluwen hadden geroepen en dat hij rekenschap moest komen afleggen. Hij zei: ‘Ik leg geen rekenschap af, nooit! Ik droomde dat u mensen stuurde om aan de struiken te schudden. Ik leg geen rekenschap voordat de oostelijke hemel rood is gekleurd.’²¹⁶

Men ging Sunjata vertellen dat Ibun Dauda Sulemani zei dat hij geen rekenschap wilde afleggen voordat het oosten rood gekleurd zou zijn. Dat de zwaluwen hadden geroepen omdat hij mensen had gestuurd om aan de struiken te schudden. En, vervolgens, dat hij nooit rekenschap zou afleggen voordat het oosten rood zou zijn gekleurd.

Sunjata stuurde mensen om oud riet te verzamelen, dit in het oosten neer te leggen en aan te steken. Daarna stuurde Sunjata mensen om te zeggen dat Ibun Dauda Sulemani nu rekenschap moest afleggen, omdat het oosten rood kleurde.

Ibun Dauda Sulemani zei: ‘Ik kom nooit rekenschap afleggen. Ik droomde dat u oud riet heeft laten verzamelen en aansteken. Ik kom nooit rekenschap afleggen voordat de horizon licht is.’ Toen de boodschapper dit had verteld, werd het licht aan de horizon.

215 Een diplomatiek antwoord; in een droom kan men immers onverwachte kennis verwerven. Ibun Dauda Sulemani vermijdt te zeggen dat Sunjata, zijn meerdere, de zaken heeft gemanipuleerd.

216 Een verwijzing naar de zonsopgang.

Alimankambara
Naremakan van Mande
Die grote hoofden klieft, Marakè Fabu
Die grote monden openscheurt, Marakè Fabu
Die grote hoofden klieft, zodat men hem hier in Mande zo ging noemen
Het einde van de dag is niet het einde van de wereld
Die grote hoofden klieft, Jata Konate
Die grote armen brak, zodat men hem hier in Mande zo ging noemen
Het einde van de dag is niet het einde van de wereld
Breker van de grote armen, Jata Konate
Die grote benen brak, zodat men hem hier in Mande zo ging noemen
Het einde van de dag is niet het einde van de wereld
Breker van grote benen, Jata Konate
Die het dorp afpakt van het dorpshoofd
Simbon doet zich gelden
Die de erfenis afpakt van de erfgenaam
Simbon doet zich gelden
Die vorm geeft aan het dorp
Die vorm geeft aan het dorpshoofd
Die vorm geeft aan de erfenis
Die vorm geeft aan de erfgenaam
Die de oorlogstrommel slaat
Die gevaarlijke tochten maakt
Dit is de melodie van Simbon
Dit wordt verteld over Makan Sunjata

Tiramakan²¹⁷ wreekt de belediging door Jolofin Mansa

Welnu, Ibun Dauda Sulemani kwam pas toen het licht was geworden. Iedereen was aanwezig, Sunjata had iedereen bijeengeroepen. ‘Wel, Ibun Dauda Sulemani, leg rekenschap af.’ ‘Welnu, Jeli Dora.’²¹⁸ ‘Ah, ik ben een en al oor!’

Ibun Dauda Sulemani zei: ‘Sunjata heeft mij het geld voor knollen gegeven, om knollen te gaan kopen op de markt van Kayoor. Ik ben die knollen gaan kopen. Toen ik de knollen had gekocht, keerde ik terug om de nacht door te brengen bij Jolofin Mansa. Hij heeft al die knollen afgepakt, hij heeft de knollen allemaal afgepakt. Hij zei dat uw macht nog niet groot genoeg was

217 Tiramakan is de voorouder van de mensen met het patroniem Traore.

218 Ibun Dauda Sulemani spreekt natuurlijk niet rechtstreeks tot de koning, maar via een griot. Zie ook noot 110.

om paarden te houden.²¹⁹ Hij nam negen honden, zodat u met die honden op jacht kan gaan. Hij nam zeven paar schoenen van hertenleer, om aan te trekken wanneer u op jacht gaat met uw honden. Hij nam een hoeveelheid kogels en hij nam een hoeveelheid kruid. Hij zei dat u die in uw geweer moest stoppen, wanneer u op jacht gaat met uw honden. Hij zei dat hij u, hier in Mandé, alleen maar kent als een eigenaar van honden. Jolofin Mansa nam ook een klont pindapasta en zei dat hij u, hier in Mandé, alleen maar kent als een Maninka pindasaus-eter.

‘Oh,’ zei Sunjata, ‘heeft Jolofin Mansa dat gezegd!’ Hij nam zijn boog en schoot. Pang! Hij zei: ‘God heeft geen ondergeschikten meer!’²²⁰

Tiramakan nam op zijn beurt zijn boog en schoot. Pang! Hij zei: ‘Er zijn genoeg dienaren!’ Sunjata zei: ‘Ik ben de enige ondergeschikte!’

Sunjata nam opnieuw zijn boog. Pang! Hij zei: ‘God heeft geen ondergeschikten meer!’ Tiramakan nam zijn boog opnieuw en zei dat er genoeg dienaren waren. Hij schoot naar de grond: Pang! Hij zei dat er genoeg dienaren waren. ‘Laat mij deze strijd voeren.’

Sunjata antwoordde: ‘Jij gaat deze strijd niet voeren; ikzelf ga deze strijd voeren.’ Tiramakan zei: ‘Wanneer jij mij deze strijd niet laat voeren, dan zal ik sterven.’ ‘Dat is goed,’ zei Sunjata, ‘sterf dan maar.’

Tiramakan trok zich terug en zei dat hij al gestorven was. Men ging een graf voor Tiramakan graven en wikkelde hem in een lijkwade. Men zei dat men hem ging begraven.

Jeli Dora ging Sunjata opzoeken. ‘Hé, Sunjata, u begraaft Tiramakan levend, hij is nog niet dood! U staat op het punt om Tiramakan levend te begraven. Wanneer u uw eigen jachthond doodt, zal de hond van een ander u bijten. Wanneer u hem stuurt om deze oorlog te voeren, dan zal hij u roem bezorgen. Het einde van de dag is niet het einde van de wereld.’ Deze woorden werden toegevoegd aan het loflied voor Tiramakan.

Sunjata zei: ‘Ga hun vertellen dat zij hem niet moeten begraven. Of is hij al begraven?’ ‘Hij is nog niet begraven.’ Jeli Dora ging het vertellen aan de mensen die bezig waren Tiramakan te begraven. Jeli Dora zei hun dat Sunjata liet weten dat zij Tiramakan niet moesten begraven, dat Sunjata hem toestond om de oorlog te voeren. Dat zei men ook tegen Tiramakan.

219 Vanwege het officiële karakter van de toespraak is in de vertaling gekozen voor de u-vorm. In het Maninka wordt het verschil in respect tussen ‘u’ en ‘jij’ expliciet uitgedrukt door iemand als ouder of jonger aan te spreken en impliciet uitgedrukt door de rol die men aanneemt in het gesprek (gastheer versus vreemdeling/reiziger, bijvoorbeeld).

220 De nu volgende dialoog is niet goed begrepen door de vertalers. Een term voor dienstbaarheid staat centraal, maar een eenduidige vertaling is nooit gevonden. Het vermoeden is dat er gezinspeeld wordt op gelijkheid tussen vorsten en wederzijdse nederigheid tussen vorst en bevolking.

Tiramakan bevrijdde zich uit zijn lijkwade, verscheurde hem en stapte uit het graf.²²¹ Hij sprong op de hoop aarde die naast zijn graf lag. In zijn mond zat nog een stukje van de lijkwade. Hij stond op en bereidde zich voor om de strijd aan te gaan.

Zijn griot Sitafata, de voorouder van de Jawara,²²² zei toen tegen hem: ‘Heer, wanneer men het bittere sap van de mahonie-boom samen heeft gedronken, als dan het moment van honing drinken is aangebroken, dan moet men dit ook gezamenlijk doen.’²²³ U bleef hier tijdens de droogte en voedde mij. Ik verbleef in noodlijdende toestand in Tununfo. Het was de wil van God. U stilde mijn honger. Wanneer men het sap van de mahonie-boom samen heeft gedronken, als dan het moment van honing drinken is aangebroken, dan moet men dit ook gezamenlijk doen. U gaat niet zonder mij strijd leveren tegen Jolofin.’

Welnu, toen nam hij zijn speer, zijn lange speer, legde deze over zijn schouder, en stelde zich op achter Tiramakan.²²⁴

Danmansa Wulani en Wulantamba
Tukuru en Kasine, Kasine en Kasinesa
Selen Fabure, Danka Fabure
Magata de Zwarte en Magata de Witte
Sisi heeft Kenbu voortgebracht
Kenbu heeft Kenbu Tènen voortgebracht
Diens zoon is Mulayi Traore
En zijn zonen zijn Danmansa Wulani en Wulantamba
Kinderen van Nagana Tiriba
Zwarte jachthonden met tien hoorns

221 Deze scene is mooi beeldend beschreven; het publiek zal hier met plezier naar luisteren..

222 In Kela woont een grote familie griots met de achternaam Diabate. Deze familie is van oudsher verbonden aan de Keita-vorsten in Kangaba. In Kela woont echter ook een (veel kleinere) familie Jawara-griots die van oudsher verbonden is met de Traore-familie die het politieke leiderschap heeft over Balanzan. De verteller volgt hier dus duidelijk de lokale verhoudingen door de Jawara ook een rol in het verhaal over Sunjata te geven. Voor Kangaba en Balanzan, zie ook het verhaal van Sogolon Kèjugu's reis naar Mande in 'De keuze voor de lelijke Sogolon', noot 117 en noot 118.

223 Krachtige, stoere taal: vrede is gewoonlijk zoet en oorlog bitter. De griot stelt de zaken omgekeerd voor en beschrijft de strijd als zoet. Maar misschien wil hij zeggen: 'Wij hebben voor hetere vuren gestaan.'

224 Deze episode kent een mooie perspectiefwisseling die laat zien hoe vaardig de verteller is. De verteller laat eerst griot Sitafata een lofprijzing voor Tiramakan reciteren. Vervolgens geeft de verteller zelf een lofprijzing aan Sitafata, de voorouder van de Jawara.

Zij vertrokken en trokken op naar het dorp van Jolofin Mansa. Voor de voorouder van de Jawara zegt men:

*Tununfo en Samuya, Nogoro en Kabana
Verjaag de armoede, samen met zijn patroon
De vlakke van Warantamba, die vlakke is niet makkelijk over te steken
Wanneer je er niet doodgaat van de dorst
Dan zullen de rode bijen je er steken
Mande is als het water in de palm van je hand
Je ziet de bodem, maar wanneer je erin springt
Dan verdrink je*

Dit zijn de lofprijzingen voor de Jawara. Leve de Jawara! Zij vertrokken en toen zij aankwamen in het dorp van Jolofin Mansa verwoestten zij het. Zij verwoestten het he-le-maal. Zij verwoestten het zoals men oude kookpotten stukslaat, zoals men oude kalebassen stukslaat.

Zij liepen daarna rond over de ruïnes van het land van Jolofin Mansa. Sitafata zei tegen Tiramakan: 'Heer, het land is nog niet totaal verwoest. Wanneer men een land verwoest, maar niet de koning te pakken krijgt, dan is het land nog niet totaal verwoest. Hoe kunnen wij bij onze terugkomst hierover rekenschap afleggen?'

Tiramakan zei: 'Sitafata, jij neemt die weg en ik neem deze weg. Laten wij hem gaan zoeken.' Zij gingen uit elkaar om hem te zoeken. Tiramakan's griot Sitafata zag Jolofin Mansa als eerste. Op dat moment had Jolofin Mansa zich verstopt in een gat in de grond, maar zijn voeten staken er nog uit.

Sitafata zei: 'Heer, heer, kom hier, hij is hier. Ik zie iemands voeten, maar zijn hoofd zie ik niet. Kom hier, hij is hier.' Tiramakan kwam en Sitafata zei: 'Ziet u hem ook? Ik zie zijn voeten, maar zijn hoofd zie ik niet.'²²⁵

Welnu, zij trokken hem er uit met vereende krachten en, kijk eens aan: het was Jolofin Mansa. Jolofin Mansa zei tegen Tiramakan: 'Tiramakan, dood mij niet! Het goud van mijn vader zit verstopt in een grot. De stoel van mijn moeder en vier trommels, allemaal van goud. Welnu, haal dat allemaal tevoorschijn en leg het op een balans. Wanneer het zwaarder is dan ikzelf, spaar dan mijn leven. Wanneer ik zwaarder ben, dood mij dan maar.'

Welnu, zij gingen de grot binnen en vonden daar de vier trommels en de stoel van zijn moeder. Het was allemaal van goud. Zij haalden het tevoorschijn en legden het op een weegschaal. Jolofin Mansa zetten zij op de andere kant van de weegschaal. Het goud was zwaarder dan Jolofin Mansa.

225 Een grappig beeld dat (waarschijnlijk) om die reden wordt herhaald.

Tiramakan en Sitafata keken elkaar aan. Tiramakan zei [tegen Sitafata]: ‘Jij daar, waarom kijk jij mij zo aan? Is het vanwege het goud dat jij zo naar mij kijkt?’ Sitafata antwoordde: ‘Waarom vraagt u naar wat er eigenlijk al in uw eigen zakken zit? Wanneer u dat grote hoofd van zijn grote nek hakt, zullen dan niet al die gouden spullen voor u zijn?’

Jolofin Mansa zei: ‘De griots van Mande maken de wereld er niet prettiger op.’²²⁶ Dat is de reputatie die wij griots hebben!

Tiramakan hakte Jolofin Mansa’s grote hoofd van zijn grote nek, zodat zijn schouders één rechte lijn vormden en hij op zijn achterste neerstortte als een geofferd rund hier in Mande en hij bracht het hoofd naar de leider van Mande in Dakajala.²²⁷

*Danmansa Wulani en Wulantamba
Tukuru en Kasine, Kasine en Kasinesa
Selen Fabure, Danka Fabure
Magata de Zwarte en Magata de Witte
Kinderen van Nagana Tiriba
Zwarte jachthonden met tien hoorns
Jigifagajigi, wie doodde hem?
Tiramakan doodde hem
Kolo Mansa Deturume, wie doodde hem?
Tiramakan doodde hem
Jolofin Mansa, wie doodde hem?
Tiramakan doodde hem
Tiramakan hakte zijn grote hoofd van zijn grote nek
Zodat zijn schouders één rechte lijn vormden en hij op zijn achterste neerstortte
Als een geofferd rund hier in Mande
En hij bracht het hoofd naar Makan Sunjata in Dakajala*

Wij griots van Mande zingen geen lofprijzingen voor een inwoner van Mande wanneer die persoon geen grote daden heeft verricht.

226 Mensen beschuldigen griots vaak van opportunisme en altijd partij kiezen voor de machtigste partij in een conflict. Het getuigt van zelfspot dat de verteller, zelf een griot, deze kritiek in zijn verhaal verwerkt.

227 Dit is een passage uit een gestandardiseerde lofprijzing voor de Traore die de verteller hier in zijn verhaal verweven heeft. Zie ook de lofprijzing die volgt.

V

Het nageslacht van Sunjata

Het verraad van Nyagalen Damba Mugu Traore

Mbemba Sidiki, hier in Mande was er een koning met de naam Ibun Munu Lamini. De vrouw van deze Ibun Munu Lamini heette Nyagalen Damba Mugu Traore. Na het eten, bij het vallen van de avond, riep hij Nyagalen Damba Mugu Traore om wari te spelen.

Ibun Munu Lamini pakte dan als eerste de wari-stenen en zei: ‘Donkusula, Madusu, Donkusula, Magasa. Ta korosasigi saba ani Nyananbugu.’²²⁸ Niemand is sterker dan ik, Ibun Munu Lamini.’ En hij voegde eraan toe: ‘Nyagalen Damba Mugu Traore, jij bent aan de beurt.’

Nyagalen Damba Mugu Traore pakte op haar beurt de wari-stenen en zei: ‘Donkusula, Madusu, Donkusula, Magasa. Ta korosasigi saba ani Nyananbugu. Met uitzondering van mijn vader; jij bent sterker dan iedereen in Mande, maar niet sterker dan mijn vader.’ Dat was wat zijn vrouw zei.

De daarop volgende ochtend hakte Ibun Munu Lamini het hoofd af van de vader van Nyagalen Damba Mugu Traore. Hij verstopte het onder een oude mand op de plek waar zij wari speelden.

Na het eten riep hij haar en zei: ‘Nyagalen Damba Mugu Traore, laten wij wari spelen.’ Zij kwam en Ibun Munu Lamini pakte de wari-stenen en zei: ‘Donkusula, Madusu, Donkusula, Magasa. Ta korosasigi saba ani Nyananbugu. Niemand is sterker dan ik, Ibun Munu Lamini, hier in Mande.’ Vervolgens, Mbemba Sidiki, zei hij: ‘Nyagalen Damba Mugu Traore, jij bent aan de beurt.’

Nyagalen Damba Mugu Traore pakte op haar beurt de wari-stenen en zei: ‘Donkusula, Madusu, Donkusula, Magasa. Ta korosasigi saba ani Nyananbugu. Jij bent niet sterker dan mijn vader.’

Ibun Munu Lamini stond toen op en lichtte de mand op waaronder het hoofd van haar vader lag. ‘Kijk,’ zei hij, ‘het hoofd van jouw vader! Kom op, laten wij wari spelen. Donkusula, Madusu, Donkusula, Magasa. Ta korosasigi saba ani Nyananbugu. Niemand is sterker dan ik, Ibun Munu Lamini, hier in Mande.’

Daarna, Mbemba Sidiki, pakte Nyagalen Damba Mugu Traore op haar

228 Onvertaalbare formulering.

beurt de wari-stenen. Zij zei: 'Donkusula, Madusu, Donkusula, Magasa. Ta korosasi saba ani Nyananbugu. De moord op je vader vergeet je nooit en de moord op je moeder vergeet je nooit. Ibun Munu Lamini, jij bent weer aan de beurt.'

Mbemba Sidiki, nadat Nyagalen Damba Mugu Traore het middageten had klaargemaakt, ging zij naar Niani Mansa Kara, op de heuvel van Niani. Zij zei: 'Niani Mansa Kara, ik ben gekwetst door mijn echtgenoot. Wanneer jij erin slaagt om mijn man te doden dan zal ik met jou trouwen. Ik moet wraak nemen. Hij heeft mijn vader gedood en mij zijn hoofd laten zien.' Zij ging dat vertellen aan Niani Mansa Kara.

Niani Mansa Kara zei tegen haar: 'Niemand kan jouw man overwinnen zolang hij zijn talisman heeft. Wat is dat voor een talisman? Het is een ring! Zolang hij die ring heeft, kan niemand hier in Mandé hem overwinnen.'

'Welnu,' zei Nyagalen Damba Mugu Traore, 'die ring zal ik te pakken krijgen. Wanneer ik hem heb, dan kom ik die aan jou geven.' En daarna ging zij terug naar huis.

Toen het tijd was om te gaan slapen, gingen zij bij elkaar liggen. Zij verweende hem heel erg! Zij zei tegen Ibun Munu Lamini: 'Heer, alle koningsvrouwen hebben een ring, behalve ik. Mag ik de ring die jij draagt.' Hij deed hem af en gaf de ring aan haar.

Zij deed hem om haar vinger en stond vroeg op om het ontbijt klaar te maken. Na het ontbijt maakte zij alvast het middageten klaar en daarna ging zij naar de heuvel van Niani om Niani Mansa Kara weer op te zoeken. 'Niani Mansa Kara,' zei zij, 'datgene waarover jij sprak heb ik te pakken gekregen. Het was toch een ring?' 'Inderdaad,' zei Niani Mansa Kara, 'nu is jouw man te overwinnen. Geef die ring maar aan mij.' Zij deed de ring af en gaf hem aan Niani Mansa Kara.

Niani Mansa Kara zei: 'Ga nu terug naar huis en bij thuiskomst moet jij hem zeggen dat alle koningen een riem van duizend stuivers dragen. Hij moet een riem van duizend stuivers kopen en die om zijn broek binden. Als dat gebeurd is, dan komen wij een dag overeen waarop ik hem kom doden.'

Nyagalen Damba Mugu Traore ging terug naar huis en maakte het avondeten klaar om haar man te verwennen. Zij aten ervan en daarna gingen zij naast elkaar liggen. Zij lagen daar zeer voldaan. Zij zei: 'Heer, alle koningen ter wereld hebben een riem van duizend stuivers. Waarom koop jij geen riem van duizend stuivers om die om jouw broek te binden? Jij bent immers een koning! Ik schaam me wanneer ik jou zo zie tussen de andere koningen.'

'Ah,' zei Ibun Munu Lamini, 'dat is geen probleem. Morgen ga ik er een kopen.' De volgende morgen ging hij een riem van duizend stuivers kopen en bond die om zijn broek.

Toen zij het middageten op hadden, ging Nyagalen Damba Mugu Traore

Niani Mansa Kara op de hoogte brengen. Zij zei: 'Niani Mansa Kara, hij heeft de riem van duizend stuivers gekocht en die om zijn broek gebonden.'

Niani Mansa Kara zei: 'Daarmee is alles voorbereid. Morgen – jullie spelen toch wari in de namiddag? – morgen, wanneer hij jou heeft geroepen om wari te spelen, dan moet jij op het moment dat jij mij ziet verschijnen die riem grijpen en het losse eind van zijn riem om zijn voeten binden. Hij mag die niet losmaken, want dan gaat hij ervandoor; op het moment dat hij mij ziet, zal hij proberen te vluchten. Wanneer jij mij ziet verschijnen, dan moet je die riem grijpen. Als jij dat doet, dan dood ik hem.'

Door Gods wil ging zij terug naar huis en iedereen ging slapen. Bij het ochtendgloren ontbeten Ibun Munu Lamini en Nyagalen Damba Mugu Traore eerst. Toen het tijd was om wari te spelen riep Ibun Munu Lamini haar. Hij had de riem van duizend stuivers om zijn broek gebonden en zag er goed gekleed uit. Nyagalen Damba Mugu Traore had zich ook voorbereid en mooie kleren aangetrokken. Zij wist immers dat Niani Mansa Kara die dag zou komen.

Zij begonnen wari te spelen. Ibun Munu Lamini zei: 'Donkusula, Madusu, Donkusula, Magasa. Ta korosasigi saba ani Nyananbugu. Niemand is sterker dan ik, Ibun Munu Lamini, hier in Mande.'

Op haar beurt pakte Nyagalen Damba Mugu Traore de wari-stenen. Zij zei: 'Donkusula, Madusu, Donkusula, Magasa. Ta korosasigi saba ani Nyananbugu. De moord op je vader vergeet je nooit en de moord op je moeder vergeet je nooit.' Nauwelijks had Nyagalen Damba Mugu Traore dit gezegd of Niani Mansa Kara kwam te voorschijn.²²⁹

Sibi en Tabun

Sibi Mwanafaran Kamara

Tabun Mwanafaran Kamara

Nyengenba Mwanafaran Kamara

Wanneer Kama 's morgens een lichaamsdeel werd afgehakt

Dan groeide het weer aan

Wanneer Kama 's avonds een lichaamsdeel werd afgehakt

Dan groeide het weer aan

Deze voorouder trok zijn zwaard uit zijn schede om de rots bij Sibi te doorklieven

Die rots heet hier in Mande de ingangspoort en de uitgangspoort van Kamajan

Sèbè en Bali

229 Niani Mansa Kara is blijkbaar een Kamara-vorst, want hierna volgt de standaardlofprijzing voor mensen met het patroniem Kamara.

Toen Niani Mansa Kara vlakbij Ibun Munu Lamini was, zei koning Ibun Munu Lamini: 'Dat wordt vechten.' Op dat moment greep Nyagalen Damba Mugu Traore de riem van duizend stuivers en wikkelde die om zijn benen. Niani Mansa Kara hakte zijn hoofd van zijn nek en doodde Ibun Munu Lamini op die manier.

Nyagalen Damba Mugu Traore zei: 'Kijk, dit is wat ik wilde. Jij doodde mijn vader en op mijn beurt zocht ik iemand om jou te doden. Ik heb beloofd dat ik zal trouwen met degene die jou zou doden.' Zij is bij Niani Mansa Kara gaan wonen. Zij is samen met Niani Mansa Kara vertrokken en zei: 'Nu ga ik met jou trouwen.' Daarginds op de heuvel van Niani werd zij zijn lievelingsvrouw.

Fakoli²³⁰ schakelt Nyagalen Damba Mugu Traore uit

Niani Mansa Kara droeg ijzeren schoenen, een ijzeren broek, een ijzeren gewaad en een ijzeren hoofddekseel. Wanneer hij 's avonds ging slapen, trok hij niets daarvan uit. Hij blaakte van zelfvertrouwen: een geweer kon hem niet raken en een mes kon hem niet verwonden.

Maar, Mbemba Sidiki, na enige tijd werd Niani Mansa Kara op zijn beurt overmoedig. Nyagalen Damba Mugu Traore prees hem om zijn koninklijke macht. Niani Mansa Kara werd zo overmoedig dat hij een pijl schoot die temidden van de hovelingen van Sunjata neerkwam. Eh! Er waren daar veel mensen bij elkaar en hij legde zo maar een pijl op zijn boog en schoot die de menigte in.

Sunjata zei: 'Hé, van wie is die pijl? Is het soms een pijl van Ibun Munu Lamini? Wanneer ik de naam van de eigenaar noem, dan moet de pijl bewegen! Is het soms een pijl van Ibun Munu Lamini?' De pijl bewoog niet. 'Hij is niet van hem. Is de pijl soms van Niani Mansa Kara?' De pijl zei: 'Kri, kri, kri, kri, kri.' 'Aha, de pijl is dus van Niani Mansa Kara.' Sunjata zei dat hij een oorlog tegen Niani Mansa Kara ging voeren.

Fakoli zei: 'Sunjata, jij bent niet de juiste persoon om deze strijd te leveren; ik zal deze strijd leveren. Hij heeft een pijl laten neerkomen tussen jouw hovelingen, maar dat deed hij niet tegen jou, hij deed het tegen mij, Fakoli.'

230 Fakoli is een veelbezongen held in de Mande-wereld. Hij is de zoon van de zus van Sumaoro. Sumaoro heeft, volgens de overlevering, al negenennegentig vrouwen, maar toch pakt hij de vrouw van zijn neefje af om haar tot zijn honderste vrouw te maken. Dit verhaal is alom bekend in de Mande-wereld. Fakoli is hierover zo verbolgen dat hij met zijn leger overloopt naar Sunjata en in veel versies van het verhaal is dit het grote omslagpunt in de strijd tussen de smid Sumaoro en de strijder Sunjata. Voor een politieke analyse van dit verhaal, zie Jansen 2016a.

De vijf koninklijke geslachten Bila
*Fakoli met het grote hoofd, Fakoli met de grote mond*²³¹
Jerelinkoma, Komatèjègèma, Jègèmatè Jègèmayotè
De Bila van Solon, afstammelingen van Fakoli
De Bila van Baya, afstammelingen van Fakoli
De Bila van Danyoko, afstammelingen van Fakoli
De Bila van Balimala, afstammelingen van Fakoli
De vijf koninklijke geslachten Bila
Driehonderddertien amuletten van wilde beesten zaten op zijn hoofd-
deksel, op het hoofd van Fakoli
Die bezaten allemaal gevaarlijke krachten
Driehonderddertien amuletten van panters zaten op zijn hoofddeksel, op
het hoofd van Fakoli
Die bezaten allemaal gevaarlijke krachten
Twintig koperen pijlen en nog eens dertig zaten op zijn boog
Die boog hield Fakoli in zijn rechterhand
Twintig koperen pijlen en nog eens dertig zaten op zijn boog
Die boog hield Fakoli in zijn linkerhand
Jumaju Jumakandia

Fakoli vroeg toestemming om ten strijde te gaan tegen Niani Mansa Kara, op de heuvel van Niani. Mbemba Sidiki, Sunjata gaf hem toestemming. Fakoli bewapende zich met zijn pijlenkokers en zijn boog. Hij had een boog waarvan de pijlen vertrokken om iemand te doden om vervolgens terug te keren op de boog.

Fakoli ging naar Niani, tot vlak bij de stad Niani. Toen hij er aankwam, ging hij naar Nyagalen Damba Mugu Traore. Zij was bezig water te halen bij een put. Zij was de lievelingsvrouw van Niani Mansa Kara.

Toen zij waren gaan zitten, zei zij: 'Wat ben jij een knappe jongeman.' Hij zei: 'Ik mag jou niet.' 'Hé, jij zegt dat jij mij niet mag?' Hij zei: 'Inderdaad, ik mag jou niet. Ik wil pas van jou houden, wanneer jij jouw man aan mij uitlevert. Hoe heet jij eigenlijk?' 'Ik heet Nyagalen Damba Mugu Traore, houd van mij en ik geef jou mijn man.' 'Wel,' zei hij, 'ik houd van jou.' Fakoli zei nu dat hij van haar hield.

Daarna, Mbemba Sidiki, gingen zij de stad binnen. Zij leidde Fakoli binnen in het paleis van koning Niani Mansa Kara en zij maakte speciaal voor hem een maaltijd klaar. Zij kende precies, heel precies, het moment waarop Niani

231 De lofprijzing op Fakoli is een beschrijving van het Komo-masker. Het geheime Komo-initiatie-genootschap heeft altijd een smid als leider. Zie ook Brett-Smith 1994, McNaughton 1988. Over het Komo-masker en Sunjata, zie Brett-Smith 1997.

Mansa Kara kwetsbaar was. Zij wist dat heel precies. ‘Elke ochtend zeg ik hem dat hij wakker moet worden om zich te wassen. Alleen dan, en op geen enkel ander moment, trekt hij zijn ijzeren broek en zijn ijzeren gewaad uit. Bij het ochtendgloren kom ik jou daarom wakker maken.’

Het werd nacht en bij het ochtendgloren maakte zij Fakoli wakker. Die trok zijn wapenuitrusting aan. Nyagalen Damba Mugu Traore liet Fakoli plaatsnemen naast de wasruimte waarin Niani Mansa Kara zich altijd waste. Daarna mengde zij warm en koud water en zij bracht dit naar de wasruimte.

Op dat moment was Fakoli er helemaal klaar voor. Zij zei tegen Fakoli: ‘Op het moment dat jij hem zijn ring in het water hoort gooien, doe dan datgene wat jij wilt doen. Want op dat moment is hij kwetsbaar.’

De koningen van vroeger lieten zich wassen door hun vrouwen. Elke koning werd door zijn vrouw naar de wasruimte geleid en liet zich daar wassen. Een koning waste zichzelf niet.

Nyagalen Damba Mugu Traore zette het water in de wasruimte en ging Niani Mansa Kara wakker maken. Hoe riep zij hem om hem wakker te maken? ‘Bakarimisibannen,²³² Bakarimisibannen, Bakarimisibannen. Sta op om je te wassen.’

Niani Mansa Kara stond op. Bij het opstaan trok hij zijn ijzeren schoenen uit, trok zijn broek uit, trok zijn gewaad uit en zette zijn hoofddeksel af. Hij nam een laken om zich te bedekken tijdens zijn gang naar de wasruimte. In de wasruimte aangekomen, legde hij het laken over de muur.

Nyagalen Damba Mugu Traore nam wat water en goot dat over zijn hoofd. Zij zeepte zijn hele hoofd in.

Toen zijn hoofd was ingezeept en zij er water over goot, legde hij zijn ring in de emmer: tjonk! Fakoli hoorde dat. Hij pakte zijn mes en hakte zijn hoofd eraf: tjak! Hij hakte het hoofd van Niani Mansa Kara eraf en liet dat achter in de wasruimte.

Daarna draaide hij zich om naar Nyagalen Damba Mugu Traore, hakte ook haar hoofd eraf en liet het daar achter. Hij zei: ‘Jij zal mij niet aan een andere koning uitleveren. Jij hebt nu voor het laatst een koning om het leven gebracht. Jij zal nooit meer de lievelingsvrouw van een andere koning worden.’

Fakoli doodde dus Niani Mansa Kara samen met de vrouw die hem had verraden. Hij nam de ijzeren broek, hij nam het gewaad, hij nam het hoofddeksel en hij nam de schoenen. Hij pakte ook haar heupketting.²³³ Tot op de dag van vandaag wordt deze kralenketting bewaard door de afstammelingen van Fakoli, de vijf koninklijke geslachten Bila.

232 Onvertaalbaar.

233 Een heupketting (baya) hangt om de taille van een Maninka vrouw en is een soort lingerie die niet bestemd is voor vreemde ogen, alleen voor die van haar echtgenoot.

Mbemba Sidiki, een man moet niet alles aan zijn vrouw vertellen.²³⁴

Kon Mamadi verdrijft Jonni Sekura

Vervolgens, Mbemba Sidiki, had Sunjata een zoon, genaamd Mansa Juruninkun. Diens zoon heette Kon Mamadi. Deze Kon Mamadi volgde onderwijs aan een koranschool in Labe.²³⁵ Tijdens zijn afwezigheid nam een slaaf plaats op de troon van Mande; in die tijd leefde Sunjata al lang niet meer en zijn zoon Juruninkun ook niet meer. De slaaf die zich nestelde aan het hoofd van het land heette Jonni Sekura.²³⁶

Kon Mamadi hoorde, terwijl hij nog in Labe was, praten over de opvolging van Juruninkun door een slaaf. 'Oh,' zei hij, 'mijn grootvader is overleden, mijn vader is overleden, en nu staat er een slaaf aan het hoofd van Mande. Ik moet teruggaan naar Mande.'

Hij ging zijn koranleraar opzoeken.²³⁷ 'Meester, sta mij toe om naar Mande te gaan. Mijn grootvader is overleden, mijn vader is overleden. Tegenwoordig zit Jonni Sekura op de troon. Sta mij toe om naar Mande terug te gaan om mijn vader op te volgen.' Zijn leraar zei dat het geen probleem was. Hij en zijn leraar gingen samen op reis. Zij kwamen aan bij de stad van Jonni Sekura.

Daar was één van zijn dochters. Die dochter heette Sogolon Nyuman.²³⁸ Toen zij bij de stad aankwamen, troffen zij daar Sogolon Nyuman bezig water te halen bij een put. De dochter van de koning was een jonge vrouw en zij heette De Schone.

Toen, Mbemba Sidiki, stapte zij af op Kon Mamadi en zijn leraar die daar zaten. Zij zei: 'Wat een knappe jongeman.'²³⁹ Kon Mamadi antwoordde haar: 'Ik mag jou niet.' 'Hé,' antwoordde zij, 'waarom mag jij mij niet?' Zijn leraar zei hem: 'Hé, Kon Mamadi, waarom houd jij niet van haar? Wanneer jij haar

234 De verteller voegt een persoonlijke moraal toe aan dit verhaal.

235 Streek in het huidige Guinée waar van oudsher veel islamitisch onderwijs werd gegeven.

236 *Jon* = slaaf. Het verhaal van een koning van Mali die slaaf was staat (ook) beschreven bij de vijftiende-eeuwse auteur Ibn Khaldun en dit verhaal kent vele interpretaties. Als orale traditie is dit verhaal waarschijnlijk ontstaan in de twintigste eeuw als neerslag van de brede maatschappelijke discussie over het historisch onderzoek naar de teksten van Ibn Khaldun.

237 Deze prins kent natuurlijk goede omgangsvormen: voordat je ergens heen gaat, moet je altijd eerst toestemming krijgen van een meerdere.

238 *nyuman* = (moreel) goed en mooi.

239 Het is een beetje vreemd dat de verteller een stramien gebruikt dat hij zojuist ook al gebruikt heeft. Omdat deze twee verhalen alleen maar bekend zijn uit de hier gepubliceerde versie is er geen vergelijkingsmateriaal op basis waarvan gezegd kan worden in welk van de twee verhaaltjes dit stramien thuishoort.

vertelt over de kwestie waarmee jij zit en zij aanvaardt dat, dan moet jij van haar houden.’

Toen, Mbemba, zei Kon Mamadi: ‘Wel, ik zal van jou houden onder de voorwaarde dat jij jouw vader aan mij uitlevert.’ Sogolon Nyuman zei: ‘Akkoord, dat is geen probleem. Houd van mij en ik lever vandaag nog mijn vader aan jou uit. Kom maar mee naar ons huis.’

Kon Mamadi en zijn leraar pakten hun bagage op en gingen het huis binnen. Sogolon Nyuman liet hen binnegaan in de kamers van haar vader. Daarna is zij haar vader gaan opzoeken.

Sogolon Nyuman zei: ‘Vader, ik heb een jonge vreemdeling ontmoet.’ Hij zei: ‘Kom, neem wat rijst en stamp het in de vijzel om er een maaltijd van te bereiden.’ Zij nam wat rijst en vulde haar vijzel om het te stampen. Maar plotseling sloeg zij met haar stamper tegen de grote ram van haar vader. Zei zij: ‘Vader, ik heb jouw ram met mijn stamper geraakt.’ Hij zei: ‘Snijd hem de keel door en maak er een maaltijd van voor jouw jongeman.’ Men sneed de ram in stukken.

Er waren zeven poorten voor het huis van Jonni Sekura. In het eerste poortgebouw zaten honden. In de andere zes zaten mannen.

Toen kookte zij de rijst en bij het vallen van de nacht bracht zij een maaltijd naar Kon Mamadi en zijn leraar. Toen zij klaar waren met eten, riep zij hen. ‘Welnu,’ zei zij, ‘laten wij gaan.’ Zij had rijst en vlees klaargemaakt. Zij deed het vlees in een schaal en zette die op het hoofd van haar jongere zus. Ook de rijst zette zij op het hoofd van haar jongere zus. Ook had zij veel kolanoten gekocht en die zette zij ook op het hoofd van haar jongere zus.

Bij de honden aangekomen, in het eerste poortgebouw, legde zij veel vlees neer, zodat zij en Kon Mamadi er voorbij konden. Toen zij bij de mannen aankwam, gaf zij hun de kolanoten.²⁴⁰ Ook gaf zij hun veel rijst om zo door-gang te krijgen door de zeven poorten.²⁴¹

Toen zij bij haar vader aankwam, bij Jonni Sekura, zei Sogolon Nyuman: ‘Vader, mijn jonge vreemdeling komt u groeten.’ Daarna, Mbemba Sidiki, gingen zij zitten om elkaar te begroeten.

Kon Mamadi pakte een kort geweer dat wij ‘pistool’ noemen. Hij pakte het en sloeg het hoofd van Jonni Sekura eraf. Hij scheidde het van zijn grote nek en doodde hem. Toen hij dood was, begonnen de dienaren te juichen op het erf. Zij zeiden: ‘Nu zijn wij dienaren van een edelman geworden. Wij zijn dienaren van een edelman geworden!’

240 Een sterk cafeïne-houdend genotsmiddel. Het geven van kolanoten wordt in grote delen van West-Afrika gezien als een teken van respect.

241 Vergelijk dit met de beschrijving van het paleis van Kaabu in de prekoloniale tijd in Giesing en Vydrine 2007, 350.

Deze Kon Mamadi nam plaats op de troon, hier in Mande, als opvolger van zijn vader en van zijn grootvader. Deze Kon Mamadi werd de vader van zes tovenaars. Zijn eerste zoon heette Mamu Kansiamama. Deze Mamu Kansiamama kreeg zes zonen:

Jomanyama en Jomajinama
Finadugukoma en Kankubori
Mansa Kuru en Mansa Kanda
Sògòsògò Simbon en Simbon Salaba
Meester van de leeuwen
Totem van de Fulbe, totem van de Maninka, totem van de Bamana, Neli-lajankuru
Die grote hoofden klieft, Marakè Fabu
Die grote monden openscheurt, Marakè Fabu
Die het dorp afpakt van het dorpshoofd
Dit is de melodie van Simbon
Het gras in de put, slechts een stoutmoedig rund kan het eten
Het vuur kan er niet bij, de hitte verschroeit het niet en een rund kan er niet bij
Een hond in de graanschuur kent het verschil niet tussen de voetstappen van een bewoner en de voetstappen van een vreemdeling
*Deze zes tovenaars hebben zich verspreid over Mande*²⁴²

242 Het is geen toeval dat de verteller, als griot uit Kela, het verhaal eindigt met de zes tovenaars die achter-achterkleinkinderen van Sunjata zijn: bij een militair-politieke lezing van het genealogisch materiaal in het Sunjata-verhaal blijken de zes tovenaars een metafoor te zijn voor de politieke machtsbasis van Kangaba in de regio. Zie Jansen 1996.

Literatuurlijst

- Alpern, S.B., 'Did They or Didn't They Invent It? Iron in Sub-Saharan Africa', *History in Africa* 32 (2005), 41-94.
- Austen, R.A., 'The Historical Transformation of Genres: Sunjata as Panegyric, Folktale, Epic, and Novel', in: R.A. Austen (red.), *In Search of Sunjata: The Mande Oral Epic as History, Literature, and Performance* (Bloomington IN: Indiana University Press, 1999), 69-87.
- Austen, R.A. en J. Jansen, 'History, Oral Transmission and Structure in Ibn Khaldun's Chronology of Mali Rulers', *History in Africa* 23 (1996), 17-28.
- Belcher, S.P., *Epic Traditions of Africa* (Bloomington/Indianapolis: Indiana University Press, 1999).
- Bird, C.S., 'Oral Art in Mande', in: C.T. Hodge (red.), *Papers on the Manding* (Bloomington, 1971), 15-25.
- Bird, C.S. en M.B. Kendall, 'The Mande Hero: Text and Context', in: C. Bird en I. Karp (red.), *Explorations in African Systems of Thought* (Bloomington IN: Indiana University Press, 1980), 1326.
- Brett-Smith, S., *The Making of Bamana Sculpture: Creativity and Gender* (New York: Cambridge University Press, 1994).
- , *The Artfulness of M'Fa Jigi: An Interview with Nyamaton Diarra* (Madison WI: University of Wisconsin-Madison, 1996).
- , 'The Mouth of the Komo', *RES: Anthropology and Aesthetics* 31 (1997), 71-96.
- Bulman, S.P.D., 'A Checklist of Published Versions of the Sunjata Epic', *History in Africa* 24 (1997), 71-94.
- , 'A School for Epic? The École William Ponty and the Evolution of the Sunjata Epic', in: J. Jansen en H. Maier (red.), *Epic Adventures: Heroic Narrative in the Oral Performance Traditions of Four Continents* (Hamburg/Münster/London: Lit Verlag, 2004), 34-45.
- Bulman, S.P.D. en V.F. Vydrine (red.), *The Epic of Sumanguru Kante – Narrated by Abdulaye Sako* (Leiden: Brill, 2017).
- Camara, S(ory), *Les Gens de la Parole* (Paris/La Haye: Mouton, 1976).
- Camara, S(eydou), 'La Tradition Orale en Question', *Cahiers d'Études Africaines* 144 (1996), 763-790.
- Cissé, Y.T. en W. Kamissoko, *L'Empire du Mali: Un Récit de Wâ Kamissoko de Krina* (Paris: Fondation SCOA, 1975).
- , *Soundjata, la Gloire du Mali, tome 2 - La Grande Geste du Mali* (Paris: Éditions Karthala/Association ARSAN, 1991).
- , *La Grande Geste du Mali: Des Origines à la Fondation de l'Empire* (Paris: Éditions Karthala/Association ARSAN, 2000).

- Conrad, D.C., 'Islam in the Oral Traditions of Mali: Bilali and Surakata', *Journal of African History* 26 (1985), 3349.
- , 'A Town Called Dakajalan: the Sunjata Tradition and the Question of Ancient Mali's capital', *Journal of African History* 35 (1994), 355-377.
- , *Sunjata: A West African Epic of the Mande Peoples* (Indianapolis: Hackett Publishing Company, 2004).
- Conrad, D.C. en B.E. Frank (red.), *Status and Identity in West Africa: Nyamakalaw of Mande* (Bloomington/Indianapolis: Indiana University Press, 1995).
- Delafosse, M., *Haut-Sénégal-Niger. Le Pays, les Peuples, les Langues, l'Histoire, les Civilisations* (Paris: Larose, 1912).
- Diawara, M., 'Le Griot Mande à l'Heure de la Globalisation', *Cahiers d'Études Africaines* 144 (1996), 591-612.
- , *L'Empire du Verbe et l'Éloquence du Silence* (Köln: Rüdiger Köppe Verlag, 2003).
- Duby, G., *Le Chevalier, la Femme et le Prêtre – Le Mariage dans la France Féodale* (Paris: Hachette, 1983).
- Fairhead, J. en M. Leach, 'Termites, Society, and Ecology: Perspectives from West Africa', in: É. Motte-Florac en J.M.C. Thomas (red.), *Insects in Oral Literature and Traditions* (Leuven: Peeters, 2003), 197-220.
- Finnegan, R., *The Oral and Beyond: Doing Things with Words in Africa* (Chicago: The University of Chicago Press, 2007).
- Florusbosch, H., 'The Way of the Clay: Cosmological Aspects of Mande Pottery', paper voor de Fifth International Conference on Mande Studies (Leiden, juni 2002).
- Fockema Andreae, S.J., *Willem I, Graaf van Holland 1203-1222 en de Hollandse Hoogheemraadschappen* (Wormerveer: Iris Pers, 1954).
- Giesing, C. en V. Vydrine, *Ta:rikh Mandinka de Bijini (Guinée-Bissau), La Mémoire des Mandinka et des Sòoninke du Kaabu* (Leiden: Brill, 2007).
- Hale, T.A., *Griots and Griottes: Masters of Words and Music* (Bloomington IN: Indiana University Press, 1998).
- Harris, R., 'Recensie van Robin Law's *The Horse in Africa*', *Africa* 52-1 (1982), 81-85.
- Hellweg, J., *Hunting the Ethical State – The Benkadi Movement in Côte d'Ivoire* (Chicago: Chicago University Press, 2011).
- Herbert, E.W., *Iron, Gender, and Power: Rituals of Transformation in African Societies* (Bloomington IN: Indiana University Press, 1993).
- Hoffman, B.G., *Griots at War. Conflict, Conciliation and Caste in Mande* (Bloomington/Indianapolis: Indiana University Press, 2000).
- Jansen, J., 'The Younger Brother and the Stranger – In Search of a Status Discourse for Mande', *Cahiers d'Études Africaines* 144 (1996), 657-688.
- , 'Hot Issues: The 1997 Kamabolon Ceremony in Kangaba (Mali)', *The International Journal of African Historical Studies* 31 (1998), 253-278.
- , 'Masking Sunjata: A Hermeneutical Critique', *History in Africa* 27 (2000a), 131-141.

- , *The Griot's Craft: An Essay on Oral Tradition and Diplomacy* (Münster/Hamburg/London: Lit Verlag, 2000b).
- , 'The Sunjata Epic - The Ultimate Version', *Research in African Literatures* 31-1 (2001), 14-46.
- , *De lessen van Namagan Kanté – Zanddivinatie in de Mandé-bergen (Mali, Guinée)* (Amsterdam: Aksant, 2007).
- , 'From Guild to Rotary: Hunters' Associations and Mali's Search for a Civil Society', *International Review of Social History* 53 (2008), 249-270.
- , 'The Sosobala in Guinea – Transnational Management of Intangible Heritage at a (Too) Far Away Location', in: *World Heritage and Tourism: Managing for the Global and the Local* (Laval: Presses de l'Université Laval, 2011a), 657-669.
- , 'The Intimacy of Belonging: Literacy and the Experience of Sunjata in Mali', *History in Africa* 38 (2011b), 103-122.
- , "'Copy Debts'? – Towards a Cultural Model for Researchers' Accountability in an Age of Web Democracy', *Oral Tradition* 27-2 (2012), 351-262.
- , 'In Defense of Mali's Gold: The Political and Military Organization of the Northern Upper Niger, c.1650-c.1850', *Journal of West African History* 1-1 (2015), 1-36.
- , 'When Marrying a Muslim: The Social Code of Political Elites in the Western Sudan, c.1600-c.1850', *Journal of African History* 57-1 (2016a), 25-45.
- , 'À la Recherche d'Autochtonie – Pourquoi les Maliens Acceptent la Charte du Manding et la Charte de Kouroukanfougan', *Mande Studies* 18 (2016b), 57-73.
- , 'The Audience's Decision: Is Sunjata an Epic or a (Trickster) Tale?', in: Kühndel D. en U. Offerman (red.), *Hörendes Lesen und Sehen von Märchen* (Heidelberg: Synchron Publishers, 2017), 47-62.
- , 'The Next Generation: Young Griots' Quest for Authority', in: T. Green en B. Rossi (red.), *Landscapes, Sources, and Intellectual Projects: Politics, History, and the West African Past* (Leiden: Brill, 2018a).
- , 'Beyond the Mali Empire – A New Paradigm for the Sunjata Epic', *International Journal of African Historical Studies* 51-2 (2018b).
- Jansen, J., E. Duintjer en B. Tamboura, *L'Épopée de Sunjara, d'après Lansine Diabate de Kela* (Leiden: Research School CNWS, 1995).
- Jansen, J. en J. Fairhead, 'The Mande Creation Myth, by Germaine Dieterlen – A Story of Marcel Griaule's Laboratory Boat and Kangaba's Intellectual Elite' (in voorbereiding).
- Jansen, J. en N. Muurling, 'Mamby Sidibé's Report of the 1961 Kamabolon Ceremony: An Historiographical Analysis', *Mande Studies* 15 (2013), 63-77.
- Jansen, J. en C. Zobel, 'The Guest is a Hot Meal - Questioning Researchers' Identities in Mande Studies', in: T. Falola en C. Jennings (red.), *Africanizing Knowledge – African Studies Across the Disciplines* (New Brunswick/London: Transaction Publishers, 2002), 375-386.
- Johnson, J.W., *The Epic of Son-Jara: A West African Tradition* (Bloomington IN: Indiana University Press, 1986).

- Johnson, J.W., T.A. Hale en S. Belcher (red.), *Oral Epics from Africa: Vibrant Voices from a Vast Continent* (Bloomington/Indianapolis, Indiana University Press, 1997).
- Kesteloot, L. en B. Dieng, *Les Épopées d'Afrique Noire* (Paris: Karthala/Éditions UNESCO, 1997).
- Law, R., *The Horse in West African History – The Role of the Horse in the Societies of Pre-Colonial Africa* (Oxford: Oxford University Press, 1980).
- Ly-Tall, M., S. Camara en B. Diouara, *L'Histoire du Manding d'après Jeli Kanku Madi Jabaté de Kéla* (Paris: SCOA, 1987).
- Mann, G., 'What's in an Alias? Family Names, Individual Histories, and Historical Method in the Western Sudan', *History in Africa* 29 (2002), 209-220.
- McNaughton, P.R., *The Mande Blacksmiths: Knowledge, Power, and Art in West Africa* (Bloomington IN, Indiana University Press, 1988).
- Moraes Farias, P.F., 'The Oral Traditionist as Critic and Intellectual Producer: an Example from Contemporary Mali', in T. Falola (red.), *African Historiography – Essays in Honour of Jacob Ade Ajayi* (Harlow: Longman Group, 1993), 14-38.
- , 'Mediations: Tayiru Banbera and David Conrad', in S. Belcher, J. Jansen en M. N'Daou (red.), *Mande Mansa – Essays in Honor of David Conrad* (Münster: Lit Verlag, 2005), 132-143.
- Niane, D.T., *Soundjata, ou l'Épopée Mandingue* (Paris: Présence Africaine, 1960).
- O'Neill, P., F. Muhly Jr. en P. Schmidt, *The Tree of Iron* (film, University of Florida, 1988).
- Person, Y., 'Nyaani Mansa Mamudu et la Fin de l'Empire du Mali', in: *Le Sol, la Parole et l'Écrit. Mélanges en Hommage à Raymond Mauny* (Paris: Société Française d'Histoire d'Outremer, 1981), volume II, 613-653.
- Roth, M., *Ma Parole s'Achète – Money, Identity and Meaning in Malian Jeliya* (Münster: Lit Verlag, 2008).
- Schulz, D., *Perpetuating the Politics of Praise: Jeli Praise Singers, Radios and Political Mediation in Mali* (Köln: Rüdiger Köppe Verlag, 2001).
- Simonis, F., 'Le Griot, l'Historien, le Chasseur et l'UNESCO', *Ultramarines* 28 (2015), 12-31.
- Smith, E., 'Des Arts de Faire Société: Parentés à Plaisanteries et Constructions Identitaires en Afrique de l'Ouest (Sénégal)' (Doctorat de Sciences Politiques, Institut d'Études Politiques de Paris, École Doctorale de Sciences Po, 2010).
- Thornton, J.K., *Warfare in Atlantic Africa, 1500-1800* (London: UCL Press, 1999).
- Vidal, J., 'La Légende Officielle de Soundjata, Fondateur de l'Empire Manding', *Bulletin du Comité d'Études Historiques et Scientifiques d'Afrique Occidentale Française* 7 (1924), 317-328.
- Voogt, A. de, *Mancala Board Games* (Londen: British Museum Press, 1997).
- Wright, D.R., 'Uprooting Kunta Kinte: On the Perils of Relying on Encyclopedic Informants', *History in Africa* 8 (1981), 205-217.

